Y 649

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority
of the
Government of Madras

General Editor:
T. CHANDRASEKHARAN, M. A., L. T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library,
Madras,

No. XLIX

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

(ద్విపదకావ్యము)

మఱియు

రఘునాథాభ్యుదయము

(యక్షగానము)

విజయరాఘవనాయక విరచితములు

Printed
at the
Rathnam
Press,
Madras-1

TANJORE SARASWATHI MAHAL SERIES. No. 32.

RAGHUNĀTHANĀYAKĀBHYUDAYAMU

(DWIPADA KĀVYA)

and

RAGHUNĀTHĀBHYUDAYAMU

(YAKSHAGĀNA)

by

VIJAYARĀGHAVA NĀYAKA

CRITICALLY EDITED WITH INTRODUCTION AND NOTES

BY

Dr. N. VENKATARAMANAYYA, M. A., PH. D.,

Retired Reader in Indian History, Madras University.

AND

M. SOMASEKHARA SARMA,

History Department, Andhra University, (Retd.)

PUBLISHED

by

S. GOPALAN, B.A., B.L.,

Honorary Secretary, for the Administrative Committee,

T. M. S. S. M. LIBRARY, TANJORE.

1951

Price Rs. 2-12-0

PREFACE.

The two works in Telugu contained in this publication are of historical, biographical and literary value. *Raghunātha Nāyakābhyudayamu* is a *Dwipada Kāvya* and *Raghunāthābhyudayamu* is a *Yakshagāna* (an opera usually recited by street-bards). Both deal with the same theme, namely, the life of Raghunātha Nāyaka, the most illustrious Nāyak King of Tanjore, who reigned from 1614 to 1633 A. D; and both the works have been written by his son and successor, Vijayarāghava Nāyaka (1633 to 1673 A. D.).

The story of the two works is the same, and is not remarkable except for its great literary and historical value. The daily routine of the King and his court, the life of the people in the 17th century, the leading landmarks of the palace buildings some of which still exist, depicted in the work, form part of their chief merits and render them invaluable as first-hand sources of information.

We are grateful to Dr. N. Venkataramanayya and Sri. M. Somasekhara Sarma for the scholarship and thoroughness which they have brought to the editing of the work. Their English and Telugu introductions are both comprehensive and analytical and will be found of inestimable value particularly by students of Tanjore history.

We are grateful to the Government of Madras for their timely grants that have enabled us to publish this and other valuable manuscripts of this Library.

Tanjore,
5-5-1951.

S. GOPALAN,
HONORARY SECRETARY,
Saraswathi Mahal Library Committee.

GENERAL INTRODUCTION

TO THE

Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Impo[illegible] manuscript libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10 Education, dated 4-4-1949, constituted an Expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary, for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication.

The following are members of the Committee:

1. Sri T. M. Narayanaswami Pillai, M A., B L.,
2. ,, R. P. Sethu Pillai, B.A., B.L,
3. ,, C. M. Ramachandra Chettiar, B A., B L.,
4. Sri R. Krishnamoorthy, (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M A., L.T.,
7. ,, V. Prabhakara Sastri,
8. ,, N. Venkata Rao, M A,
9. ,, H. Sesha Ayyangar,
10. ,, Masthi Venkatesa Ayyangar, M.A.,
11. ,, M. Mariappa Bhat, M.A, L.T.,
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., PH.D.,
13. ,, C. Kunhan Raja, M A., D. PHIL.,
14. ,, A. Sankaran, M.A, PH.D., L T.,
15. Sri P S. Rama Sastri,
16. ,, S K. Ramanatha Sastri,
17. Dr. M. Abdul Haq, M.A., D. Phil. (Oxon),
18. Afzul-ul-Ulma Hakim Khader Ahamed,
19. Sri P. D. Joshi,
20. ,, S Gopalan, B.A., B.L.,
21. ,, T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Marathi and Islamic Languages. They met during the month of May, 1949, at Madras and Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis. 2745 Education, dated

31--8-1949 and they decided to call these publications as the **"Madras Government Oriental Series,"** and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the publications.

The following manuscripts have been taken up for publication during the current year:

"A" From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sattiram
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam
4. Upadesa Kandam
5. Colan Purva Pattayam
6. Konga Desa Rajakkal
7. Sivajnana Dipam
8. Sadasiva Rupam, with commentary.

TELUGU.

1. Sangitaratnakaramu
2. Aushadha Yogamulu
3. Vaidya Nighantuvu
4. Dhanurvidya Vilasamu
5. Yoga Darsana Vishayamu
6. Khadga Lakshana Siromani.

SANSKRIT.

1. Vishanarayaniyam
2. Bhargava Nadika
3. Hariharacaturangam
4. Brahmasutravrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Thattvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha Cikitsa
2. a. Vastulakshanam
   b. Silpasastram
   c. Silpavishayam
3. Mahasaram
4. Kanakkusaram
5. Kriyakramam

KANNADA.

1. Lokopakara
2. Rattamata
3. Asvasastram
4. a. Aushadhagalu
   b. Vaidyavishaya
5. Sangitaratnakara
6. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-Al-Ashya
2. Tibb-E-Faridi
3. Tahqiq-Al-Buhran
4. Safinat-Al-Najat.

"B" From the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore.

TAMIL.

1. Sarabhendravaidya Murai (Diabetes)
2. Do. (E. N. & T.)
3. Konkanarsarakku Vaippu
4. Tiruccirrambalakovaiyar with Padavurai
5. Sarabhendra Vaidya Murai— (Anæmia & Jaundice)
6. Talasamudram
7. Bharatam
8. a. Pandikeli Vilasa Natakam
   b Pururava Cakravarti Natakam
   c. Madana Sundara Vilasa Natakam
9. Percy Macqueen's Collection in the Madras University Library on Folklore
10. Ramaiyan Ammanai
11. Sarabhendra Vaidya Murai — (Asthma, Cough and other lung diseases)

TELUGU.

1. Kamandakanitisaramu
2. Taladasapranapradipika
3. Raghunatha Nayakabhyudayamu
4. Rajagopala Vilasamu
5. Ramayanamu by Katta Varadaraju

MAHRATHI.

1. Natyasastrasangraha
2. a. Folk Songs

b. Dora Dharun Veni Paddhati
c. Asvasa Catula Dumani
3. Pratapasimhendra Vijaya Prabandha
4. a. Sarabhendra Tirthavali
b. Lavani
5. Devendra Kuravanji
6. Bhakta Vilasa
7. Sloka Baddha Ramayana

SANSKRIT.

1. Asvasastra with Tricolour Illustrations
2. Rajamrganka
3. Ananda Kandam
4. Ayurvedamahodadhi
5. Gita Govinda Abhinaya
6 a. Colacampu
b. Sahendra Vilasam
7. Dharmakutam-Sundara Kanda
8. Jatakasara
9. Vishnutattvanirnaya Vyakhya
10. Sangita Darpanam
11. Bijapallavam

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them

Note :—In list " B " above, No. 5 and 11 in Tamil, and No. 3 in Sanskrit were Substituted for three works of the original list, which were found later, to be unsuitable for publication. The Substitution awaits approval by the Government.

with other copies The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books, in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in Selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS, 1951.

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

INTRODUCTION

The Raghunāthanāyakābhyudayam and the Raghunāthābhyudayam of the Tanjore, Nāyak king Vijayarāghava Nāyaka—one a poem in the *dvipada* metre and the other an *yakshagāna*—have remained so far unpublished, though they had long been familiar to the students of the South Indian History and Telugu literature. Important passages from these works have, no doubt, been extracted from time to time by scholars and included in treatises on the history of the Nāyak kings and works of similar character; but these extracts are quite inadequate to do justice to their literary value and historical importance. In undertaking the publication of these works, the authorities of the Mahārāja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library have placed the people of South India under a deep debt of gratitude.

1

The manuscript material :—The present edition is based on the copies of the works furnished by the Sarasvati Mahal Library authorities. The manuscript material is indeed scanty. Only one ms of the Raghunāthanāyakābhyudayam (No. 334 of the DCTM) and two of the Raghunāthābhyudayam Nos. 559, 560) are found in the library, and their condition is far from satisfactory. The occurance of corrupt Prākṛit, Tamil and Kannaḍa passages in the Raghunāthābhyudayam has made the task of editing much more difficult; but for the kind help of Dr. V. Raghavan, M.A.Ph.D., Reader in Sanskrit, Madras university and of Mr. M. Mariappa Bhat, M.A., Reader in Kannaḍa in the same University, it would

not have been possible to correct the mistakes and restore them to their original condition. I take this opportunity to offer them thanks on my behalf and on that of Sri M. Somasekhara Sarma, who has colloborated with me in editing these works and contributed in addition a very valuable introduction in Telugu.

These two works are closely connected with each other; their names are practically identical; the subject matter is the same; and considerable portions of the text are common to both. Not only are the dvipada passages of the Raghunāthābhyudayam are mostly culled from the Ragunāthanāyakābhyudayam but several *darus* and *vākyas* are also dvipadas taken from the same work either set to music or arranged as continuous prose passages without the alteration of even a word. It is for this reason that these two works are taken together and presented to the readers in a single volume.

The theme, however, is old and conventional; and it has been familiar to the Telugu literate public ever since the composition of the *Bhōginī-daṇḍakam* of Bammera Pōtarāju in the first half of the 15th century AD. The *Bhōginīdaṇḍakam* and the *Venkaṭapatirāyadaṇḍakam*, another work of the same character, as their names indicate, are composed in the *daṇḍaka* metre; but the Raghunāthanāyakābhyudayam, as stated already, is a dvipada-kāvya, and the Raghunāthābhyudayam an yakshagāna. The change in the form is perhaps an innovation of Vijayarāghava himself. Living as he did in one of the greatest musical epochs in South Indian history, he could not remain entirely uninfluenced by the spirit

of his age. Song and dance were the principal preoccupations of the society of which he was the leader; and they exercised a profound influence over the literature of the period. The dvipada and the yakshagāna became the favourite media of literary expression, as they were more suited to singing and dramatic representation than other forms of literary composition; and Vijayarāghava, influenced profoundly by the conditions of his age, seems to have abandoned the monotonous daṇḍaka and adopted the dvipada and yakshagāna in its place.

The theme, however, continued unchanged. As in the Tamil *Ula*, the hero, usually a king, goes in a procession, accompanied by his courtiers, through the streets of his capital. The women of the city taking their stand in some suitable place—a balcony, a veranda, a door-way or a window of their houses—view the royal procession, and exhibit, overcome by feelings of love, amorous symptoms by means of gestures and disorderliness of dress and conduct. One of them, invariably a courtesan, is simtten with love and sends him a messenger, her old mother, or, as in the present case, her pet parrot to the king declaring her love to him and begging him to favour her with a visit to her house. The king responds; and the daṇḍaka, dvipada-kāvya or yakshagāna, as the case may be, comes to an end.

As examples of literary composition, these works do not rank very high. The Raghunāthanāyakābhyudayam is an ordinary dvipada-kāvya without any noteworthy feature to rise it above the level of the numerous compositions of its class. Vijayarāghava has, no doubt, perfect mastery over the technique of the

literary art, but his dvipada, though mellifluous and occasionally eloquent, does not rise to the heights of Ranganātha, Sōma, Gaurana, Tiruvengaḍanātha and Kōnērunātha. The Raghunāthābhyudayam is, however, important not so much due to its artistic and literary excellence as to certain characteristic features which mark a new departure in the development of our yakshagāna.

The origin of the yakshagāna is lost in obscurity. It has been supposed that it had its orgin among the Koṛavas, a wild tribe, living in the hilly tracts of the Telugu country. During the time of the annual *yātras* at Śrīśaila, Indrakīla, Vēdādri, Mangaḷagiri, Garuḍādri, Mālyādri, Venkaṭādri etc., members of the tribe, both men and women, are supposed to have entertained the pilgrims by means of song and dance and earned money. As their performance gained popularity, bands of artists called Zakkalas are said to have adopted their mode of dance and earned by means of it their living in cities and towns. The yakshagāna which is said to have thus arisen from the practice of Zakkalas, soon became a regular kind of popular entertainment. And poets are then said to have given it a literary form by composing yakshagānas on various epic and puranic themes. [1]

This theory of the origin of the yakshagāna, though interesting, cannot be accepted; for the Koṛavañji or Eṛukala Koṛavañji, the name of a particular variety of yakshagāna, which has given rise to this speculation, is comparatively late in its origin. It makes its appearance for the first time in the first half of the 17th century, whereas the yakshagāna was already

1 See Śrī V. Prabhakara Sastri's introduction to the *Sugrīvavijayam* pp. 4f.

a recognized form of dramatic performance in the time of Pālkuriki Sōma, early in the fourteenth century AD. There is reason to believe that the yakshagāna was not peculiar to the Telugu country. The Tamil poem, Silappadikāram, which modern scholars and literary critics assign to the 8th or the 9th century AD., refers to dramatic compositions ; three varieties are recognized of which *iśai* seems to be the prototype of the yakshagāna. The beginnings of the yakshagāna have probably to be traced to the pantomime of the kind of the *Katha-kali*, which has survived in Kērala on the west coast until our own times. However that may be, there can be no doubt that yakshagāna is common to the whole of South India ; and this fact must not be overlooked, while attempting to discover its origin.

The character of the yakshagāna in the early stages of its development is not known, as the earliest specimen that has come down to us, viz., the *Sugrīva-vijayam* of Kandukūru Rudrakavi, belongs to the age of the emperor Kṛishṇadēvarāya of Vijayanagara in the first half of the 16th century AD. The story of Sugrīva's first meeting with Śrīrāma, the formation of an alliance between them, and the slaying of Vāli form the subject matter of the play. It is made up of a few verses, *1 utpalamāla*, *2 sīsas*, *2 gītas* and *1 kanda*, besides a number of dvipada passages, some varieties of *ragaḍa* in the *tripuṭa*, *zampe*, *kuṛucha-zampe*, *āṭa* and *eka-tāḷams* ; a few songs such as the *artha-chandrikas*, and *dhavaḷas* and an *ēla*. These are interspersed with several short prose passages, which are explanatory in character and serve frequently as stage directions. The Raghunādhābhyudayam

marks an advance in the development of the technique of the yakahagāna. In the first place, the varieties of ragaḍa such as tripuṭa, zampe &c, the artha-chandrikas, and the dhavaḷas disappear; and their place is taken by *daru* (*dhruva*), which is to play an important part in the later yakshagāna compositions. Secondly, the adoption of prose dialogue introduces an element of realism into yakshagāna, and transforms the original dance performance into a drama.

2

The capital and the palace:—Tanjore, the capital of the Nāyak kings, is described at some length in the Raghunāthanāyakābhyudayam; but the description is couched in conventional terms, which apply to no city in particular, and has, therefore, very little to tell us about the condition of the city under the Nāyak rulers. The description of the royal palace is, however, genuine; and it yields much valuable information about the courts, halls, the royal apartments and other parts, not known from other sources. The palace stood surrounded by a lofty *prahari* (wall of protection) in the midst of the beautiful streets inhabited by the courtesans; a handsome *hazāra* (pavilion) surmounted with golden *kalaśas* stood at the entrance. Passing through that pavilion one entered a courtyard, surrounded by terraced corridors, where the must elephants of the palace were stabled. Beyond that was a similar courtyard called *Patāṇi-bavanti-sajja* in which horses, unrivalled for their swiftness, were tethered. Then, there was a large hall, where the *samprati-karaṇikas* assembled to write the accounts of the palace. Next, there was another hall called *Rāmabhadraśāla*, so called after a picture of Śrī Rāma

which was probably painted on its walls. Passing the hall, one reached the *kōṇē-vākili* or the gate leading into the interior of the palace, guarded by the *guṛi-gollas* (watchmen of the *golla* caste) armed with bamboo staffs. Inside the *kōṇē-vākili* were the *Lakshmī vilāsa*, where the chiefs and captains of the army awaited the king arranging themselves in rows; the marble gate (leading into the inner apartments) adorned with the imges of the lions; the *Achyuta ranga-kūṭa* (the sports arena) in the cool shadow of the *punnāga* tree near by; the beautiful mansion called *Nākapurīvilāsa*; the lofty *Lāgula-chappara*; the gymnasium; the *nāṭakaśāla* (the dancing hall); the courtyard of the *Madanagōpāla-vilāsa*, in which was enshrined the image of the god Mannār; the *Srī Rāma-saudha* (Sri Rāma's mansion) which shone like a second Pushpaka, and in the extensive blue marble flooring of which was reflected the picture of Pāṭṭābhirāma seated in a pavilion of golden filigree work; the *Vijayabhavana* with the golden doors, on the *vēdika* of which sat a crowd of *kañchukies*; the *Indirāmandira*, in which were painted pictures representing Raghunātha's victory over Chōḷaga, the conferment of sovereignty on the king of Nēpāla (Jaffna), the victory over the rulers of the Pāṇḍya and the Tuṇḍīra countries and the establishment of Rāmadēvarāya on the throne; and the *Vijayarāghavavilāsa* evidently named after Vijayarāghava Nāyaka and other royal palaces.

The daily routine and court ceremonial:—The Nāyak kings seem to have adopted the routine of their daily work and the ceremonial of the court from the Rāyas of Vijayanagara; for the programme of

daily work and the formalities said to have been observed by Raghunātha and Vijayarāghava in the two works edited here, bear close resemblance to what is said about these subjects in the Rāyavāchakam and the Chronicle of Nuniz. It is reasonable to suppose that Chevvappa, the founder of the dynasty, copied the daily routine and the court ceremonial of the imperial court of Vijayanagara, when he acquired the nāyakship from Sadāśiva and that continued unchanged under his successors. Like his imperial master at Chandragiri, Raghunātha woke up from sleep at day-break, looked at the reflection of his own person in the mirror, saw a couple of brahmans, glanced at the golden pots filled with milk, and gazed upon the image of Garuḍa, the harbinger of prosperity. When the formalities consequent upon his *uppavaḍam* (waking up) were over, he put on the dress and ornaments for the durbar. The process of his toilet was elaborate. In front of him was placed a life-size mirror in an erect position, supported by a damsel of handsome appearance, while the servants of the treasury stood by his side with golden trays filled with ornaments. First, he decked his hair with the garlands of *sampangi* flowers and wore upon them a costly *kuḷḷāyi* (cap) ornamented handsomely with large *suppāṇi* pearls. He then adorned himself with bracelets, and large ear-rings set with lustrous gems; next, he smeared his body with fresh saffron paste, and filled his ears with civet. Having thus decorated and perfumed himself, Raghunātha put on a half-shirt of *paiṭhiṇī* cloth, and tied around his loins a beautiful garment of golden yellow silk; he wore also necklaces, armlets, and rings brilliant with gems of various kinds, and fastened on his

ankle a *gaṇḍapeṇḍera* (an anklet of the heroes) set with precious stones extracted from the crown of the Pāṇḍya king (i.e., the Nāyak of Madura). As soon as he finished his toilet, he proceeded, led by two damsels each holding him by a hand and accompanied by his two queens Kaḷāvatamma on the left and Lakshmamma on the right, to the audience hall and took his seat on a throne, placed on a *mañcha* or elevated platform. The throne was constructed with considerable mechanical skill; it was provided with *pāñchālikas* (dolls) holding the various articles of royal insignia, such as the fly-whisk, spittoon &c., and luxuriously furnished with cushions and pillows embroidered with the lace of gold-thread and pearls. In front of the throne was placed a low stool of cunning workmanship with representations of parrots in emerald, on which the king rested his feet. The audience was at first strictly private. None excepting the members of the king's family, his queens, sons and grand children, had the previlege of admission to it. The audience began with a dance. Several *pātras*, expert in the art of dancing, then came forward and began to perform before the king; Rūpavatī showed the *padachāḷi*, and Chandrarēkhā danced the *pēraṇi*; Śaśirēkhā displaying her skill in the rare *kōpus* (modes) of dance, sang in the *zakkiṇi* (a species of song); Lōkanāyakī and Kīravāṇī danced *durupada-kēḷika* and *durustanī-kōpu*;[1] some sang *koṛavañji*, *śivalīla* and *gujarāti-dēśi*; one of the women played novel tunes on the *vīṇa*, while others displayed their individual skill in playing on musical instruments such as

1. *Durupada-kēḷika* is a dance in which the *pātra* danced with quick steps; the meaning of the *durastanī-kōpu* is not, however, clear.

murali, *rabāb*, *tambura*, *dande*, *chengu*, *svarnamandala* and *rāvanahasta*. Some read out the *Achyutābhyudayam*, *Nalacharitram*, *Pārijātāpaharanam*, *Vālmīkicharitram*, the *chātu kāvya* called *Jānakīparinayam* and other works composed by Raghunātha himself; some asked *samasyas* and others completed them. The king then distributed presents to the *pātras* according to their merits, and all the women retired to the *antahpura* or the inner appartments of women.

The *avasarams* or ushers, dressed in white robes, and holding *tattas* of pure gold in their hands, entered the audience hall from outside and submitted that the kings of the neighbouring states, petty chiefs, nobles, *purōhits*, poets and others were waiting for audience and that, if it pleased His Majesty, they would usher them in. Raghunātha with a glance of his eye signified his assent. They went out and returned almost immediately with the courtiers. The *guri-doras* (petty chiefs) were the first to enter; they advanced towards the throne, while the ends of their *jilugu-duppatis* (upper garments of delicate texture) swept over the ground, and with the permission of the king took the seats as befitting their rank. He chatted with them for a while, granted their requests and dismissed them.

The court rose at this stage. Some of the women of the royal household, who were in charge of the bath-room, entered and announced that the bath was ready. On hearing this, the slipper-bearer of the king placed the jewelled *pādukas* (wooden slippers) on His Majesty's feet; and he rose up from the throne and walked slowly towards the bath-room, accompanied by maidservants

on either side. When he reached the bath-room, he kicked off the *pādukas* and seated himself on a low plank-shaped golden seat, and bathed his body with cool rose-water, which the maidservants handed to him in golden *tambugas* (small narrow-necked vessels used for bathing, drinking &c.) from the well-filled *kopperas* (large boiler-like vessels used for storing water). When he finished his bath, the maids dried his body with a soft linen cloth, and handed to him a white *pañcha* (nether garment) which he tied around his loins; over it he wore a coloured *duppaṭi* (a cloth of double breadth) in the *sāri* (?) fashion; he then put on pearl ear-rings, and *śrī rāmabhadra-tāḷi* and proceeded to the place, where he usually put on the caste mark. On his way, he saw a couple brahmans, and passing through several *kakshyas* (enclosures) he arrived at the Lakshmī Vilāsa, the habitat of the goddess of fortune. He prostrated at the sacred feet of his *guru*, who was awaiting his arrival there; and having taken the latter's permission, he offered grass to the *kapila-dhēnu* (brown-cow) and seated himself in the *padmāsana* pose on a *jambukhāṇa* (carpet) in front of a mirror, surrounded by the people of the city, and painted the vaishnavite caste marks on his face and twelve other specified parts of his body. He muttered the *ashṭākshari*, counting the beads of his pearl rosary. At the instance of his *guru*, he offered with much fervour worship to the god Rājagōpāla, and distributed with his own hands *tāmbūla* (betel) and sandal paste to the readers of the Rāmāyaṇa and the Bhāgavata, calling each of them by his name. He then received on his head the *akshatas* (grains of rice coloured yellow or red) of blessing, and prostrating once again at his *guru's* feet sent him back to his residence.

Then Raghunātha entered the *antaḥpura*, and took his midday meal; he walked the *śatapadas* (hundred steps), recited the Bālarāmāyaṇam and slept for four *ghaṭikas*. He woke up, and being desirous of riding in a procession through the streets of the city, he commanded an *annagāru* a (eunuch) to warn the guard. The *annagāru* proceeded to the outer court waving the baton of his office, and shouted, 'O! ye, lords of the guard, His Majesty intends to ride through the city, make yourselves ready and come forward on your horses.'

King Raghunātha emerged from the palace and entered the gilded *sarudu-chappara* (portico), where lay on its knees Airāvata, the state elephant, in full panoply, with all its trappings to receive him on its back; while the cries of *samukhā* (presence) of the *kaṭikas* (mace-bearers) rent the air, and the nobles of high rank extended their hands to lead him to the kneeling animal. He took his seat on a *gadde* (small throne) in the howdah under an umbrella decorated with pearl tassels, and offered worship to the god Rāmabhadra. Chaury-bearers waved their fly whisks behind, and purple *pāvaḍas* embroidered with flowers of golden lace flew up in front of him. The sound of musical instruments such as the *nāgasaras*, *naragajas*, *tamaḍas*, *golden kāhalas*, *ḍaviṇes*, *ḍhakkas*, *bhēris* &c. burst out, while a party of musicians sang to the accompaniment of *chiruta-maddela*, *chengu* and *daṇḍe*; and *vandis* and *māgadhas* standing on either side of him shouted the words of *kaivāra* such as *samadapāṇḍya-nṛipāla s a p t ā n g a haraṇa* (depriver of the seven members of the royalty of the proud Pāṇḍya king) and *samara-vikrama-ramā-sampanna*

(the possesser of the goddess of prowess in battle). The procession then set out; Raghunātha's three sons, Achyuta, Achyuta-Rāmabhadra and Vijayarāghava rode upon smaller elephants; and princes, and nobles displaying flags with the emblems of the crocodile and the fish, festoons of the *pikili* feathers, and ensigns of peacock tail and banners of the Sun, the Moon, the Garuḍa and the Gaṇḍabhēruṇḍa followed them on their elephants; while the women of the city, who were standing upon the terraces, turrets of their houses and other convenient places to see the pomp and pageantry, admired the king and betrayed symptoms of love; and showered on him fried grain, as a token of their good wishes. A courtesan named Chitrarēkhā, who lived in one of the principal thoroughfares, was so smitten with love that she resolved to satisfy her desire, and sent to him her favourite parrot to plead her cause and induce him to favour her with a visit.

When the ride through the city came to an end, Raghunātha returned with all his retinue to the palace; he dismissed at the *hazāra* the petty nobles who accompanied him on elephants; proceeded to the *Bhadraśāla,* adored the god Rāmanchandra even as he sat on the back of his elephant, and passed on to the Lakshmī Vilāsa, where he dismounted, supporting himself on the arms of his favourite nobles. From that place he walked under the shade of *harigas* (shield-shaped parasols) to the shrine of the god Ranganāyaka, whom he worshipped. Led by the mace-bearers who warned him at every step uttering words of caution, he moved on to the Śrīrāmasaudha, offered worship to the image of the god Rājagōpāla, which stood nearby; and

sitting upon a throne set upon a white marble slab covered with a *jambukhāṇa* (carpet), held a durbar.

Raghunātha after a while gave leave by a sign of his hand to the men of *asam* (*hasham*, retinue, army) to depart from the assembly, and sent for the poets and learned men. Ushered in by the *avasarams*, the poets, dressed, as becoming their profession, in *angies* (tunics) of *parakāḷi* (linen) cloth, and *kuḷḷāyis* made of superior velvet (*sūryapuṭa*) stuff entered first. They wore on their fingers *darbhamuḍis* (golden rings called also *pavitras*) and held golden styles in their hands. They blesssed the king, preferred their complaints, and taking their seat near him opened a discussion of the *śāstra*. At the instance of the king, however, they gave *samasyas* in Telugu, Sanskrit and Prākṛit to Rāmabhadramma and Madhuravāṇī, two of the learned courtesans of the court; and the latter completed them in a satisfactory manner without difficulty. The *kavitā-goshṭhi* (intercourse with the poets) lasted for a while; and after the distribution of the presents they were dismissed. The *rāyasams* (secretaries), carrying in thier lap the diaries of the reports brought by skilful spies from the *pramukhas* (chiefs) posted in various camps, came to the king's presence and offered him lemon fruits as *chēkānkes* (the presents carried in the hand). Raghunātha enquired whether they received any reports from the quarters (i.e., the countries in all quarters around his kingdom) on the previous day or the day before; and in reply, they read out a letter sent by Nārappa or Nāraṇappa, son of Ayyaparasa of Guntūr in the northern country, Raghunātha's representative at the court of the Pāchchhāvu (Padshāh), reporting to him the words of

commendation uttered by the latter on hearing of His Majesty's victory at Tōpūr. As soon as the *rāyasams* finished reading their reports, the *karaṇikas* of the *Aṭṭhavaṇam* (the accountants of the revenue department), wearing the *paṭika* (crystal) ear-rings and turbans wound round their thick *kuḷḷāyis* came forward with *balapams* (pencils of soft white stone) and *kaḍitams* (account books made of specially prepared black cloth) and explained to him the accounts of the *āyam* (income) *vyayam* (expenditure) of *manōvarti* (household) and *maṇiya* (state). Some of the officers of the crown and farmers of revenue, viz. Chidambaranātha Mudaliār of the *Dharmāsana* or the Judicial and Charitable Endowments Department; Rangayya and Kastūri of the *Aṭṭhavaṇam* and Asteppa Dīkshita, the court auditor, are mentioned by name. To produce perhaps an humorous effect, they are made to speak in their respective mother tongues viz Tamil, Telugu and Kannaḍa and accuse one another of corrupt practices. On hearing them dispute the accuracy of the accounts, Raghunātha directed them to submit their account books to the auditor, Asteppa Dīkshita, for examination and report. He then discussed in strict privacy the affairs of the state with his ministers and retired to the *antaḥpura*, led by two maidservants each holding him by a hand.

When Raghunātha arrived at the gate of the *antaḥpura*, some women, who were waiting for him at the place with golden *tambugaṣ* filled with rose-water, washed his feet and wiped off the moisture with a cloth. One of them held up a golden spittoon, and another handed to him a golden vessel filled with fresh water. The king then spat out the *tāmbūla*

into the spittoon, rinsed his mouth thrice and wiped his lips with a piece of cloth. Then he lifted the joined palms of his hand to his forehead in salutation to the Goddess of Sovereignty in the Indirāmandira and entered his apartments, where his queens Kaḷāvatamma, Venkaṭamma, Lakshmamma and the daughter of Viśvanāthuni Pēra waved in front of him the nine kinds of gems heaped in trays to remove the effects of the evil eye. Then he removed all the jewels which he put on for giving audience, and deposited them in *chavi-taṭṭas* (?), held out to him by servant maids. He next put on a fresh lace-bordered white dhoti, adorned his ears with beautiful *onṭus* (ear-rings worn by men), wore the *śrīrāmatāli* and diamond *chēsaris* (chains set with diamonds worn on the hand) and performed the *pañcha-mahāyajñas* (the five great sacrifices). When he had finished these, the women employed in the kitchen brought the *bōna-puṭikas* (baskets of food) and kept them behind a curtain of gold cloth, fastened across the gilded pillars with the capitals of lions-heads, while several damsels blew the *dhavaḷa śankhas* and struck cymbals together in concert. Some placed a seat made of gold, covered with a Portugal cushion and a big golden *paḷḷera* (plate) together with plantain leaves made of gold on either side of it on a jewelled stool, with its legs fashoined like those of a lion, for the king; they also spread carpets of various kinds such as *ratna-kambalas*, *tivāsies* &c., and arranged on them in two rows *phalakas* (planks) and *chakkaḷas* (cane-bottomed seats) together with cups tumblers and drinking vessels of various shapes and forms. Some of the young damsels then announuced softly to the king that the *paḷḷera* was placed and the

dinner was ready. Led by one of the ladies-in-waiting by the hand, Raghunātha proceeded to the dining place accompanied by his queens and sat in a line with them to dine. The dinner was sumptuous, and the dishes were numerous. No less than forty-five kinds of vegetable and meat dishes and puddings and a dozen varieties fruits are enumerated. Though they give us an idea of the kind of food consumed by the Nāyak kings and their nobles, it is not possible to describe them here. After the dinner was over Raghunātha washed his hands and mouth with cold water poured out from golden *giṇḍees* (pot-shaped vessels) by servant women; performed the *śuddh-āchamana*; ate leaves of the *tulasi* plant; walked the *śatapada*, recited the Bālarāmāyaṇa and sat upon a gilded chair of superior workmanship, chewing betel handed on to him by women. While he was thus engaged, some maids brought pearls in a tray and waved it before him to remove the effects of the evil eye.

Raghunātha sat there for a while holding converse with his womenfolk. He then sent them to their apartments and repaired in the company of maid servants to the pleasuance armed with a bow and balls to shoot at the birds perched on the trees. It was here that he met the parrot-messenger sent by the love-lorn courtesan, and after listening to her suit promised to pay her a visit that night. He then returned to the palace. Having for a while amused himself by playing with the women in the harem, he dressed and adorned himself in a suitable manner and set out for the house of the courtesan, accompanied by his *aḍapam* woman and followed unseen at a distance by the courtiers. On arriving at his destination

Raghunātha sent his *aḍapam* inside the house to inform the courtesan that he had come to fulfil his promise.

The courtesan who was apprised of the king's promise to visit her house by the faithful parrot was ready to receive him. When she was told by the *aḍapam* that he had actually come, she went forward with enthusiasm to receive him warmly, and waved red cloth and pots filled cooked-rice of different colours before him to remove the effects of the evil eye and cast them away; she next washed his feet with rose-water and wiped off the wetness with her *payyeda* (upper end of garment covering breasts and shoulders) from which emanated the perfume of the *kumkum* (saffron). She then took hold of his hand, and led him into her bedchamber, where she made him sit on a *parangi-pīṭa* (a chair or some other kind of seat imported from the west) and seated herself upon another by his side. At a sign from her eyes, her maids began to entertain the king. One of them sang in *dēśīya rāgas* (indigenous tunes) observing *tāna* and *māna* some of the *padas* composed by her mistress expressing her love to the king; another took up the *tambura.* and made him hear the *kaṭṭi vādya;* another played upon the *ḍhakka* showing the variations of the *tāḷas*; and others displayed their skill on *kinnara, vīṇa, muraḷi, chengu, rabāb, mukha-vīṇa, daṇḍe* and other musical instruments. Then they retired. Raghunātha spent that night enjoying the company of the courtesan and returned to the palace at day-break.

3

The real importance of the Raghunāthanāyakābhyudayam and Raghunāthābhyudayam, however,

lies not so much in their literary value as in their character as records of contemporary history. Choosing, as he did, the life of his father as the theme of his dvipada-kāvya and yakshagāna, Vijayarāghava had to describe historical events, and introduce historical personages as characters into his poem and play. They contain, therefore, a brief summary of the history of his family and the achievements of himself and his ancestors, besides much valuable information about the administration, social and economic conditions, the routine of daily life of the court, and many other things not known from other sources. As these are not without their interest and may be of some use to the historian, they may be noted here briefly for the benefit of those who cannot, owing to the unfamiliarity of the language, understand these works in the original.

i. *The genealogy of the Nāyak Kings* :–The genealogy of the Nāyak Kings of Tanjore has long been familiar to the students of South Indian history. It is mainly derived from the author's introduction to these two works in which it is stated that a chief called Kṛishṇa was born in the fourth caste ; his son Timma married a certain Bayyāmbikā ; and to them were born four sons, Peda-Chevva, Pina-Chevva, Peda-Malla and Pina-Malla. Of these, the second, Pina-Chevva, became famous in the world. He married Mūrtimāmbā, a sister of the wife of Achyutadēvarāya. A son called Achyuta was born to them ; and he married a lady of the name of Mūrtimāmbā. To them was born Raghunātha, the most illustrious of the Nāyak kings of Tanjore. He married Kaḷāvatī, the daughter of a certain Vemparāja ; and to Kaḷāvatī and Raghunātha

Nāyaka was born Vijayarāghava Nāyaka, the author of the works under consideration. This account is not, however, complete; and it has to be supplemented with some additional information about Raghunātha's family mentioned incidentally here and there in the body of these works. We are told, for instance, that besides Kaḷāvatī he had other wives. Three other wives viz Lakshmamma, the daughter of the ruler of Gingee, Venkaṭamma, the daughter of a certain Venkaṭēndra and the daughter of Viśvanāthuni Pēravibhu, whose name is unfortunately lost, are said to have dined in his company. Raghunātha had at least two other sons besides Vijayarāghava. According to a passage in the Raghunāthanāyakābhyudayam, his three sons,—the eldest Achyuta, the second Achyuta-Rāmabhadra, and the last Vijayarāghava—accompanied him, when he passed through the streets of his capital in a procession. Though the last two are explicitly stated to have been the sons of Kaḷāvatī, the name of the mother of his eldest son is not mentioned. Probably he was not the son of Kaḷāvatī, but of one of his other queens mentioned above. The pedigree of the Nāyak kings up to the time of Vijayarāghava may be drawn up as follows:—

Kṛishṇa
|
Timma
m. Bayyāmbikā
|
Peda-Chevva | Pina-Chevva m. Mūrtimāmbā (a sister of Achyutarāya's queen) | Peda-Malla | Pina-Malla

Pina-Chevva
|
Raghunātha by Kaḷāvatī
|
Achyuta | Achyuta Rāmabhadra (by Kaḷāvatī) | Vijayarāghava (by Kaḷāvatī)

ii. *the history of the family:* The history of the family, as described in the Raghunāthābhyudayam and Raghunāthanāyakābhyudayam, begins practically with Pina-Chevva one of the four sons of Timma, who is otherwise unknown. It is sometimes said that the ancestors of Pina Chevva were related to the royal family of Vijayanagara and that they held high offices in the imperial army; but this is mere speculation unsupported by evidence. Pina Chevva came of an obscure Balija family. Of his grandfather and father and of his three brothers, who are mentioned in these and other literary works of this period, nothing is known. The rise of Pina Chevva's fortune was due mainly to the circumstance of his marriage with Mūrtimāmbā, a sister of Tirumalāmbā, who is said to have been one of the queens of the emperor Achyuta-dēvarāya. The statement, however, of the spurious *Tanjāvūru Āndhrarājulacharitram* that Achyuta gave the Chōḷa country to his sister-in-law as *strīdhana* or dowry and appointed her husband as its sole viceroy is not borne out by evidence. Chevva's connection with Tanjore did not begin, as a matter of fact, before AD. 1549, whereas Achyutadēvarāya died seven years earlier in AD. 1542. Moreover, Rāmarāja China Timma and his younger brother Viṭṭhala were governing the Chōḷa and Pāṇḍya countries as the deputies of Sadāśiva up to AD. 1549-50; and though Chevvappa held some sīmas in *amaram* under them in the South Arcot District, he did not gain a footing in Tanjore until after their departure to the north.

Chevva was essentially a man of peace. It is doubtful whether he had ever taken up arms against an enemy. He devoted himself to religion, and effected

improvements to the temples of Siva, his favourite deity, at Śrīśaila, Aruṇāchala, Vṛiddhāchala and other *śaiva-kshētras.* How long Chevva ruled at Tanjore it is not possible to ascertain definitely. His last inscription is dated in AD. 1576, and very probably he died soon after. On his death, he was succeeded by his son, Achyutappa Nāyaka, who had been assisting him in the government of the kingdom since AD. 1560. Achyuta like his father appears to have been a lover of peace; he is said to have built at Śrīrangam for the god Rangadhāma, a gilded *sajja* (upper house) and a *prākāra* (wall surrounding the temple); laid out pleasure gardens; and presented to the deity a beautiful crown. Nothing is said about his warlike activities excepting the vague assertion that he like Arjuna won victory over the petty chiefs who opposed him.

One important event, not referred to either in the Raghunāthābhyudayam or Raghunāthanāyakābhyudayam, deserves to be noticed here. According to the Sanskrit Raghunāthābhyudayam of Rāmabhadrāmbā, soon after Raghunātha's appointment as his father's *yuvarājā*, Penugoṇḍa, the capital of the emperor Venkaṭapatidēvarāya, was invested by the Muhammadans; and the emperor summoned Achyutappa to come with all his troops to Penugoṇḍa to help him in its defence. In obedience to the imperial command, Achyutappa sent his forces to Penugoṇḍa under the command of Yuvarāja Raghunātha. On the latter's arrival at the imperial capital, most of the Muhammadans that were besieging it are said to have taken to their heels, and a few that dared to oppose him were easily vanquished and compelled to submit to him. He is also said to have defeated the Murasus at

the fort Ballālapura (Chik-Ballapur in the Kolar Dt.), and brought them back to obedience. Greatly pleased with Raghunātha for the help rendered by him, Venkaṭapatidēvarāya is said to have acknowledged his indebtedness in the open durbar and honoured him with presents of horses and jewelry. Moreover, he is said to have released at Raghunātha's request Kṛishṇappa Nāyaka of Gingee from prison and gave them both leave to return to their respective capitals. On hearing that his son was returning from Penugoṇḍa, Achyutappa went out to meet him at some distance outside the city and received him warmly. Sometime later Achyutappa raised his son to the throne, and entrusted to him the government of the kingdom.[1]

The siege of Penugoṇḍa is important from a chronological point of view; for, it enables us to fix with tolerable certainty the date of the accession of Raghunātha Nāyaka; but the precise date of the siege is unfortunately not known; and it has to be deduced from the data furnished by other sources. In the *Tārīkh -i- Muhammad Quly Qutb Shāhy*, it is stated that Sultān Muhammad Quly Qutb Shāh laid siege to Penugoṇḍa sometime after he removed his head-quarters to his new capital Bhāgnagar in AD. 1589., though the duration of the interval that elapsed between the two events is not definitely specfied.[2]

An inscription in Siddhavaṭam (Cuddappha Dt.) set up in Śaka 1527 (AD. 1605) by Maṭli Ananta recounts a number of victories won by him. It is said that Ananta slew Koṇḍa and Venkaṭa of the Rāvela family in battle; won a victory at Jammulamaḍugu and

1. Sources of Vijayanagara History pp. 285—86.
2. Briggs' Ferishta III, App. 454.

offered protection to Nandela Kṛishṇama; put to flight Koṇḍrāju Venkaṭarāju and took possession of Chennūr; guarded the expeditionary force to Madura in the Drāviḍa country; and put down the pride of the Yavana Pādshāh in a battle near Penugoṇḍa. It is obivious that all these events happened before A.D. 1605, though not perhaps in the order in which they are enumerated here.[1] According to the Kaifiyat of Chiṭṭivēli, Maṭli Ananta defeated at first the Muhammadans near Penugoṇḍa; then, he vanquished the Pātras and the Manne-Sāmantas of Udayagiri, who were encamped at Kalamakūru; next, he overthrew the Rāveḷḷa chiefs and their Muslim allies near Guṛṛamkoṇḍa. While Maṭli Ananta was still ruling, it is said, Nandela Kṛishṇama, whom Venkaṭapatirāya kept in confinement in Chandragiri for rebellion, died in the prison. Most of these facts are also mentioned in the Kumudvatīkalyāṇam of Kumāṛa Ananta, grandson of Maṭli Ananta, in the same order. It is said that Ananta inflicted a defeat on king Qutb Shāh in a battle near Penugoṇḍa and put him to flight; slaughtered the cavalry forces of the valiant Aśvarao near Gaṇḍikōṭa; vanquished Kampa-Nainappa of Udayagiri; destroyed the famous warriors, Rāvela Koṇḍa and Venkaṭa near Guṛṛamkoṇḍa; and having put Vīrappa of Madura to death, accomplished successfully the task entrusted to him by the Rāya.[2] As the evidence of these works is not quite in agreement with the Siddhavaṭam epigraph, it is not possible to fix definitely the chronological order of the events described in them. Nevertheless, a few facts which give a rough indication of the probable time of the siege of Penugoṇḍa may be noted here

1. Sources of Vijayanagara History 249—50.

2. Further Sources of Vijayanagara History, Nos. 216 (b) and (c)

with atvantage. The Siddhavaṭam inscription, it may be remembered, refers to an expedition against Madura in the Drāviḍa country, under the guardianship of Maṭli Ananta; and the Kumudvatīkalyāṇam also speaks of an attack on Madura, when Ananta put to death Vīrappa of Madura and performed the commission entrusted to him by the Rāya. Obviously they allude to one and the same event, which happened sometime before AD. 1605., when Vīrappa, the Nāyak king of Madura, was killed. Now, during the time of Venkaṭapatidēvarāya, there ruled two Nāyak kings of the name of Vīrappa at Madura, Viz. Vīrappa Nāyaka, son of Kṛishṇappa Nāyaka I (AD. 1572-1595) and Muttu Vīrappa Nāyaka I (AD. 1609-1623). As the latter came to the throne four years after the date of the Siddhavaṭam inscription, and survived Venkaṭapatidēvaraya ruling for nine years after his death, if a Madura Vīrappa was actually killed by Maṭli Ananta, as stated above, he must have been Vīrappa, son of Krishṇappa I; and the expedition in which he was killed must have taken place in AD. 1595, the last year of his reign. According to the order of events enumerated in the Siddhavaṭam inscription, the siege of Penugoṇḍa must have taken place after the expedition, and according to the Kumudvatīkalyāṇam earlier. Which of these two records mentions the events in their correct chronological sequence, it is not easy to determine. There is reason to doubt the correctness of the order of events described in the Siddhavaṭam inscription; for the battle Jambulamaḍugu, which according to the unanimous testimony of the kafiyats, took place in Śaka 1520 (AD. 1598-99)[1] is placed before the expedition to Madura which, as

1. Ibid, Nos. 211, 212, 250.

stated above, must have been sent in AD. 1595. Could the siege of Penugoṇḍa have taken place before the Madura expedition as stated in the Kumudvatīkalyāṇam? Possibly; for, Sayyid Mohiuddin Qadri Zor, who has gathered information from original sources not accessible to others, states in his '*Sultān Mohammad Quly Qutb Shāh*' that the sieges of Penugoṇḍa and Gaṇḍikōṭa took place in A. H. 1003 (AD. 1594-5.)[1] Therefore, the order of events in the Kumudvatīkalyāṇam may be accepted as genuine; and since Raghunātha participated in Venkaṭapatirāya's invasion of Murasu-naḍu, he might have remained in the north a little longer and returned to Tanjore about the end of AD. 1595.

How long Achyutappa continued to rule after the return of his son from Penugoṇḍa, it is not easy to determine. Rāmabhadrāmbā states in her Raghunāthābhyudayam that, on Raghunātha's return from Penugoṇḍa, he was crowned; and this happened before his attack on Śōḷaga, and the restoration of the king of Nēpāla to his throne. Achyutappa appears to have abdicated the kingdom in favour of his son, and lived in retirement during the last years of his life. However that may be, there is no doubt that Raghunātha was ruling the kingdom from at least AD. 1600; for he is referred to in the inscriptions as king from that time onwards; and as no record of Achyutappa is found subsequent to this date, it is reasonable to suppose that his reign ended and that of his son began either in that year or a little before. This is corroborated by the evidence of contemporary foreign writers. According to Anqutil du Perron

1. Sultān Mohammed Quly Qutb Shāh pp. 252-4.

and Fr. Cutinho, Achyutappa Nāyaka died about AD. 1600 and his 370 wives burnt themselves on his funeral pyre.[1]

Raghunātha was not the lawful heir to the throne. He had an elder brother whom he supplanted. Though Rāghunātha is made to appear in all the literary works produced at the Tanjore court as the only son of his father, the contemporary European travellers and Christian missionaries explicitly state that he had an elder brother. It is stated that by the order of Achyutappa, who was partial to Raghunātha, this unfortunate prince was at first imprisoned; and was subsequently murdered by Raghunātha after his accession to the throne.[2] This is indeed a damaging record which tarnishes the reputation of Raghunātha who is represented in all the contemporary works as a second Rāma irreproachable conduct. In the absence of confirmatory evidence, it is not possible to arrive at any definite conclusion; and for the present, it is advisable withhold final judgment.

Of the events of the reign of Raghunātha only two are singled out here by Vijayarāghava as worthy of mention. He is said to have defeated the king of Tuṇḍīra and put him to flight. The king of Tuṇḍīra referred to by Vijayarāghava was, no doubt, Kṛishṇappa, the Nāyak of Gingee. Though the circumstances in which Raghunātha won the victory over him are not described, it must have been gained in all probability in connection with his war with Śōḷaga, one of the most powerful nobles in the service of the Nāyak of Gingee. More important than this was Raghunātha's war with Jaggarāja and his ally the king of the

1. Heras, Aravidu Dynasty, pp. 399-400.
2. Ibid, pp. 401-2.

Pāṇḍya country, i e., the Nāyak of Madura, in which he is said to have taken the latter's daughters as prisoners of war, and placed, as a result of the victory, Rāmadēvarāya on the throne of Ghanagiri i.e., Penugoṇḍa. A more detailed account of this war is found in the letter, which Gunṭūri Ayyaparasa Nārappa of the Northern country, Raghunātha's representative in the court of the Pāchchāvu (Pādshāh) is said to have addressed to his master. Raghunātha, according to this letter, set out from his camp at Palamānēri on the morning of śu. 5 of the month of Ashāḍha of the year Nala (8th June, A. D. 1616) after his morning meal accompanied by Rāmadēvarāya and thirty-two other chiefs mentioned by name. On arriving at the Western Camp a fierce engagement took place in which Gobbūru Jaggarāja was killed, and his allies Mākarāja, Daḷavāy Chenchu Rāviḷḷa Mādanna, the ruler of Tuṇḍīra, and Vīrappa Nēḍu of Madura took to their heels. Raghunātha took hold of the goddess of victory by the hand and caused the trumpet of beneficence (*dharma-dāra*) to be blown to proclaim that the battle was at an end. He also accepted the daughter of the Pāṇḍya ruler whom her father presented to him as an offering of peace, and returned to his capital accompanied by his queen Kaḷāvatī.

This letter is important. In the first place, it gives the precise date on which the battle of Tōpūr,—though it is not so named here—, was fought. Secondly, it mentions the names of a number of chiefs, not known from other sources, who supported the cause of Rāmadēvarāya. Most of them were the nobles of the Vijayanagara court; and they followed, as stated in

the letter, Rāmadēva, because they were attached to the emperor's family for generations.[1] It is curious that the name of Velugōṭi Yāchama, who was responsible more than any one else for the destruction of Jaggarāja and the enthronement of Rāmadēvarāya, does not find a place in this letter, though we learn from other sources that he played an important part

---

1. Though these nobles were men of no historical importance, one of them Kaṭṭā Rangaparāja deserves notice, as he was the paternal grandfather (or great grandfather) of the poet Kaṭṭā Varadarāja, the author of the *Parama bhāgavata Charitra*, *Śrīrangamāhātmya* and *Dvipada-Rāmāyaṇa*. In the introduction of Varadārāja's Śrīrangamāhātmyam, it is said that in the family of Karikāla Chōḷa, Telugu Bijjana was born; one of his descendants was Ranga; his son was Śrīranga; and the latter had five sons viz., Kāṭrāja, Peddirāja, Haridāsa, Raghunātha, and Lachchirāja. Of these five sons, Haridāsa, the middle one, became famous; and he married, according to the genealogy given in Varadarāja's Rāmāyaṇam, Kṛishṇamāmbā, a daughter of Pōchirāja-Singarirāja, and a sister of Obamāmbā, the queen of of Śrīrangarāja II (AD. 1614). To Haridāsa and Krishṇamāmbā were born two sons viz. Rāmarāja and Varadarāja. The latter became a great poet. The following is the pedigree of Varadarāja as described in these poems:—

Karikāla Chōḷa
⋮
Telugu Bijjana
⋮
Rangaparāja
|
Srīrangarāja
|
Kāṭrāja | Peddirāja | Haridāsa m. Krishṇamāmbā | Raghunātha | Lachchirāja

Haridāsa m. Krishṇamāmbā
|
Rāmarāja | Varadarāja

Now, who was the Kaṭṭā Rangaparāju mentioned in the Raghunāthābhyudayam? Was he the great grandfather or the grandfather of Varadarāja? As Haridāsa, the father of Varadarāja, is said to have married a sister of Śrīrangarāja II's wife, it is likely that Kaṭṭā Rangaparāja who participated in the Tōpūr battle was Varadarāja's grandfather rather than his great grandfather.

in the battle of Tōpūr. Vijayarāghava appears to have deliberately omitted the name of Yāchama in order to present his father as the sole hero of the battle and attribute to him the entire credit of winning the victory and placing Rāmadēvarāya on his ancesteral throne.

Raghunātha Nāyaka ruled until AD. 1630. The latest known record of his reign is dated in Ś.1553, Prajōtpatti, corresponding to AD. 1631-32.[1] This record is, however, dubiously dated and its evidence cannot therefore be accepted as conclusive. An entry in the Day Book of the Dutch factory at Pulicat against 24th Jan. AD. 1631 refers to the death of the Nāyak of Tanjore after a reign of three years. He had put out the eyes of his elder brother from fear of his claiming the throne; and the latter owing to disappointment took poison. A younger brother of 15 or 16 now succeeded.[12] The passage, short as it is, bristles with difficulties. The only Nāyak of Tanjore that

---

1. 290 of 1927. The record is dated actually in Ś. 1551 Prajōtpatti; but as the Śaka and cyclic years do not agree, the date has been corrected by the Govt Epigraphist to Ś. 1553 Prajōtpatti, on the assumption that the cyclic year is correct and the Śaka year wrong. (ARE 1927. Part I, P. 49). If, on the contrary, Śaka year happens to be correct, the cyclic year wrong, then the record has to be assigned to Śaka 1551 Śukla (AD. 1629-30) This is probably the correct date of the inscription. Another record 257 of 1927 dated only in the cyclic year Bhava (A.D. 1634) is also attributed by the Government Epigraphist to Raghunātha on the assumption that Dikshitasvāmi and Nāyakarayyan mentioned in it are identical with Gōvinda Dikshita and Raghunātha Nāyaka respectively (ARE 1927. II, Para 95). This is extremely doubtful, as there is no evidence to show that Raghunātha's rule lasted until AD. 1634. The Dikshitasvāmi mentioned in the inscription may very well have been Yajnarāyaṇa Dikshita and the Nāyakarayyan Vijayarāghava Nāyaka.

2. N. Macleod; De Oost-Indische Compagnie als Zeemogendheid in Azie p. 492.

could have died at this time was Raghunātha who is seen to have been ruling in Śaka 1551 (A.D. 1629-30). In that case, the period of three years which is said to have been the duration of his reign must be a mistake for thirty years. The prince who was blinded and who subsequently put an end to his life by taking poison must have been the brother, whom, according Anquetil du Perron and Father Cutinho, Raghunātha murdered. Who the younger brother of 15 or 16 that succeeded Raghunātha, it is not easy to discover. 'Younger brother' is probably a mistake for 'younger son'. However that may be, it may be accepted that the Nāyak of Tanjore who died in the beginning of A.D. 1631 was none other than Raghunātha himself.

After the death of Raghunātha, the succession to the throne was disputed; his three sons Achyuta, Rāmabhadra and Vijayarāghava fought with one another for nearly three years. The details of the civil war are not recorded; but the last prevailed ultimately against his rivals. Vijayarāghava who managed to seize his brothers, blinded them both and having imprisoned them in the fort of Vallam crowned himself king on Ś. 1555 Śrīmukha, Śrāvaṇa śu. 12, Tuesday (Tuesday 6th August A.D. 1633).[1]

The achievements of Vijayarāghava are described at some length in the introduction to his Ragunātha-nāyakābhyudayam. It is said that, while he was still young, he won a victory over the 'Lord of the West' *i. e*, the Nāyak of Madura. This event appears to have taken place during the reign of his father. Vijayarāghava is also said to have performed all the sixteen

---

1. Descriptive Catalogue of the Telugu Books in T.M.S.S.M. Library p. 61.

great *dānas* (gifts) on a single day in the year of his coronation. This is corroborated by the evidence of the poet Kāḷaya, according to whom they were made by Vijayarāghava on the day of his coronation.[18] Next, he is said to have put to flight the great Savaram Venkaṭapati and captured Pandanallūr within a *ghaṭika*. The Savaram Venkaṭapati, whom Vijayarāghava defeated, was one of the half-brothers of Savaram China Nārāyaṇarāju, the author of the Telugu *Kuvalayāśva Charitram.*[1] The circumstances in which Vijayarāghava had to fight with Savaram Venkaṭapati are not known. It is interesting to note that Pandanallūr together with Tirukāṭṭupalli belonged to one of Vijayarāghava's elder brothers to whom his father had made them over.[2] Savaram Venkaṭapati probably supported this prince during the civil war and the battle of Pandanallūr in which he was defeated was fought in that connection. Vijayarāghava claims to have defeated the rulers of the Pāṇḍya and Tuṇḍīra countries, who rebelled against Śrī Rangarāya III and compelled them to wait at the gate of the imperial palace. He seems to have assumed also on this occasion the title of *Jīrṇakarṇāṭaka-sāmrājya-samsthāpanāchārya,* or the re-establisher of the decaying empire of Karṇāṭaka. This happened in A.D. 1643. Though Vijayarāghava takes considerable credit for the part played by him in this affair, his conduct was highly reprehensible. He conspired with the Nāyaks of Madura and Gingee against Śrī Ranga at first and then betrayed his fellow conspirators to the latter. "The Nāyak of Madura enlisted in his

1. Ibid.

2. Vṛiddhagirīśan: Nayaks Tanjore. p. 127.

defection" says a Jesuit missionary, "those of Tanjore and Gingee, by concluding with them a league against their common sovereign. The latter, informed of everything through the Nāyak of Tanjore, who had the meanness to betray his allies, marched at the head of his army and advanced on the territory of Gingee."[1] The Nāyaks of Madura and Gingee were perhaps defeated as stated in the Raghunāthanāyakābhyudayam and entered into some sort of an agreement with Śrīranga III, though they had no desire to honour it.

Vijayarāghava was, like his father and grandfather, a staunch Vaishṇava; he was specially devoted to god Rājagōpāla of Mannārguḍi and assumed the name of Mannārudāsa as a mark of his devotion to that god. His gifts to the temples of Ranganātha at Śrīrangam and of Rājagōpāla at Mannārguḍi are enumerated here as well as in his inscriptions. It is said that he presented to god Ranganātha a coat of gems (*ratnāngi*), a tiara and several ornaments set with precious stones; he built the *prākāra*, *gōpura*, *prāsādas* (mansions) and an audience hall called the Vaikunṭha Sabha in the temple, planted a flower garden and excavated a tank. He made provision for carrying on all services in the temple of Rājagōpāla, granted several agrahāras such as Raghunāthapura to Brahmans, and maintained free feeding houses (*sattras*) where they were sumptuously fed

iii. *Administradion*, The Raghunāthanāyakābhyudayam and Raghunāthābhyudayam throw some light on the administration of the Nāyak kingdom. While

---

1. Nayaks of Madura p. 264.

describing the royal palace, Vijayarāghava mentions a large hall, where all the *samprati karaṇams* of the state assembled together and kept accounts. According to the Rāyavāchakam, there were nine sampratis in Vijayanagara.[1] Now a samprati is said to be 'the head karaṇam (accountant) who supervises the accounts.'[2] As the karaṇikas of the *Kandāchāra*, of the cavalry, of the *Nallapraja* &c are referred to in the Rāyavāchakam, [3] it is reasonable to suppose that each section in the army had its own karaṇikas, and that the head karaṇika of the Kandāchāra (army) was one of the nine sampratis mentioned above. The Nāyak kings, who adopted the administrative machinery of the Vijayanagara empire, had perhaps also nine sampratis under them ; and the hall of samprati-karaṇams, referred to in the Raghunāthanāyakābhyudayam, must have been the office, where all these worked together. A passage in the Raghunāthābhyudayam in which Aṭṭhavaṇa Rangayya, [4] who was the head karaṇam of the Revenue Department, is mentioned lends colour to this view. [5] He renders accounts of the entire revenue of the state, showing thereby that he was in charge of the whole department. Other

1. Rāyavāchakam p. 5.
2. Śabdaratnākaram, S.V. Samprati.
3. Rāyavāchakam pp. 41, 42.
4. Aṭṭhavaṇa Rangayya, like all the other characters of the yakshagānam is a historical person. He is mentioned in an epigraph in the Vishnu, temple at the Nāchchiyārkoil (256 of 1927) dated Ś. 1540 (AD. 1618).—ARE. 1926-27, Part II, Para 95.
5. Another interpretation of the term samprati is that he was the head karaṇam of a *sthala* or *sima*. A number of villages constituted a sthala. The karaṇams of all the villages of the sthala were subjected to the authority of the karaṇam of the sthala, and the karaṇams of all the sthalas in a sima were under the cotrol of the karaṇam in charge of the sima and so on.

departments such as *hasham* (army) were probably under the charge of a separate samprati, and the hall in which all these met daily and worked was the Chief Secretariat of the Government.

The passage which embodies the statement of accounts by Aṭṭhavaṇa Rangayya is of immense importance, as it gives us valuable information about the revenues of the Tanjore Nāyak kingdom and the manner of its collection:—

"The rendering of the accounts by Aṭṭhavaṇa Rangayya:—After subtracting 235,000 *māḍas* from 300,000 from the *Dharmāsanam* (judicial and charitable institutions) the balance still due from Chidambaranātha Mudaliār is 65,000 māḍas [Pārva? arrears 15,000 absolute arrears 50,000]; from 250,000 māḍas due from the *maṇiyam* and *manōvarti* (the government of state villages and of those reserved for the maintenance of the royal household), after substracting 150,000 paid in cash and 50,000 in grain, a balance of 50,000 (māḍas) is the still due from Kubusam Lakshmayya; a sum of 20,000 varāhas is due from Vāchamāṭi after deducting 80,000 paid in cash from 100,000 due from *kara-toṛas* (ports and rivers); and a sum of 6000 māḍas is due from Kōnēri Piḷḷa after subtracting 12000 māḍas from 18000, the income from *sunkam* (the excise duties). The total amount of arrears is 141,000 māḍas."

It is seen from this that the territory belonging to the state was divided, as in Vijayanagara, into two kinds, state land (*maṇiyam*) and the land for the maintenance of the palace (*manōvarti*); the total revenue

of the state, which was derived from four sources, viz., *dharmāsanam*, *maṇiyam* and *manōvarti*, *kara-toras* and *sunkam*, was 668,000 māḍas. This amount was not wholly realised in cash. The land revenue (*maṇiyam* and *manōvarti*) was collected partly in cash and partly in grain. Nearly half the income of the state was derived from the dharmāsanam, the maṇiyam and manōvarti coming only next. The revenues were most probably let to tax farmers, who appear to have been tardy in the payment of the monies due to the government.[1] The wrangle between Aṭṭhavaṇa Rangayya and another karṇam called Kastūri in the presence of Raghunātha, though intended to introduce an element of humour, indicates that corrupt practices were not unknown. To check the accounts of karaṇams and bring them to book in case they were found guilty of falsfication, an Audit Department was maintained of which Asteppa was the head. Incidental references to *hasham* (army) are found both in the Raghunāthābhyudayam and the Raghunathānāyakābhyudayam. The letter of Gunṭūr Ayyaparasa Nārappa also mentions the various sections of the Tanjore army such as the *elagōlu* (van) at the head of which were the petty chieftains under the command of Āḍiyapādam (?), *chivagaḍas* (lancers), *kaijītam* forces (forces who received the salary from the king himself), the *nallapraja* (men of the forest tribes), musketeers, cavalry and the elephants. Similarly, the practice of pitching the *Veligudāru* or the royal tent outside the city, the twanging of his bow by the king and the

24. [1] From Rangājamma's *Mannārudāsavilāsam*, we learn that the revenues of the temple of Mannāruguḍi were sold to tax farmers (See. Mannārudāsavilāsam, Āndhra Sāhitya Parishat Publications No. 19. p. 5.). It is not unlikely that the temple authorities adopted the practice that was followed by the government.

mustering of the forces before setting out on an expedition are also referred to in a song.[1] It is evident that the army was organized on the imperial model. This is but natural; for that was the only organization known to them; and the days of the drilled and disciplined forces in the European fashion were still far off.

Much intresting information on food, dress and the articles of luxury imported from abroad, both from Europe in the west and the East Indian Archipelago, lies scattered throughout these two works. It is not, however, possible to gather all that material here. The Raghunāthābhyudayam the Raghunāthanāyakābhyudayam, the Mannārudāsavilāsam and a host of other works produced at the court of the Nāyak kings of Tanjore embody valuable information about the social and economic conditions of the time and are well worth investigation.

Hēmakūṭa
10, Raman St.,
T' Nagar, Madras.
20-3-1951

N. VENKATARAMANAYYA.

1. That this was a practice borrowed from Vijayanagara is shown by the following passage from the Book Durate Barbosa (I. P. 224.) :—

"When the war arrived at such a point that he considers it necessary to go in person, and when he has settled in his council that he will go; on an appointed day *the king goes forth to an open plain*.........When he arrives at the plain, they bring him a horse whereon he rides holding in his hand a bow and arrow, which he lets fly towards the country with which he is about to wage war. He then gives out in how many days from that time he will start, and this news runs through the whole city and kingdom. Hence he goes forth at once and *fixes his camping ground in the open country where he awaits the time fixed for advance*. When the time is fulfilled he issues a proclamation.........that all men should attend with their wives, and sons, and households, all are ordered to go thither."

పీఠిక

గ్రంథమాతృకలు :

ఈ సంపుటమునందలి రఘునాథనాయకాభ్యుదయ, రఘునాథాభ్యుదయములను రెండు గ్రంథములకును మాతృక లొక్క తంజావూరు సరస్వతీమహాలులోని పుస్తకభాండాగారమున మాత్రమే యున్నవి. వానికి భాండాగారాధిపతులు వ్రాయించి పంపిన పుత్రికల ననుసరించి యివి ముద్రితములైనవి. మొదట రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునకు వ్రాయించి పంపిన ప్రతి బాగున్నది కాదని వ్రాయఁగా గ్రంథాలయాధిపతులు దయతో మఱలఁ జక్కని రెండవప్రతిని వ్రాయించి పంపినందుకు వారికి మాకృతజ్ఞతాభివందనములు. ఈగ్రంథములకు మాకందిన పుత్రికల ననుసరించియే పాఠనిర్ణయము చేయఁబడినది. సరియైన పాఠము గుర్తింపఁగుదరనిస్థలము లింకను బెక్కులు కలవు. అటువంటి చోటుల నిచ్చవచ్చినట్లు సవరించుటకు మాఱుగాఁ బాఠము నున్నది యున్నయట్లే వేసి దాని ప్రక్కఁ గుండలీకరణమునఁ బ్రశ్నార్థకపుగుర్తు చూపఁబడినది.

కృతికర్త తంజాపురాంధ్ర నాయకరాజు :

పూర్వోక్తములైన రెండు గ్రంథములకును కర్త యొక్కఁడే, విజయరాఘవనృపాలుఁడు, తెలుఁగునాయకరాజగుటచేత నతనికి విజయరాఘవనాయనయ్యావారని వ్యవహారనామము. పూర్వము మనదేశమును బరిపాలించిన సామంతమండలేశ్వరులు, మహారాజులు మొదలైనవారు కేవలము రాజ్యతంత్రమునందే కాక విద్యావిషయముననుపట్టభద్రులే. సంస్కృతమున ననేకశాస్త్రములందుఁ బాండిత్యమును గడించి యాంధ్ర

మునఁ జక్కని వైదుష్యమును సంపాదించుట ప్రాచీనాంధ్ర రాజన్యుల కందఱకు ననూచానముగ వచ్చుచుండిన యాచారము. వా రానాఁడు పేరు గాంచిన యఖిలవిద్యలయందును, శాస్త్రము లందును దగిన ప్రజ్ఞాపాండిత్యములు గడించిన కారణముననే తమ యాస్థానములకు వచ్చునట్టి తమ్మాశ్రయించినట్టి కవుల, పండితుల ప్రజ్ఞావిభవమును, శాస్త్రవైదుష్యమును గ్రహించి మెచ్చుకొని వారికిఁ దగినరీతిని గౌరవసమ్మానములను జేయుచు వచ్చిరి. ప్రాచీనాంధ్రరాజసామాన్యమైన ఈ యాచారము నాఁటిది నేఁటిది కాదు; అతి ప్రాచీనమైనది. ఆంధ్రదేశమును మహావిభవముతోఁ బరిపాలించిన సూర్యవంశజులు కాకతికులశేఖరుల కాలమునుంచి వచ్చుచుండిన సంప్రదాయ మిది. కాకతి రాజన్యుల యనంతరమున నాంధ్రదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశములలోని భూనాథు లెందఱో సంస్కృతాంధ్రముల నిష్ణాతులు; వారిలోఁ గొందఱు సంస్కృతమున శాస్త్రములను గావ్యములను రచియించినవారు. ఎల్లభాషలకును దల్లియగుటవలననో గీర్వాణవాణియగుటవలననో ఆంధ్రరాజలోకమునకు సంస్కృతముమీఁద నభిమానము మెండు. సదస్యలోకమున సంస్కృతభాషావిశారదుఁడు కానివానికి గౌరవమర్యాదలు పూజ్యము కాదు కాని తక్కువ.

విజయనగరాధీశ్వరులు కావ్యరచనయందును, సమర వ్యూహరచనయందును సమానకౌశలముగలవారు. వారిలోఁ గొందఱు రచియించిన గ్రంథములు నేఁటికిని గలవు. విజయనగర సామ్రాజ్యాధినేతల గౌరవమర్యాదలును, రాజవృత్త సంప్రదాయములును దత్సామంతమండలేశ్వరవర్గమున కనుకరణయోగ్యములైనవి. వారు సంస్కృతాంధ్రముల నాదరించుటం జేసి

సామంతమండలేశ్వరాస్థానములు సయితముభయభాషలకును విహారభూములైనవి. విజయనగరాధీశ్వరుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయలు తెలుఁగున ఆముక్తమాల్యదను రచియించి తెనుఁగు కవితను పట్టోద్ధతిఁ గావించుటతో విజయనగరసామంత మండలేశ్వరులుసయితము ఆంధ్రకావ్యరచనాకుశలులై యశస్సు నార్జించుకొనిరి. సంస్కృతాంధ్రములను సరిసమానముగ నాద రించి యాయుభయభాషలయందును గవిశేఖరులును రసజ్ఞులునై వినుతి కెక్కిన విజయనగర సామంతరాజన్యులలోఁ దంజావు రాంధ్రనాయకచంద్రులు ప్రథమగణ్యులు. దక్షిణమునఁ దమిళ దేశమునఁ దంజాపుర నాయకరాజ్యము విజయనగర రాజగౌరవ మర్యాదలను, సంగీత సాహిత్య కళాసంప్రదాయములను, రాజ వృత్త సభావ్యవహారములను వరవడిగాఁ బెట్టుకొని యనుకరించి మఱల నాకళాసంప్రదాయముల నచట వెలయింపఁ జేసినది. తంజాపురము మఱల రెండవ విజయనగరమయినది. తంజావు రాంధ్రనాయకరాజన్యు లందఱు నుభయభాషావిశారదులే, సంగీత సాహిత్యకలాధురీణులే, రసజ్ఞులే. తంజాపురి కవులు గాయకులు పండితులు విద్యావంతులు మొదలైనవారి కాశ్రయమిచ్చి కామి తార్థముల నీడేర్చిన కల్పకము. తంజాపురాంధ్రనాయకరాజ్యము విజయనగరసామ్రాజ్యదీపపుఁ గడపటి మెఱుపు. తంజావురాంధ్ర నాయకరాజ్యస్థాపనముతో దక్షిణదేశము ఆంధ్రాధినివేశమై యాంధ్రసంగీతసాహిత్యకలాసుసంపన్నమైనది. తంజాపుర రాజ్యమును బరిపాలించిన ఆంధ్రనాయకరాజచంద్రులు నలువురే పినచెవ్వ, అచ్యుత, రఘునాథ, విజయరాఘవ నాయకులు. వీరు క్రీ. శ పదునాఱవ పదునేడవ శతాబ్దులలో వర్ధిల్లినవారు. వీరి రాజ్యపరిపాలనకాల సంపూర్ణ పరిమితి రమారమి న్నూఱు నూట

పాతిక సంవత్సరములు. ఈ తంజాపురాంధ్రరాజన్యులలోఁ గడపటివాఁడయిన విజయరాఘవ భూపాలుఁడు పైనుడివినయట్లు ఈ సంపుటములోని కృతిద్వయమునకుఁ గర్త.

కృతికర్తృ వంశావళి :

కృతికర్తయైన విజయరాఘవ నృపాలుని వంశావతార క్రమము రఘునాథనాయకాభ్యుదయమున సవిస్తరముగ వర్ణితమైనది. నాలవజాతిలోఁ బుట్టి చాల నధికులైనట్టి రాజులలోఁ గృష్ణభూవరుఁ డొకఁడు. ఇతఁడే తంజావూరి ఆంధ్రనాయక రాజవంశమునకు మూలపురుషుఁడు. ఇతని కుమారుఁడు తిమ్మభూపాలుఁడు. ఇతనిభార్య బయ్యాంబిక. ఈదంపతు లుభయులకుఁ బెదచెవ్వ, పినచెవ్వ, పెదమల్ల, పినమల్ల నృపతులని నలువు రాత్మసంభవులు కలిగిరి. వీరిలోని పినచెవ్వ భూపాలుఁడే తంజాపుర రాజ్యమును బరిపాలించిన ప్రథమనాయక భూపతి.[1] ఇతఁడు చాల ధర్మనిరతుఁడు; శ్రీశైలారుణాచల వృద్ధాచలాదులలో శంకరార్పణముగా 'శాశ్వతానేకకైంకర్యములు చేసి' కీర్తిఁగాంచెను.

1. కాని చెవ్వప్పదని చెప్పఁబడు శాలివాహన శకము 1502 నాఁటి నంజన్ గూడు తామ్రశాసనమునఁ దెలుపఁబడిన తంజావూరి నాయక రాజుల వంశానుక్రమము పైని చెప్పినదాని కించుక భిన్నముగా నున్నది. ఈ వంశావతార క్రమము ననుసరించి ఈ వంశమునకు మూలపురుషుఁడు కృష్ణభూవరుఁడు కాఁడు; దేవరాజు. ఇతని భార్య మంగాంబిక. దేవరాజు కృష్ణరాజు ప్రధాని. కృష్ణరాజు విజయనగరాధీశ్వరుఁడైన కృష్ణదేవరాయ మహారాయలే కాని యన్యుఁడు కాఁడు. ఇతఁడు ఉదయగిరి దుర్గమును సాధించి ప్రతాపరుద్రగజపతి తోడియుద్ధమున విజయము సంపాదించి యిచ్చి కృష్ణరాజు నాదరాభిమానములకుఁ బాత్రుఁడై, యా మహారాజు వలననుండి శ్వేతచ్ఛత్రమును ఇతరరాజలాంఛనములను బడసెను. దేవరాజ మంగాంబికలకు కృష్ణరాజు నల్లుఁడగు రామరాజు ప్రధానియైన చిన్నరా జుదయించెను. చెవ్వప్ప

ఈతఁ డొనరించిన ధర్మకార్యములలోఁ గొన్నిటికి శాసనప్రమాణములు కలవు. వీనిలో నరుణాచలములోని గోపురనిర్మాణము శాలివాహనశకము 1494-వ అంగిరసకు సరియైన క్రీ. శ. 1572-73 నాఁటికిఁ బూర్తియయ్యెనని తిరువణ్ణామలైలోని యరుణాచలేశ్వరాలయము తూర్పుగోపురముమీఁదఁ జెక్కిన పినచెవ్వప్ప

చినచెవ్వప్ప యని చిన్నరాజునకు నిరువురు తనూభవులు. రామరాజనియోగమునఁ జిన్నరాజు సేతుపర్యంతముఁగల ద్రవిడదేశాధిపతులను జయించి తంజాపురిఁ దన నివాసముఁ గావించుకొనెను. చిన్నరాజునకుఁ బిదప నతని పదవి నలంకరించినవాఁడు చెవ్వప్ప. ఈతనిని జినచెవ్వప్ప తండ్రిగా భావించుకొనెను. చెవ్వప్ప విద్యాపోషకుఁడు; వేదవేదాంగవిదులైన విప్రుల కగ్రహారములను, శ్రోత్రియముల నొసంగెను. సకల శాస్త్రపారంగతుఁడును, వైష్ణవాధినేతయునైన విజయీంద్రతీర్థులును, తాతాచార్యులును, శివాద్వైతైకైక చక్రవర్తి అప్పయ దీక్షితులును త్రేతాగ్నుల వలెఁ దమ తమ సమయతత్త్వసిద్ధాంతములను స్థాపించునిమిత్తము చెవ్వప్ప కొలువుకూటమునఁ గలియుచుండువారు. చెవ్వప్ప శాలివాహనశకము 1502 కు సరియైన విక్రమసంవత్సరమునఁ గార్తిక పూర్ణిమనాఁటి చంద్రగ్రహణ నిమిత్తమునఁ గుంభకోణమునందుఁ గావేరీతీరమున శ్రీరామపూజనావసరమున నీరనాడులోని మాయూరదేశమునందలి కొఖ్యూరు, గూళ్లూరు, పల్ల, రఘుపకల్లియను నాలుగు గ్రామములను రఘునందన తీర్థుల ప్రశిష్యుఁడును, సురేంద్రతీర్థుల శిష్యుఁడును, మాధ్వసిద్ధాంత భాష్యకారుఁడునైన విజయీంద్రతీర్థులకు మధ్వమఠములోని శ్రీరామచంద్రుని ధూపదీపనైవేద్యములనిమిత్త మొసంగెను. శాసనము కడపట శ్రీరాజగోపాల యని చెవ్వప్పనాయని వ్రా లున్నది. శాసనమును జెక్కినవాఁడు కుంభలింగకుమారుఁడైన కుంభకోణము సభాపతి (Mys. Ar. Rep., 1917 pp. 55-57).

ఈ శాసనము గాక ఈ నాయకరాజులవి శాలివాహనశకము 1536 నాఁటి మఱిరెండు తామ్రశాసనములు కలవు. చెవ్వప్పవఱకుఁ బూర్వోక్తశాసనములోను వీనిలోను వంశావతారక్రమ మొక్కరీతి నున్నది. అటుపిదప నీశాసనములు చెవ్వప్ప రాజ్యమును జినచెవ్వప్ప కొప్పగించి తాను కుంభకోణమున నివసించుచుఁ బారమార్థికచింతతోఁ గాలముఁ గడపెనని చెప్పుచున్నవి. చినచెవ్వప్ప దక్షిణద్వారక

కాలమునాటి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. శివనేశ, లోకనాథులను సోదరతపస్వు లిరువురి కోరిక ననుసరించి తిమ్మయ పినచెవ్వభూవరుఁ డీమహాక్షేత్రమునఁ గట్టించిన గోపురము పదునొకం డంతరువులది. ఈ గోపురనిర్మాణము నభినందించుచు సంస్కృతభాషలో శక్తిమంగలము శ్రీనివాసదీక్షితులును, దమిళ

యైన మన్నారుగుడిని నివాసముగఁ జేసికొని యచ్చటి కృష్ణదేవునిభక్తుఁ డయ్యెను. చినచెవ్వప్ప శాలివాహనశకము 1536 కు సరియైన ఆనందసంవత్సరమున శ్రీరామనవమీదినమున శ్రీరామాభిషేకకాలమునందు రామవ్యాససమక్షమున విజయీంద్రతీర్థులకు గ్రామదానముఁ జేసెను. చినచెవ్వప్ప రెండవశాసనము నించుమించుగ నిట్టిదే.

పూర్వోక్తశాసనములలోఁ జెప్పిన వంశానుక్రమము తంజావూరిరాజ్యమునఁ బుట్టిన సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములలోను, తంజావూరి నాయకరాజుల ఇతర శిలాతామ్రశాసనములలోను వర్ణితమైనదానికి భిన్నమైనది. నాయకరాజులకు సమకాలికులైన కవులును బండితులును జెప్పినదానికిని, నాయకరాజులు తమ దానశాసనములలోఁ జెప్పుకొనినదానికిని అది భిన్నముగ నుండుటవలనను, ముందుఁ జూపఁబడురీతిని శాసనకాలసంవత్సరములు దాతలైన నాయకరాజుల పరిపాలనకాలమునఁ బడక తేడాగ నుండుటవలనను పూర్వోక్తశాసనములం దభివర్ణితమైన తంజాపురాంధ్రనాయకరాజవంశానుక్రమము సరియైనదని విశ్వసించుటకు వీలులేదు. అందువలన నీశాసనములను గూటసృష్టియని పరిగణించి కొట్టివేయవచ్చును.

రంగాజమ్మ రచియించిన యుషాపరిణయకావ్యమునఁ గృష్ణభూపాలుని పుత్రుఁడు తిమ్మనాయకుఁ డనియు, నతనికిని గోపమాంబకును దిమ్మభూవరుఁ డుదయించె ననియు, నీతని కుమారుఁడు పినచెవ్వభూపతి యనియుఁ గలదు. ఈవంశానుక్రమమునే రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాసవిలాసకావ్యమున నిచ్చినది. దీని ననుసరించి పినచెవ్వభూపతి మన ద్విపదకావ్యమున నుడివినరీతిని కృష్ణరాజునకుఁ బౌత్రుఁడు కాక ప్రపౌత్రుఁ డగుచున్నాఁడు. విజయరాఘవక్ష్మాపతికి సమకాలమున విరచితమైన కావ్యముననే ఇట్టి విభేద మెందులకుఁ గలిగెనో తెలియరాదు.

భావలో నెల్లప్పనయినారు, కాళింగరాయర్ ఉణ్ణామలై నయు నారు ఎల్లప్పరును, కల్లడత్తు ముదలియారును బద్యములను రచించిరి[1].

పినచెవ్వ భూనాథుఁడు విజయనగరాధీశ్వరుఁడును, తుళువవంశజుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయల సోదరుఁడునైన అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల రాణులలో నొకతెకు సోదరియైన మూర్తిమాంబను బరిణయమాడెను. ఈ విషయ మీ రఘునాథనాయకాభ్యుదయము ననుసరించియే కాక రఘునాథ నాయకచరితము నభివర్ణించుచు సంస్కృతమున రామభద్రాంబ విరచించిన రఘునాథాభ్యుదయమువలనను, రఘునాథనాయని కంకితమీయఁబడిన చేమకూర వేంకటకవికృత విజయవిలాసము వలనను, ఇంక నితరగ్రంథముల ననుసరించియుఁ దెలియవచ్చు చున్నది. మూర్తిమాంబ సోదరియగు అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల రాజమహిషి తిరుమలాంబ. ఈమెపేరు విజయవిలాస ప్రబంధమునను. అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల శ్రీరంగము శాసనమునను,[2] 'తంజావూరి యాంధ్రరాజుల చరిత్ర' యను స్థానిక వృత్తాంతమునను కలదు. ఈమెకు ఓదువ తిరుమలాంబ యనియుఁ బేరు.

పినచెవ్వధరాధీశునికిని మూర్తిమాంబకును జనియించిన వాఁడు అచ్యుతభూజాని. తండ్రివలెనే యితఁడును అనేక ధర్మ కార్యము లాచరించిన ధర్మతత్పరమతి. ఇతని ధర్మకార్యము లలో నీకావ్యమున నతఁడు శ్రీరంగక్షేత్రమున రంగధామునకుఁ

1. Ep. coll., Nos 419 and 424 of 1928-29
2. Ep. Ind., Vol. XX,

గావించిన 'బంగారు సజ్జలు, ప్రాకారములు, కిరీటరాజము, శృంగారవనములు' మొదలైనవి వర్ణితమయినవి. ఇతఁడు మూర్తిమాంబను[1] బరిణయమై యామెయందు రఘునాథనాయకునిం[2] గనెను. రఘునాథనాయకుఁడు తంజాపురాంధ్రనాయక రాజన్యు లందఱిలో శిరోభూషణము; ఈతఁ డమితశౌర్యసాహసోపేతుఁడు. తుండీరవీరుని దురములోఁ దఱుముట, జగ్గభూవిభుని ఖండించుట, పాండ్యభూనాథుని జయించి యాతని బాలికమణు

---

1. అచ్యుతప్పనాయకుని కెనుబదిమంది భార్య లుండినట్లును, వా రందఱు నతనితో సహగమనముచేయుట కతని చివరి దినములలో నతనితోఁగూడ శ్రీరంగమున కరిగినట్లును పిమెంటా, డ్యు జార్రిక్ లను పోర్చుగీసువారు వ్రాసియున్నారు. (The Aravidu dynasty of Vijayanagar, p. 400). క్రీ. శ. 1600 లోఁ జంద్రగిరిలో నుండిన కౌటిన్హో పాదిరి "ఇటీవలనే అచ్యుతప్పనాయకుఁడు చనిపోయెను. బ్రతికియున్న 370 మంది భార్యలతో నాతని శవమును చందనకాష్ఠములమీఁద నుంచి దహనముచేసి" రని వ్రాసెను (Ibid, p. 400).

2. సాహిత్యరత్నాకరకర్తయైన యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులవారును, రఘునాథాభ్యుదయమును రచియించిన రామభద్రాంబయు అచ్యుతప్పనాయకునికి రఘునాథనాయకుఁ డొక్కఁడే కుమారుఁడని చెప్పుదురు కాని ఆంక్వెటిల్ డ్యు పెర్రాన్ అను పోర్చుగల్ దేశీయుఁడు అచ్యుతప్ప యను పేరుగల యగ్రతనూజుఁ డింకొకఁ డుండె ననియు, నతనినిఁ దండ్రి చెఱయం దుంచెననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఈవిషయమును పిమెంటాపాదిరికి కౌటిన్హోపాదిరి 1600లలో జూలై 17న వ్రాసిన యుత్తరములో ధ్రువపఱుచుచున్నాఁడు; కాని యతనిని చెఱయం దుంచుటకుఁ గారణము మాత్రము వ్రాయలేదు. సింహాసన మెక్కిన పిదప రఘునాథనాయకుఁడే యన్నగారిని జంపినట్లు ఆంక్వెటిల్ డ్యు పెర్రాన్, కౌటిన్హో పాదిరు లిరువురును గూడఁ దెలుపుచున్నారు. (Ibid, p. 402).

రఘునాథనాయకుఁడు కాక అచ్యుతప్పనాయకుని కచ్యుతనాయకుఁ డను నగ్రతనూజుఁ డుండుట యెంతవఱకు నిజమో విచారణీయము.

లను దన మూకలచేతఁ జెఱపట్టి తెప్పించుట, రామదేవరాయ లను బెనుగొండ సింహాసనమున నిలుపుట యనున వీపద్యకావ్య మున నభివర్ణితములైన రఘునాథ పృథివీశ్వర పరాక్రమకృత్య ములు. వేదకోవిదులైన విప్రులకు షోడశమహాదానములను జేసి కీర్తి వహించిన వితరణశాలి యితఁడు. ఇతఁడు చెంపరాజచంద్రు నకును లక్ష్మాంబకును జనియించిన కళావతీసతిని వివాహమా డెను. ఈతని కీమె యొక్కతెయే కాక యీ కావ్యములోఁ దృతీ యాశ్వాసమున రఘునాథనాయకుని భోజనసమయ వర్ణన సంద ర్భమున వర్ణితయైన విశ్వనాథుని పేరవిభుపుత్రి (మాతృకలో నీమె పేరున్న భాగము పోయినది), వేంకటేంద్రుని తనయ వేంకటమ్మ, రఘునాథాభ్యుదయ యక్షగానమువలన లక్ష్మమ్మ యను మఱి మువ్వురు భార్య లుండిరని విశదమగుచున్నది. లక్ష్మమ్మ యను నామె చెంజిరాజ పుత్రియట. ఈ సంపుటములోని కృతి ద్వయమునకుఁ గర్తయైన విజయరాఘవనాయకుఁడు కళావతీ రఘునాథనాయకుల పుత్రరత్నము. విజయరాఘవనాయకుఁ డొక్కఁడే కాక రఘునాథ నాయకునికి నచ్యుత నాయకుఁడు, నచ్యుత రామభద్ర నాయకుఁడు నని మఱి యిరువురు తనయులు కూడ నుండిరి. చూడుఁడీక్రింది చరణములు :

'అచ్యుతనామాంకితాగ్ర తనూజుఁ
డచ్యుత రామభద్రావనివిభుఁడు

మొదలైన తనయులు మువ్వు రవ్వేళఁ
బొదలి మూర్తిత్రయంబో వీర లనఁగ' —పుట, 32.

ఈ ముప్వురు తనూభవులలో నచ్యుత నాయకుఁడు జ్యేష్ఠుఁడు. అచ్యుత రామభద్ర భూవరుఁడు ప్రాయికముగ రెండవ తనయుఁడు కాఁదగును; కడపటివాఁడు విజయరాఘవుఁడు.

విజయరాఘవ నాయకునికి రాజగోపాలాంబికయందు మన్నారుదేవుఁడని యొకకుమారుఁ డుండెను. మధురనాయకుల కడపటి తంజావూరి దండయాత్రకాలమునాఁటి కీతఁడు కారాగారమున నుండె ననియుఁ, దన కింకఁ బరాజయము తప్పదని తెలిసి కొని విజయరాఘవుఁడు తన యేకైకపుత్రుఁడగు మన్నారుదేవునిఁ గారాగారవిముక్తునిఁ గావించె ననియుఁ, బిదపఁ దండ్రి కొడుకు లిరువురును దెంపరితనముతోఁ శత్రువులతోఁ బోరాడి వీరశయనమునొంది రనియుఁ దెలియుచున్నది. తంజావూరి నాయకరాజ్య మీ సంగ్రామముతో నంతరించినది. ఈ సంగ్రామములో శత్రునిహతుఁడుకాక తప్పించుకొనిపోయినవాఁడు రాజవంశమునకుఁ జెందిన బాలుఁడు చెంగమలదాసు. ఈతనికిని మన్నారుదేవునకునుగల సంబంధ మెక్కడను అంత సుస్పష్టముగఁ దెలుపఁబడక పోయినను విజయరాఘవునికాలముననే యితఁడు మన్నారుదేవునితోఁ బాటు సభ నలంకరించియుండినట్లు రంగాజమ్మ యుషాపరిణయమువలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రాయికముగ నీతఁడు మన్నారుదేవతనూభవుఁడయి యుండవచ్చును. చెంగమలదాసుతోనే చినచెవ్వప్పనాయకుని వంశ మంతరించినది.

—: తంజాపురాంధ్రనాయక రాజవంశవృక్షము :—

చతుర్థవంశమున
కృష్ణనాయకుఁడు
|
తిమ్మనాయకుఁడు = గోపమాంబ[1]*
|
తిమ్మనాయకుఁడు = బయ్యాంబిక
|
- పెదచెవ్వనాయకుఁడు
- 1. పినచెవ్వనాయకుఁడు[2] = మూర్తిమాంబ (తంజాపురాధీశ్వరుఁడు) (క్రీ. శ. 1550(?) – 1580)
  |
  2. అచ్యుతప్పనాయకుఁడు = మూర్తిమాంబ (క్రీ. శ. 1580 – 1600 (?)
  - అచ్యుతనాయకుఁడు[3]
  - 3. రఘునాథనాయకుఁడు = కళావతి[4] (క్రీ. శ. 1600 – 1631)
    - అచ్యుతనాయకుఁడు[5] (క్రీ. శ. 1631 – 1633
    - అచ్యుతరామభద్రనాయకుఁడు
    - 4. విజయరాఘవనాయకుఁడు = రాజగోపాలాంబిక (క్రీ. శ. 1633 – 1673)
      |
      మన్నారుదేవనాయకుఁడు
      |
      చెంగమలదాసు
- పెదమల్లనాయకుఁడు
- పినమల్లనాయకుఁడు

* ఈ యంకెలకు దీని తరువాతి పుట చూడుఁడు.

ఏతత్కావ్యరచనాకాలమును నిర్ణయించుటకుఁ బూర్వమునఁ బినచెవ్వప్పయుఁ దత్పుత్ర పౌత్రాదులయు రాజ్యపరిపాలనారంభాంతిమసంవత్సరనిర్ణయము గావింపవలసియుండును.

తంజావూరి రాజ్య స్థాపనకాలము :

తంజావుర నాయకరాజులలో రాజ్యభారమును వహించి పరిపాలనము నెఱపిన మొదటి భూవరుఁడు పినచెవ్వ భూపాలుఁడనుట నిర్వివాదాంశము. పినచెవ్వ భూధవునికి తంజావూరురాజ్యమేవిధమునఁ జేపడినదో "తంజావూరి యాంధ్రరాజుల చరిత్ర" మీాక్రిందిరీతిని నుడువుచున్నది :

"కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన తరువాత శ్రీ కృష్ణదేవరాయల తమ్ములు అచ్యుతదేవరాయలవారు రాజ్యానకు వచ్చిరి. ఆయనభార్య తిరుమలమ్మ. ఆమె చెల్లెలు మూర్తిమ్మను వివాహ

(ముందు పుటచూడుఁడు)

1. ఈతరము రంగాజమ్మ యుషాపరిణయ, మన్నారుదాస విలాసములవలనఁ దెలియవచ్చినది.

2. నాయకనామములకుఁ బూర్వమునున్న యంకెలు తంజాపుర రాజ్యమును బాలించిన రాజులను దెలియఁజేయును.

3. ఈతఁడు మూర్తిమాంబ తనయుఁడగునో కాదో తెలియదు.

4. ఇతనికి కళావతికాక యితరభార్యలుకూడఁ గలరు.

5. క్రీ. శ. 1631 - 1633 లు అచ్యుతనాయకుఁడును విజయరాఘవనాయకుఁడును సింహాసనమునకుఁ బోరాడుచుండిన సోదరకలహకాలము. ఈ కాలమున అచ్యుతనాయకుఁడు నామమాత్రమునకు రాజుగ నుండెనేమోః డచ్చివారి 'డాగ్ బుక్'ను అనుసరించి చేసినయూహ యిది. అచ్యుతనాయకుఁడును, అచ్యుతరామభద్ర నాయకుఁడును గళావతితనయు లగుదురో కారో తెలియదు.

6. ఇతఁడు మన్నారుదేవతనయుఁ డగునని యూహ.

మాడిన చెవ్వప్పనాయనివారికి అచ్యుతదేవరాయలవారు స్త్రీ ధనంగా చోళరాజ్యం (తంజావూరు రాజ్యము) దయచేసి, పట్టాభిషిక్తుణ్ని చేసి కావలసిన వస్తువాహనసామగ్రిన్నీ యిచ్చి అక్కడకు పంపించిరి. చోళదేశానికి ప్రత్యేకంగా నాథుడు లేనందువల్ల విశ్వనాథనాయనివారినే కాక స్వజనంగా అక్కడ మరివకరిని కూడా యేర్పరచవలెననే తలంపుతో అచ్యుతరాయలవారు ఈ విధంగా చేసిరి."

పైనుదాహరించిన పంక్తులవలన చోళరాజ్యమునకుఁ బిన చెవ్వప్ప నాయనికిఁ బూర్వము విశ్వనాథనాయఁకుడు నియమితుఁడైనట్లును, మూర్తిమ్మను బినచెవ్వప్పనాయకుఁడు వివాహమాడిన సందర్భమున అతనికిఁ జోళరాజ్యమును స్త్రీ ధనముగా నొసంగి, విశ్వనాథనాయనివారినే కాక స్వజనమును మఱియొకరినిగూడ నేర్పఱుచవలెనను తలంపుతో నతని నా రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తునిఁ గావించినట్లును విదితమగుచున్నది. పైని చెప్పిన విశ్వనాథనాయకుఁడు నాగమనాయని కుమారుఁడైన విశ్వనాథనాయకుఁడే. కృష్ణదేవరాయలు మొదట విశ్వనాథ నాయకునిఁ దంజావూరు మధురరాజ్యములను బరిపాలింప దక్షిణదేశ రాజ ప్రతినిధిగా నియమించె ననియుఁ, గృష్ణదేవరాయలకుఁ బిదప విజయనగర సింహాసనము నధిష్ఠించిన యతని సోదరుఁ డచ్యుత దేవరాయలు పినచెవ్వప్ప నాయకునికిని మూర్తిమాంబకును వివాహము జరిగినపిదప ఆ రెండు రాజ్యములను విడఁదీసి చోళరాజ్యమునకుఁ బినచెవ్వప్పను బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి మధురరాజ్యమును బ్రత్యేకము విశ్వనాథనాయకుని కిచ్చె ననియు మధురనాయకరాజ్య చరిత్రకారులు శ్రీ ఆర్. సత్యనాథ అయ్యరుగారు విశ్వసించుచున్నారు. తంజావూరి నాయకరాజ్య

చరిత్రమును రచియించిన శ్రీ. వి. వృద్ధగిరీశన్ గారుకూడ ఇంచుమించుగ నిట్టి యభిప్రాయమునే కలిగి, మూర్తిమాంబతోడి వివాహమువలనఁ గలిగిన చుట్టఱికము ననుసరించి అచ్యుత దేవ రాయల పరిపాలనకాలమునఁ జినచెవ్వప్ప కీతంజావూరురాజ్యము చేపడినట్లు వ్రాయుచున్నారు. నాయకరాజ్య చరిత్రమును రచించిన పలువురు చరిత్రకారు లిట్లే యభిప్రాయపడినారు.

ఈ రీతినే తంజావూరి రాజ్యస్థాపనకాలమునుగుఱించి చరిత్రకారులలో నభిప్రాయభేదములు కలవు. హీరాసు పాదిరి గారి యభిప్రాయప్రకార మిది క్రీ. శ. 1541; వెంకసామిరావు గారి యూహ ననుసరించి క్రీ. శ. 1530; శ్రీ కుప్పుస్వామి శాస్త్రి గారి నిర్ణయము ననుసరించి యిది క్రీ. శ. 1549. తంజావూరు గెజెటీరు కర్తల యుద్దేశమునఁగూడ క్రీ. శ. 1549- వ సంవత్సరమే తంజావూరి రాజ్యస్థాపనకాలము. రామరాజ విట్ఠలదేవ భూపాలుఁడు క్రీ. శ. 1544 వఱకు దక్షిణదేశముననే యుండుటచేతఁ దంజావూరి నాయకరాజ్యస్థాపన మాతఁడు దక్షిణదేశమున నుండి వెళ్ళిపోయిన పిదపనే 1544 కుఁ దరువాత జరిగియుండవలెనని తంజావూరుజిల్లా గెజెటీరుకారుల యభిప్రాయము. ఇది క్రీ. శ. 1535 లో జరిగియుండవలెనని తంజావురాంధ్ర నాయక రాజ చరిత్రకారులు శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్యగారు వ్రాసి యున్నారు.

పూర్వోక్తవిషయములనుగుఱించి యించుక విచారింతము. చినచెవ్వప్ప నాయకుఁడు అచ్యుతదేవ మహారాయల భార్య చెల్లెలయిన మూర్తిమాంబను బరిణయమాడెనని తెలుపుగ్రథంము లేవియుఁ జినచెవ్వప్పునాయకుని కచ్యుతదేవ

మహారాయలు చోళరాజ్యమని ప్రసిద్ధి వహించిన తంజనగరరాజ్యమును స్త్రీధనముగ నొసంగినట్లు చెప్పవు. అందువలన నీరాజ్యము చినచెవ్వప్పనాయకునికి స్త్రీధనరూపమున సంక్రమించెనన్న విషయము మృషయేకాని విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఇంకఁ బినచెవ్వప్పనాయన్ని అచ్యుతదేవరాయలు తంజాపురరాజ్యమునకు నియమించెనన్న విషయమును, తంజాపురరాజ్యస్థాపన కాలమునుగుఱించి యా యాయి రచయితలు చేసిన నిర్ణయములును ఎంతవఱకు సరియైనవో విచారింతము.

పినచెవ్వప్ప నాయకునిఁ దంజాపుర రాజ్యమున కధిపతిగ నియమించినట్లు తెలుపు అచ్యుతదేవరాయల శాసనమేదియు లేదు. దీనంజేసి పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు తంజాపురరాజ్యమున కేసం వత్సరమున నధిపతియయ్యెనో సరిగాఁ దెలియరాదు. కాని మొట్టమొదటిమాఱు పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు మనకు అచ్యుతదేవ మహారాయలకాలమునాఁటి శాసనములవలననే తెలియవచ్చును. ఉత్తరార్కాడుజిల్లా ఆర్ని జాగీరులోని దేవికాపురమునందలి శార్వరి సంవత్సరమునాఁటి యొకశాసనము[1]న అచ్యుతదేవమహారాయలకుఁ బుణ్యముగాఁ బెట్టిన దీపదానమునకు నేతి నిచ్చుటకు గొల్లబోయలను నియమించినవారు మల్లప్పనాయక చెవ్వప్పనాయకులు. అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములో శార్వరి శాలివాహనశకము 1462 కు సరిపోవును. ఈ చెవ్వప్పనాయక మల్లప్పనాయకులు ప్రాయికముగాఁ బినచెవ్వ నాయకుఁడును, అతని సోదరుఁడు పెదమల్లనాయకుఁడు కాని పినమల్లనాయకుఁడు కాని

---

1. Ep. Coll., No. 376 of 1912.

కావచ్చును. చెవ్వప్పనాయకుని(జేర్కొను రెండవశాసనము[1] కూడ దేవికాపురములోనిదే ; ఇది అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములో శుభకృతు సంవత్సరమునకు సరియైన శాలివాహన శకము 1464 నాఁటిది. ఇది చెవ్వప్పనాయకునికిఁ బుణ్యముగా అడపము మల్లప్పనాయకుని కార్యకర్త నయినప్పనాయకుఁడు చేసిన ధర్మమును దెలుపును. చెవ్వప్పనాయకునికిఁ బుణ్యముగా జేసిన దానమగుటవలన నీశాసనకాలము 1542 నాఁటికి చెవ్వప్ప అచ్యుతదేవ మహారాయల రాజకీయోద్యోగి వర్గమున ఒక ప్రముఖుఁడని చెప్పవచ్చును గాని యతఁడు తంజాపురరాజ్యమున కప్పటి కధిపతియైన ట్లూహించుట కవకాశములేదు. పైగా నీశాసనము కానవచ్చిన దేవికాపురము తొండమండలములోనిది కాని తత్ప్రాంతపుది కాని కావచ్చును. పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు తొండమండలములోని నెడుంగున్నమునివాసి యని యతని శాసనముల వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది[2]. ఈ నెడుంగున్నము గ్రామము ఇప్పటికి నదే పేరుతో చెంగల్పట్టుజిల్లా చెంగల్పట్టు తాలూకాలో నున్నది. ఈ కారణముననే యతని మొదటిశాసనములు చెంగల్పట్టుజిల్లాకుఁ బొరుగుననున్న ఉత్తరార్కాడు జిల్లాలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. తంజావూరుజిల్లాలోఁ గానవచ్చు చెవ్వప్పనాయక ప్రప్రథమ శాసనము[3] సాధారణ సంవత్సరము నాఁటిది; ఇది తంజావూరి రైలుస్టేషనుకు సమీపముననున్న మసీదులో నున్నది. దీనిలో శాలివాహన శకములేదు. రాజయిన చెవ్వప్పనాయకుని యాజ్ఞ

---

1. Ibid, No. 383 of 1912.

2. Ibid, No. 497 of 1907.

3 Ibid, No. 425 of 1924.

చేత నంజికోట మణ్నియారు లయిదుగురు సోమునుప్పిరుపల్లి ఫకీరులకుఁ జేసిన భూదానమును దెలుపుటకీ శాసనము వేయఁబడినది. ఆమసీదు కిప్పటికిని సోంసుపెరుప్పల్లి యని వ్యవహారము. సాధారణకు సరియైన శాలివాహన శకవర్షము 1472, అనఁగా క్రీ. శ. 1550 అగుచున్నది. తంజావూరుజిల్లాలోఁ గానవచ్చినట్టి చెవ్వప్పనాయకుని రెండవశాసనము[1]కూడ సాధారణ సంవత్సరమునాఁటిదే. ఇది మాయవరము తాలూకా మండై గ్రామములోని సుందరేశ్వరాలయములో నున్నది. ఇది తిరుమిగ్గైచ్చూరు గ్రామములోని దేవాలయములోఁ బ్రతిసంవత్సరమును రథసప్తమి, అష్టమి తిథులలో సదాశివదేవమహారాయలకుఁ బుణ్యముగా నెడుంగున్నము చెవ్వప్పనాయకరయ్య యుత్సవములు జరిపించుటకుఁ జేసిన యేర్పాటులకు సంబంధించినది. క్రీ. శ. 1540, 1542 సంవత్సరములనాఁటి శాసనముల ననుసరించి చెవ్వప్పనాయకుఁ డప్పటివఱకు నుత్తరార్కాడుజిల్లాలోనే యుండెనని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1550 నాఁటికి చెప్వప్పనాయకుని రెండుశాసనములును తంజావూరు జిల్లాలోనే కానవచ్చుటచేతను, అతఁడు రాజనియు చెవ్వప్పనాయకరయ్య యనియు వానిలోఁ బేర్కొనఁబడుటచేతను అప్పటి కతఁడు విజయనగరరాజప్రతినిధిగఁ దంజాపురమును బాలించుచుండెననుట స్పష్టము. క్రీ. శ. 1542, 1550 సంవత్సరముల మధ్య చెవ్వప్పనాయని శాసనము లేవియుఁ గానరాలేదు. అందువలన నారెండు సంవత్సరములకు నడుమ నతఁడు సరిగా నేసంవత్సరమునఁ దంజాపుర రాజ్యమున కధిపతి యయ్యెనో నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. ఎట్లయినను తంజావూరాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1542 తరువాతనే కాని

1. Ibid, No. 72 of 1925.

యంతకుఁ బూర్వము మాత్రము కాదని నిశ్చయింపవచ్చును. అచ్యుతదేవ మహారాయల కట్టకడపటి పరిపాలన సంవత్సరము క్రీ. శ. 1542 అని పలువురు చరిత్రకారులు నిర్ణయించి యుండుటచేత తంజాపుర రాజ్యస్థాపనము ప్రాయికముగా అచ్యుతదేవ మహారాయల యనంతరమున విజయనగరసింహాసనము నెక్కిన యతని సోదర పుత్రుఁడు సదాశివదేవ మహారాయల కాలములోనే జరిగియుండునని తోఁచుచున్నది. ఈ కారణమునఁ జరిత్రకారు లిదివఱలోఁ దంజాపుర రాజ్యస్థాపన కాలముగఁ దెలిపిన క్రీ. శ. 1530, క్రీ. శ. 1535[1], క్రీ. శ. 1541 సంవత్సరములు సరియైనవని కాని, అచ్యుతదేవరాయలకాలముననే తంజాపురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనము జరిగినదని కాని చెప్పుటకు వీలు

---

1. తంజాపురాంధ్రనాయకరాజచరిత్రకర్తలైన శ్రీకురుగంటి సీతారామయ్యగారు తంజావూరు నాయకరాజ్యస్థాపనకాలముగ నిచ్చిన సంవత్సర మిది. ఇందు కుపబలకముగ వారు మధ్యార్జున మనఁబడు తిరువడమరుదూరు దేవాలయములోని శాసనమును (Ep. Coll., No. 271 of 1907) పేర్కొనుచున్నారు. ఇందు "శాలివాహన శకము 1456 వెళ్లిన తరువాత...న్నాయకుని" చేత నొక గ్రామముదానమొసంగఁబడినట్లువ్రాయఁబడియున్నదట, వారిట్లు వ్రాయుచున్నారు. "ఈ స్థలము తంజావూరు మండలములోనిది. ఆస్వామికైంకర్యము చెవ్వప్ప చేసినట్లు స్పష్టము. అరవభాషలో నీయనపే రనేకవిధముల వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ శాసనమునందలి యక్షరములు స్పష్టముగా లేవు. ఒక చరిత్రకారుఁడు "వసవన్నాయకుఁ" డని చదివినాఁడు. నాకవి సెవ్వన్నాయకుడని కనఁబడుచున్నవి. అట్లయిన నీ శాసనము చెవ్వప్పను పేర్కొనుచున్నందున నా సంవత్సర (క్రీ. శ. 1535) మాయన రాజ్యప్రథమ సంవత్సరమని స్పష్టము" (పుట, 88). ఈ శాసనమునఁ దెలిపిన దానము బసవణ్నాయకునికిఁ బుణ్యముగఁ జేయఁబడినదనే గౌర్నమెంటు శాసనశాఖవారి నివేదికలోఁ గలదు. ఈ శాసనము తమిళభాషలో నున్నది. శాసనము చెడినట్లు శాసనశాఖవారు వ్రాయలేదు. అందువలన శాసనమునఁ దెలుపఁబడిన నాయకుఁడు బసవణ్నాయకుఁడనియే గ్రహించుట యుక్తము.

లేదు. తంజావుర రాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1542 తరువాతనే జరిగి యుండవలె ననుటకు ప్రబలహేతువు కలదు.

అచ్యుతదేవరాయల మరణానంతరమున అతని బావమఱంది యు, ప్రధానియునైన సలకము తిరుమలయ్య అతని కుమారుఁడైన వేంకటాద్రిదేవ మహారాయలను విజయనగర సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టెను కాని యనతికాలముననే యాతఁడు మృతినొందెను. అటువెనుక నతఁడే విజయనగర సింహాసనము నధిష్ఠించి పరిపాలించుటకుఁ బ్రయత్నించెను కాని యారవీటి యళియ రామరాయలు మొదలైనవారు అచ్యుతదేవరాయల సోదరపుత్త్రుఁడైన సదాశివదేవ మహారాయల పక్షమవలంబించి యతనిపైఁ దిరుగఁబాటు చేసిరి. విజయనగర సామ్రాజ్యమునందలి సామంతమండలికు లందఱు కొందఱు సలకము తిరుమలయ్య పక్షమును, మఱికొందఱు సదాశివదేవ మహారాయల పక్షమును వహించిరి. ఇదియే యదనని విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టుచుండిన సామంతులు కొందఱు దక్షిణదేశమున స్వతంత్రులై పరిపాలింపమొదడిరి. కొంచెమించుమించుగ క్రీ. శ. 1542 లో అచ్యుతదేవరాయలు మృతినొందిన యనతికాలముననే విజయనగరసామ్రాజ్యమున నీయంతఃకలహము రేఁగినది. చివరికి సదాశివదేవ మహారాయలపక్షమే విజయమునొంది యతఁడు విజయనగర సింహాసనము నధిష్ఠించెను. పరిస్థితులు చక్కఁబడి విజయనగర సింహాసనము సదాశివదేవ మహారాయలకు క్రీ. శ. 1543 (శా. శ. 1465) నాఁటికిఁ గాని శాశ్వతముగఁ జేపడలేదనువిషయము అనంతపురముజిల్లా

హిందూపురముతాలూకా కొండాపురములోని శాసనము[1] వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ శాసనమునఁ దెలుపఁబడిన దానము శా. శ. 1465 కు సరియైన శోభకృతు సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ పూర్ణిమనాఁడు దళవాయి చెన్నమనాయని కుమారుఁడు దళవాయి కృష్ణప్పనాయకుఁడు యెరమంచిబాగిలులోని చెన్న కేశవ దేవాలయమునకు సదాశివదేవమహారాయలు విజయనగరసింహాసనముమీఁదఁ జిరస్థాయిగ నుండవలెనని చేసిన తన ప్రార్థన నెఱవేరినందుకుఁ జేసినది, శాసనమునఁ దెలిపినదానికి సరియైన ఇంగ్లీషుతేది 19 వ ఏప్రిలు, 1543 వ సంవత్సరము.[2] దీని ననుసరించి యప్పటికి శత్రువిజయము లభించి సదాశివదేవ మహారాయలు విజయనగర సింహాసనముమీఁద స్థిరముగ నారూఢుఁడయ్యెనని స్పష్టమగుచున్నది. శత్రువులను జయించిన వెనుక దక్షిణదేశమున విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టక తిరుగఁబాటుచేసి స్వతంత్రపరిపాలనము సాగించుచుండిన సామంతరాజన్యుల నందఱిని జయించి వారిని విజయనగర సింహాసన విధేయులను గావించి రావలసినదని యళియ రామరాయలు రామరాజ తిరుమలుని కుమారులైన విట్ఠల, చిన తిమ్మభూవరులను సైన్యము నొసంగి దక్షిణ దిగ్విజయమునకుఁ బంపెను. ఈ విట్ఠల, చినతిమ్మభూపతులను రామరాజ విట్ఠల, రామరాజ చిన తిమ్మనృపతు లనియు వ్యవహరింతురు. వీరు పెద తిరుమలరాజు కుమారులు; రామరాజుపౌత్రులు. అళియరామరాజాదేశమును ఈ సోదరులు విజయవంతముగ నిర్వహించిరనుటకు తిరుచినా

---

1. Ep. Coll., No. 800 of 1917.

2. The historical inscriptions of Southern India, by Robert Sewell, p. 249, f. n. 1.

పల్లి, తిరునెల్వేలి, తిరువాన్కూరు, మధుర, తంజావూరు జిల్లాలలోఁ గానవచ్చిన వీరి దానశాసనములే తార్కాణము. వీరు తమ బంధువర్గముతోఁ బోయి యెదిరిన శత్రువుల నందఱిం దునిమి తిరువడి మొదలైన ప్రాంతములను జయించి విజయనగర సామ్రాజ్యమును నిష్కంటకముఁ గావించి శా. శ. 1467లో రామసేతు, కన్యాకుమారికలయొద్దఁ దమ కీర్తి ప్రతిష్ఠాపనమునకుఁగాను విజయస్తంభములను బాదుకొల్పిరి.[1] శా. శ. 1468 వఱకుఁగల వీరి దానశాసనములు తిరునెల్వేలి, తిరుచినాపల్లి, తంజావూరు జిల్లాలలోఁ గానవచ్చుటచేతఁ బ్రాయికముగ నాప్రాంతములందలి సామంతులును మండలికులే విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టుట మాని స్వతంత్రులై యుందురనునూహ కవకాశము కలదు. విట్ఠలాదుల దక్షిణాశావిజయ

---

1. Ep. Rep., 1915, para 50; Ep. Coll., 191 of 1914. ఈ శాసనమున రామరాజ విట్ఠలుని వంశవృక్షమిూ క్రిందిరీతిని దెలుపఁబడినది.

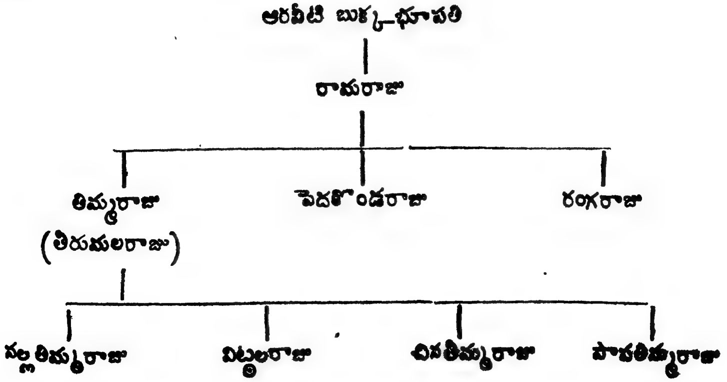

యాత్ర వీరి శాసనముల[1] ననుసరించి చూచినచో తంజావూరు, చెంగల్పట్టు, దక్షిణార్కాడు మొదలైన మండలముల విజయముతో ముగిసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. మధురా విజయమును ఈ చైత్రయాత్రలోనిదే. క్రీ. శ. 1546_47, 1547 - 48 ల వఱకు రామరాజ విట్ఠలాదులు తంజావూరు, తిరుచినాపల్లి, తిరునెల్వేలి జిల్లాలలోనే యుండుటవలన నాకాలమునఁ దంజావురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనమున కవకాశము కనిపింపదు. ఇంతలో అళియ రామరాయలు క్రీ. శ. 1551 లో బుర్హాన్ నిజాంషాతో సంధి కావించుకొని విజాపురపు నవాబులపైఁ కత్తికట్టి వారి వశముననుండిన రాచూరు ముదుగల్లు కోటలను సాధించుటకు దండెత్తివెళ్లెను. ఈ దండయాత్ర నిమిత్తము రామరాజవిట్ఠల, చినతిమ్మ భూవరులు విజయనగరమునకు రావింపఁబడిరి. ఈ దండయాత్రలోఁ గూడ

---

1. Ep. coll., 146 of 1914, Tp. Kulittalai taluk.
Ibid, No. 140 of 1895, Tj. Kumbhakonam taluk.
Ibid. No. 273 of 1901, Tj. Tanjavur taluk.
Ibid, No. 129 of 1905, Tj. Nunganeri taluk.
Ibid, No. 718 of 1916, Tn, Ambasamudram taluk.
Ibid, No. 191 of 1914, Tp. Kulittalai taluk.
Ibid. No. 573 of 1916, Tn. Ambasamudram taluk.
Ibid, Nos. 557, 558 and 559 of 1911. Madura Dt.
Ibid, No. 33 of 1905, S. A. Tindivanam taluk.
Ibid, No. 250 of 1910, Cg. Ponneri taluk.

తంజావూరిజిల్లా నుంగనేరి తాలూకాలోని రామరాజవిట్ఠలుని శాసనమున శాలివాహనశకము 1457 అనియు, దానికి సరియైన బార్హస్పత్యమానాబ్దము పరాభవ యనియుఁ దెలుపఁబడినది. ఇందలి శాలివాహన శకవర్ష సంఖ్య తప్పు. పరాభవకు సరియైన శాలివాహన శకాబ్దము 1468 కాని 4457 కాదు.

అళియరామరాయలు విజయమును బొందెననియు, పూర్వోక్త దుర్గము లాతనకి వశమయ్యె ననియు విజయనగర శాసనములవలననే తెలియవచ్చుచున్నది. మధురలోని శాసనముల వలన(ఇవి మూఁడు, వీనిలో నొకదానిలోమాత్రమే శా. శక వర్షము 1478 కు సరియైన విరోధికృతుసంవత్సర మున్నది). రామరాజ విట్ఠలుని విజయయాత్ర చంద్రగిరియొద్ద ప్రారంభమై దక్షిణమున అనంతశయనము (తిరువాన్కూరు)తోను, అనంత శయనమునుండి మఱల నుత్తరమున ముదుగల్లుతో నంతమైన దని తెలియుచున్నది.[1] ఈ కారణమున రామరాజ విట్ఠలుఁ డుత్తరమునకు వచ్చువఱకు, ననఁగా క్రీ. శ. 1550 వఱకు మధుర నాయకరాజ్యముకాని, తంజాపురనాయకరాజ్యము కాని యేర్పడుట కెట్టి యవకాశమును లేదు. ఈ కారణముననే విఖ్యాత చరిత్రపరిశోధకులైన రాబర్ట్ సివెల్‌గారు తంజాపురాంధ్ర నాయకరాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1549 లో నయినట్లు నిర్ణయించిరి.[2] ఎట్లయినను క్రీ. శ. 1550 (శా. శ. 1472 సాధారణ) లోఁకాని అంతకుఁ బూర్వముకాని చెవ్వప్పనాయకుఁడు తంజాపుర రాజ్యమున కధిపతియై యుండును. తంజాపురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపన మీరీతిని అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములోఁ గాక సదాశివదేవ మహారాయలకాలముననే జరిగినదని నిర్ణయింపవచ్చును.

---

1. Ep. Rep., 1912, para 57, p. 82.

2. The historical inscriptions of Southern India, p. 252.

తంజావూరి ఆంధ్రనాయకరాజకాలనిర్ణయము :

ఇట్టి చెవ్వప్పనాయని రాజ్యకాలము కడపటి సంవత్సరము విక్రమ యని తంజావూరుజిల్లా కుంభకోణము తాలూకా కుంభకోణము గ్రామములోని శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనమున శాలివాహన శక వర్షము తెలుపఁబడలేదు. విక్రమకు[1] సరియగు శాలివాహన శకాబ్దము 1502 (క్రీ. శ. 1580).

---

1. Ep. coll., 292 of 1927. ఉత్తరార్కాడు జిల్లా వందవాసి తాలూకా కొడుంగలూరులో విక్రమ సంవత్సరమునాఁటి కృష్ణదేవరాయ మహారాయల శాసన మొకటి కలదు. రాయల కార్యకర్తయైన తిరుమలనాయకునికిఁ బుణ్యముగా దళవాయి చెవ్వప్పనాయకుఁడు చేసిన దానము నది తెలుపును. ఈ శాసనము కృష్ణదేవరాయల కాలమునాఁటిది గనుక ఈ విక్రమకు సరియైన శాలివాహనశకాబ్దము 1442. ఈ శాసనమునఁ జేర్కొనఁబడిన చెవ్వప్ప ప్రాయికముగా విజయనగరరాజ్య ప్రతినిధియైన తంజావూరి నాయకరాజు చినచెవ్వప్ప కావచ్చునని గౌర్నమెంటు శాసన శాఖవారు వ్రాసినారు (Ep. Rep., 1923-24, para. 44, page. 112). కాని వారి యీయూహ సరియైనదిగఁ గన్పట్టదు. చెవ్వప్పయను పేరున్నంత మాత్రమున నతఁడు తంజావూరి ప్రథమనాయకభూపతియగునని చెప్పలేము. చినచెవ్వప్పనాయకుని కడపటి సంవత్సరము విక్రమ యైనప్పుడు అతఁడంత కఱువది సంవత్సరములకుఁ బూర్వము వచ్చిన విక్రమనాఁటికే దళవాయిగ నుండెనన్న నప్పటికే యతనికి ఏ ముప్పది, ముప్పదియైదు సంవత్సరములైన నుండవలెను. దీనం జేసి మరణించునాఁటి కతనికి రమారమి వంద సంవత్సరము లుండవలెను. అంతకాల మతఁడు బ్రదికిన బ్రదుకవచ్చును కానియట్టి యూహ తగినంత ప్రమాణమున్నఁ గాని సరియైన దనలేము. అదియునుగాక కృష్ణదేవరాయ మహారాయలకాలమునాఁటికే దళవాయిగ నుండినచో అచ్యుతదేవమహారాయల కాలమునాఁటి శాసనములలో నతనికి దళవాయిపద మెందువలనఁ జేర్పఁబడలేదో దురూహ్యము. దీని ననుసరించి కృష్ణదేవరాయ మహారాయల కాలమునాఁటి పూర్వోక్త శాసనమున వచ్చు దళవాయి చెవ్వప్ప తంజావూరాంధ్రనాయక రాజయిన చినచెవ్వప్ప కాఁడనియే తోఁచుచున్నది

పినచెవ్వప్ప నాయకుఁడు క్రీ. శ. 1580లోఁ జనిపోవుటకుఁ జాలకాలమునకుఁ బూర్వమే తనకుమారుఁ డచ్యుతప్పనాయకునికి యౌవరాజ్యాభిషేకము కావించెను. నాఁటినుంచి తంజాపూరిరాజ్యము నుభయులును గలిసి పరిపాలించిరి. యువరాజయిననాఁటినుంచి అచ్యుతప్పనాయకుఁడే రాజ్యభారమును వహించి తండ్రి చెవ్వప్పనాయకునికి విశ్రాంతి యొసంగుచు వచ్చెను. చెవ్వప్పనాయకుఁడు నామమాత్రమేకాని యువరాజయిననాఁటినుండి యచ్యుతప్పనాయకుఁడే రాజు. ఈతని శాసములు క్రీ. శ. 1563 (శా. శ. 1485)నుంచి[1] కానవచ్చుటచేత ఇంచుమించుగ నాప్రాంతముననే యతఁడు యువరాజయ్యెనని యూహింపవచ్చును. తండ్రి మరణానంతర మీతఁడు తంజాపుర సింహాసనము నధిష్ఠించెను. అచ్యుతప్పనాయకుని కడపటి శాసనము శాలివాహన శకాబ్దము 1518, దుర్ముఖి, అనఁగా క్రీ. శ. 1596 వ సంవత్సరమునాటిది[2]. ఇతఁడు క్రీ. శ. 1600ల ప్రాంతమున మృతుఁడయ్యెనని జెసూట్ పాదిరీలు వ్రాసియున్నారు; కాని శ్రీకురుగంటి సీతారామయ్యగారును, శ్రీ. వి. వృద్ధగిరీశన్ గారును 1614 వ ప్రాంతమున స్వర్గస్థుఁడయినట్లూహించుచున్నారు. ఇతఁ డెప్పుడు కాలధర్మము నొందినను

---

1. అచ్యుతప్పనాయకుని మొట్టమొదటి శాసనము తంజావూరు జిల్లా నాగపట్నము తాలూకా తిరువారూరులోనిది. ఇం దీయఁబడిన శాలివాహన శకాబ్దము 1482; బార్హస్పత్యమానాబ్దము రుధిరోద్గారి. రుధిరోద్గారికి సరియైన శకవర్షము 1485 కాని 1482 కాదు. శాసనముల అంకెలు తప్పుగఁ బడుట తఱచగుటచేత బార్హస్పత్యమానాబ్దమే సరియైనదని భావించి దానికి సరియగు శకాబ్దము 1485 నే గ్రహించితిని.

2. Ep. coll., 710 of 1904.

తాను మృతినొందుటకుఁ బూర్వమే తనతనయుఁడు రఘునాథ నాయకునికి యౌవరాజ్యపట్టము కట్టి రాజ్యభారము నతనిమీఁద మోపి తాను దైవచింతనమునఁ గాలము గడపెను. ఇందుకుఁ దార్కాణముగ రఘునాథనాయకుని మొట్టమొదటి శాసనము[1] అచ్యుతప్పనాయకుని రాజ్యకాలముననే క్రీ. శ. 1584లో ఉత్తరార్కాడుజిల్లా వందవాసి తాలూకాలోఁ గానవచ్చినది. విజయనగరాధీశ్వరుఁడయిన వేంకటపతిదేవ మహారాయలకు సాయముగఁ బోయి అతని రాజధాని పెనుగొండను ముట్టడించిన మహమ్మదీయులను దటిమిఱిచి తంజావూరికి మరలి వచ్చినపిదప రఘునాథ నాయనికి పట్టాభిషేకము జరిగినట్లు మధురవాణి చెప్పుచున్నది. మహమ్మదీయులు వేంకటపతిదేవ మహారాయల కాలములో పెనుగొండను ముట్టడించుట క్రీ. శ. 1594-95 ప్రాంతమున జరిగినదని సయ్యదు మొహియుద్దీన్ కాదిరి జోర్ అను చరిత్రకారుఁడు తన సుల్తాను మహమ్మదు కూలి కుతుబుషా యనుగ్రంథమునఁ దెలిపియున్నాఁడు (పుట, 254). దీని ననుసరించి రఘునాథనాయకుఁడు

---

1. Ibid, 112 of 1924. గౌర్నమెంటు శాసనశాఖవారు ఈ శాసనము రఘునాథనాయకుని కుమారుఁడు విజయరాఘవనాయకుని దనిరి. ఈ శాసనమున బార్హస్పత్యమానాబ్దము తారణయే కాని శాలివాహన శకాబ్దము లేదు. నాయకభూపతి పేరు విజయరఘునాథనాయకుఁడని కలదు. విజయరాఘవ నాయకునికి విజయరఘునాథుఁడని పే రున్నట్లు తెలియరాదు. ఇతఁడు తొండమాన్ వంశజుఁడగునేమో, ఇది యింకను బరిశీలింపవలసిన విషయము. ఇటువంటి సందర్భములో నీ శాసనము విజయరాఘవునిదని శాసనశాఖవా రెందు కనిరో తెలియుటలేదు (Ep. Rep., 1924, para 64). తారణ సంవత్సరమునకు సరియైన శాలివాహన శకాబ్దము 1506 కును, 1566 కును సరిపోవును. 1566 తారణ అనఁగా క్రీ. శ. 1644 నాఁటికి రఘునాథనాయకుఁడు లేఁడు. అందువలన నిప్పటి కీశాసనము రఘునాథనాయకునిదిగనే గ్రహించితిని. నాయూహ సరియైనదగుచో ఇదే

తంజావూరి సింహాసన మెక్కుట క్రీ. శ. 1600ల ప్రాంతమున జరిగనని నిశ్చయింపవచ్చును. ఇఁక రఘునాథుని నిధనకాలమును గుఱించి విచారింపవలసియున్నది. డచ్ (ఉలాందా) కంపెనీవారి 'డాగ్ బుక్ 'అను దైనిక వృత్తాంతసంగ్రహము అను పుస్తకమున క్రీ. శ. 1631, జనవరి 24 వ తేదిని తంజావూరి నాయకరాజు మృతినొందినట్లు కలదు.[1] ఈనాయకరాజు రఘునాథనాయకుఁడను

యాతని మొట్టమొదటి శాసనము.

1. P. 493. 1631 A. D., Jan. 24. Death of Naik of Tanjore after a reign of three years. He had put out the eyes of his elder brother from fear of his claiming the throne. A younger brother of 15 or 16 now succeeded (to the throne).

'డాగ్ బుక్' లోనిదాని కిది ఇంగ్లీషు తర్జుమా. పై వాక్యములు చాల సందిగ్ధములుగను, అస్పష్టముగను ఉన్నవి. అయినను వాటి నన్వయించుకొనుట అంత కష్టము కాదు. మూఁడు సంవత్సరము లన్నది ముప్పది సంవత్సరము లను టకుఁ బొరపాటేమో. అట్లేయయిన రఘునాథనాయకుఁడు ముప్పదేండ్ల పరిపాలనమునకనంతరమునఁ గాలధర్మము నొందెనని చెప్పవచ్చును. అట్లయినను నా వాక్యముల నీరీతి నన్వయించుకొనవలసియుండు నేమో; ఎట్లన, 1631 లోఁ జనిపోయినవాఁడు రఘునాథనాయకుఁడే. అగ్రసోదరుని కనులు పీకించినట్లు చెప్పఁబడినవాఁడు సింహాసనమునకు వచ్చిన 15, 16 సంవత్సరముల వయసుగల యాతని యనుజుఁడు. ముందు తెలుపఁబోవు రీతిని ఈతఁడు విజయరాఘవనాయకుఁడే. ఇతఁడు 1633 లో సింహాసన మెక్కినట్టు ముందు మనము తెలిసికొనఁగలము. అందువలన 1631, 1632, 1633 సంవత్సరములలో రఘునాథుని యగ్రసుతుఁడైన అచ్యుతనాయకుఁడును, యతని సోదరుఁడు విజయరాఘవుఁడును సింహాసనమునకై కలహించుచుండవచ్చును. రఘునాథ మరణానంతరము సింహాసనార్థము జరిగిన కుట్రఫలితముగఁ జివరికి 1633 లో, విజయరాఘవనాయకుఁడు గెలిచియుండును. కాని 1631-33 సంవత్సరముల నడుమ నచ్యుతనాయకుఁ డొకవేళ రాజ్యము చేయుచుండినను అది సింహాసన మెవరికిని స్థిరముగఁ జేపడని సోదర కలహకాలము. 'డాగ్ బుక్'ను విశ్వసించిన యెడల 1631 నుంచి విజయరాఘవ పట్టాభిషేక కాలము 1633 వఱకు నేర్పడు నెడమును క్రమ్మివేయుటకు పైని చెప్పిన మార్గముకాక మఱియొకటి లేదు.

టకు సందియము లేదు. ఇందుకుఁ దార్కాణముగ రఘునాథనాయకుని కట్టకడపటి శాసనము[1] శా. శ. 1558 ప్రజోత్పత్తి సంవత్సరమునాఁటిది కుంభకోణములోని సారంగమఠమునఁ గానవచ్చినది. రఘునాథుని కుమారులు మువ్వురు. వారిలో అగ్రతనూజుఁడు[2] అచ్యుతనాయకుఁడు; మిగిలినవారు అచ్యుతరామభద్ర,

---

1. Ep. coll., 290 of 1927. ఇందు బార్హస్పత్యమానాబ్దము ప్రజోత్పత్తికి సరియైనదని యిచ్చిన శాలివాహనశకవర్షము 1551. ప్రజోత్పత్తికి శకాబ్దము 1553 సరిపోవును గాని 1551 సరిపోదు. అందువలన నీ శకాబ్దమే పైనీయఁబడెను. తంజావూరుజిల్లా కుంభకోణము తాలూకా పట్టీశ్వరములోని (నెం. 257 రు గల 1927-వ సంవత్సరపు) భావ సంవత్సరమునాఁటి శాసనము రఘునాథ నాయకుని కడపటి శాసనమని గౌర్నమెంటు శాసనశాఖవారును (Ep. Rep. 1927, para 95), వారి ననుసరించి వృద్ధగిరీశన్ గారును (The Nayaks of Tanjore, p. 125) వ్రాసినారు కాని యీవ్రాత దోషభూయిష్ఠమయినది. ఈ శాసనమున శా. శక మీయలేదు. భావకు సరియైన శా. శకాబ్దము 1556. అప్పటికి రఘునాథుఁడు లేఁడు. పట్టునూలుకారులకు సెట్లకు వివాహకార్యములలో నెవరు ముందు తాంబూలమును దీసికొనవలయునను విషయమున వచ్చిన వివాద పరిష్కారమును దెలుపుటకు పుట్టిన శాసన మిది. ఇందు దీక్షితస్వామియు, నాయకరయ్యాయుఁ బేర్కొనఁబడిరి. ఈ పరిష్కారమునకు బద్ధులమని యీయుభయపక్షములవారును నాయకరయ్యా (నాయకరాజు) పాదములు ముట్టి చేసిన శపథముతో నీ శాసన మంతమగుచున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన దీక్షితస్వామి గోవింద దీక్షితులు కాని యాతని కొడుకు యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులు కాని కావచ్చును. రఘునాథుని కాలముననే కాని విజయరాఘవుని కాలమునఁ దీక్షితస్వామి ప్రధానిగ నుండని కారణమున శాసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన నాయకరయ్యా రఘునాథుఁడని శాసనశాఖవారు నిర్ణయించిరి. ఈ వివాదము తీర్పుటకు గోవిందదీక్షితులు ప్రధానిగ నుండ నక్కఱలేదు. గోవిందదీక్షితులు పేర్కొనఁబడినంతమాత్రమున నాయకరయ్యా రఘునాథుఁడును కానక్కఱలేదు. ఈ శాసనకాలమునాఁటికి తంజావూరి సింహాసనముననున్న నాయకరయ్యా విజయరాఘవుఁడే.

2. విజయరాఘవుని యగ్రసోదరుఁడు తిరుక్కాట్టుపల్లి (తంజావూరి దగ్గరిది), పందనల్లూరు (కుత్తాలము దగ్గరిది) గ్రామములలో సంతృప్తి పొందినట్లు The Maratha principality of Tanjore అన్న గ్రంథమును రచియించిన హికీ యనువాయన వ్రాసినారు. కాని వారు దీనికి ప్రమాణము చూపలేదు.

విజయరాఘవ నాయకులు. వీరియువురిలో నెవ రెవరికన్నఁ బెద్ద వారో తెలియదు. తండ్రిమరణానంతరమున న్యాయ్యముగా రాజ్యమునకు రావలసినవాఁడు రఘునాథనాయకుని యగ్రతనయుఁడు అచ్యుతనాయకుఁడు. ఇతఁడు సింహాసన మాక్రమించుకొను నను భయమున ఇతని యనుజుఁ డితని కనులు పీకించినట్లు పూర్వోక్తమయిన 'డాగ్ బుక్' లోఁ గలదు. ఈఘోరకార్యము చేసిన యనంతర మతఁడు తంజావూరి సింహాసన మధిష్ఠించెనట. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చునాఁటికి 15, 16 సంవత్సరముల ప్రాయమువాఁడట. చివరి నాయకరాజు రఘునాథనాయకుని తనయుఁడైన విజయరాఘవ నాయకుఁడని నిశ్చయముగఁ దెలియుటచేత నితఁడే యన్నగారయిన యచ్యుతనాయకుని కనులు పీకించి సింహాసన మెక్కెనని చెప్పవచ్చును. రామభద్రనాయకుని వృత్తాంత మేమియుఁ దెలియదు.[1]

1. విజయరాఘవనాయకుఁ డచ్యుత, రామభద్రనాయకు లుభయుల కండ్లు పీకించి, వారిని వల్లంకోటలో బందీలుగ నుంచెనని, 1659 వ సంవత్సర ప్రాంతమున నచటికి వచ్చిన దండయాత్ర సందర్భమున వారు కారాగారమునుండి విముక్తులైరని జెసూటువృత్తాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. చూడుఁ డీక్రింది పంక్తులు:

"When the hour of peril was wrung, he (Vijayaraghava) had no more faith in his courage than in the fidelity of his subjects; he sacrificed his dearest and fled to the forests......The latter (thieves), informed of the condition of the fortress, hurried to it in crowds, placed one of them as guard at the gateway and possessed themselves of these fabulous treasures which till then were not counted, but in measuring them by the bushel... In the confusion of this pillage, the prisons were thrown open and a multitude of state prisoners

రఘునాథనాయకాభ్యుదయరచనాకాలము :

విజయరాఘవనాయకుఁడు క్రీ. శ. 1633 లో తంజావూరి సింహాసన మెక్కెనని చెప్పుటకుఁ దగినంత యాధారము కలదు. మన 'రఘునాథనాయకాభ్యుదయము' లోని యీక్రింది

పట్టాభిషేకవైభవముఁ గైకొన్న
యట్టి సంవత్సరమం దొకనాఁట
నవలీలగాఁ బదియాఱు దానములు
సవరించి ద్విజుల కొసంగి.........

అనుద్విపద పంక్తులను (పుట, 12), చెంగల్వ కాళకవి కృతమైన విజయవిలాస నామాంతరమునం బరగు విజయ రాఘవవంశావళిలోని యీక్రింది

'శాలివాహనశకసంవత్సరములు వే
యేనూఱు నేఁబదియేను వరుసఁ
జనఁగ శ్రీముఖనామసంవత్సరంబున
శ్రావణ శుద్ధపక్షమున ద్వాద
శిని సౌమ్యవాసరంబున దక్షిణద్వార
కను గృష్ణతీర్థమందు నియమమున
స్నానంబుఁ గావించి సంకల్ప పూర్వంబు
గాను షోడశ మహాదానములను

---

were set free, the sole crime of most of whom being their fortune or social position. Among the latter were two brothers of the Nayak, whom he had shut up in these prisons, after pulling out their eyes to remove all desire on their side of succeeding him (the Nayak)—"History of the Nayaks of Madura, Appendix A. pp. 270-272 ff.

ఘనతమీఱఁ గళావతీ గర్భశుక్తి
మౌక్తికఫలంబు రఘునాథమహిపసుతుఁడు
విజయరాఘవ మేదినీవిభుఁ డొసంగె
వేదవేదాంగవిదులైన విప్రులకును'

అను పద్యమును బరస్పరము నన్వయించుకొని చూచుచో విజయరాఘవనాయకుఁడు షోడశమహాదానములను జేసినది రాజ్యమునకు వచ్చిన శా. శ. 1555 కు సరియైన శ్రీముఖ సంవత్సరమున నని తెలియుటచేత నాతని పట్టాభిషేక మాయేటనే, అనఁగా క్రీ. శ. 1633 లో జరిగివదనుట స్పష్టము. క్రీ. శ. 1673(శా. శ. 1595) విజయరాఘవనాయకుని కడపటి రాజ్య వత్సర మనియే కాక తంజావూరిరాజ్య మంతరించిన వత్సర మనుటలోఁగూడ చరిత్రకారు లందఱు నేకాభిప్రాయులై యున్నారు. ఈ కారణమున రఘునాథనాయకాభ్యుదయము క్రీ. శ. 1633 - 1673 సంవత్సరములకు నడుమ, అనఁగా నిప్పటికి రమారమి మూఁడువందల సంవత్సరముల క్రిందటఁ బుట్టిన కావ్యము. దీని రచనాకాలము నింకను సూక్ష్మముగ నిర్ణయించుటకుఁ గొంత యవకాశమున్నది. రఘునాథనాయకాభ్యుదయములోని యీ క్రింది

"వీరుఁడౌ నవరము వేంకటపతిని
బ్రాఁకిదోలించి నీ పనుపులచేతఁ
బట్టైన సీమలోఁ బందనల్లూరు
కట్టించితివి ఘటికామాత్రమునను
శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్చి
యారాయ కార్యంబు లౌఁగాదటంచు
దుండగించిన పాండ్య తుండీరపతుల
ఖండించి వాకిలిఁ గావఁ జేసితివి

అనుపంక్తులలో విజయరాఘవుని సాహస కార్యములు తెలుపఁబడినవి. 'రాయకార్యంబు లొఁగాదటంచు' పాండ్య (మధుర), తుండీర (చెంజి) పతులు దుండగించిన శ్రీరంగరాయలు విజయరాఘవ నాయకునికి సమకాలికుఁడైన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు; ఇతఁడు మూఁడవ వేంకటపతిదేవమహారాయల మరణానంతరము క్రీ. శ. 1642 (శా. శ 1564) లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. సింహాసన మెక్కిన కొలఁది కాలములోనే శ్రీరంగరాయలు విజయనగర సింహాసనమునకుఁ దఱచుగాఁ గప్పము కట్టుట మాని విజయనగరాధికారమును ధిక్కరించి తిరుగఁబాటు చేసి స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చిన దక్షిణదేశ ప్రధాన విజయనగర నాయకసామంతుల నడుపులో నుంచి వారి వలనఁ దనకుఁ జెల్లవలసిన రాజగౌరవ మర్యాదాదులను దక్కఁ గొనుటకుఁ గొంత సైన్యమును దీసికొని దక్షిణదేశమున కరిగెను. ముఖ్యులైన తంజావూరు, మధుర, చెంజి నాయకరాజ సామంతులలోఁ దఱచుగా విజయనగర చక్రవర్తుల నెదిరించుచు స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించుచువచ్చినవారు మధుర నాయక రాజ్యాధిపతులు; విజయనగరమునకుఁ దఱచుగా మధురయవిధేయముగా నుండఁ దంజావూరు విధేయముగా నుండి పెక్కువిధముల సాయపడుచువచ్చెను. శ్రీరంగరాయల కాలమున మధుర రాజ్యాధిపతి తిరుమలనాయకుఁడు; చెంజిరాజ్యాధిపతి కృష్ణప్ప నాయకుఁడు. శ్రీరంగరాయలు దక్షిణదిశ కెత్తివచ్చుచున్న వార్త విని తిరుమలనాయకుఁడు మిగిలిన యిరువురు నాయకులతోను మైత్రి నెఱపి, యందఱునుగలసి కర్ణాటాధీశ్వరు నెదిరించి యుద్ధము చేయుటకుఁ గట్టడిచేసెను. ఇఁక శ్రీరంగరాయలు సమీపమునకు వచ్చుచుండినతరి తంజావూరి నాయకరాజయిన విజయరాఘవ

నాయకుఁడు మిత్రమండలినుండి విడవడి శ్రీరంగరాయల కడకునఁ జేరి. మిగిలిన యిరువురు నాయకరాజులను ఓడించెను.[1] ఓడించి కర్ణాటాధీశుఁడైన శ్రీరంగరాయలకు సాయపడెను. పూర్వోక్తములైన ద్విపదపంక్తులు ఈసందర్భమున విజయ రాఘవనాయకుఁ డొనరించిన శౌర్యకృత్యములను దెలుపునవే. ఈ కారణముననే కావచ్చును, విజయరాఘవ నాయకునికి 'జీర్ణ కర్ణాటక సామ్రాజ్యసింహాసన స్థాపనాచార్య' బిరుదము కలదు. ఒకవేళ నిది రఘునాథ నాయకునివలననుండి సంక్రమించిన బిరుదమైనఁ గావచ్చును. పూర్వోక్తసంఘటన క్రీ. శ. 1643–44 ప్రాంతమున జరిగినది. అందువలన నీ రఘునాథ నాయకాభ్యుదయ కావ్యము ఆప్రాంతముననే, యాసంవత్సరముననో యంతకుఁ గొద్ది సంవత్సరములకుఁ దరువాతనో పుట్టియుండును.

విజయరాఘవుని యితరకృతులు : ఆశ్రితులైన యితర కవులు :

విజయరాఘవ నాయకుఁ డీద్విపద కావ్యమును, రఘునాథాభ్యుదయ నాటకమునే కాక ఇతరకృతులు మఱికొన్ని రచియించినట్టు

పదములు మంజరీప్రముఖకావ్యములు
మొదల మాకంకితంబులు చేసితీవు

అనుకృత్యాది ద్విపదచరణములవలనను

కమనీయరుక్మిణీ కల్యాణముఖ్య
సమధికనాటక సంవిధాయకుఁడు
మహనీయ పదపద్యమంజరీముఖ్య
బహుళప్రబంధ నిబంధనశాలి

1. History of the Nayaks of Madura, p. 137.
C

యను వాశ్వాసాంత్య ద్విపదపంక్తులవలనను దెలియుచున్నది. ఇతఁడు రచియించిన కృతులు సవిస్తరముగ నేతత్కవి విరచితమైన ప్రహ్లాదచరిత్రమను యక్షగాన రూపకమునఁ గల యీక్రింది సీసమాలికలోఁ జేర్కొనఁబడినవి.

" శ్రీలొంద రాజగోపాలవిలాసనా
        టకము సందర్భించు సుకవివంద్య
మధురోక్తులను జెంగమలవల్లి పరిణయం
        బానతిచ్చిన ప్రతిభానిధాన
కోవిదుల్ గొనియాడ గోవర్ధనోద్ధర
        ణము రచించిన కల్పనాధురీణ
రతిమన్మథవిలాసకృతిరాజ మొనరించి
        పరగు ప్రాబంధిక పట్టభద్ర
భువిని రాసక్రీడ నవనీతచోరంబు
        హావణించి వెలయుమహానుభావ
చాతురిచేఁ బారిజాతాపహరణంబు
        రచనచేసిన మృదువచనధుర్య
ఘనమైన రుక్మిణీకల్యాణ మనుకృతి
        నిర్వహించిన బుధసార్వభౌమ
వరుస రాధామాధవవివాదము ధనాభి
        రామం బొనర్చుసర్వజ్ఞతిలక
పాండిత్యమున సత్యభామావివాహ వ
        ర్ణన యొనర్చిన కవిరాజరాజ
ప్రాజ్ఞులౌ నన నుషాపరిణయనాటకం
        బమరఁజేసిన శారదావతార

దక్షిణద్వారకా స్థలవర్ణనాభాగ
ముద్ధరించిన సుప్రసిద్ధచరిత
మహిమచేఁ గాళియమర్దనం బొనరించు
సరిలేని రాజుల చక్రవర్తి
ధర రఘునాథాభ్యుదయము నాటకముగా
ద్విపదగా రచియించు ధీరవర్య
యల మోహినీవిలాసాఖ్యద్విపదకృతి
నాటకం బొనరించు నలుసమాన
యతిపవిత్రంబు ప్రహ్లాదచరిత్రంబు
సవరించు ఘనమనీషాధురీణ
హారువునఁ బూతనాహరణంబ నెడునాట
కం బొనరించు శృంగారలోల
తగు మంజరీద్విపద ప్రబంధము నాట
కంబుగా హవణించు గానచతుర
విప్రనారాయణ విద్వత్కథాసంవి
ధానం బొనర్చిన ధీనిధాన
బుధులు మెచ్చ సముద్రమథననాటకరాజ
మొనరించు భువనమోహనచరిత్ర
లలితమౌ కృష్ణవిలాసనాటకమణి
సల్పిన యష్టభాషాధురీణ
ఘనతరంబగు పాదుకాసహస్రం బెల్ల
ద్విపదఁజేయు కళావతీ తనూజ
రసికులు ప్రణుతింపఁ బ్రణయకలహమను
కృతియొనర్చిన చమత్కృతిధురీణ

యతులితప్రౌఢిచే నల కంసవిజయంబుఁ
        ఘటియించు భువనవిఖ్యాతశీల
ఘనమైన జానకీ కల్యాణనాటకం
        బమరించు నాపదూకాగ్రగణ్య
నవపుణ్యకవ్రతనాటకవైఖరి
        సేకరించిన వాగ్విశేషశేష
కేళిమై గోపికాగీతలు భ్రమరగీ
        తలు తెనింగించునద్భుతనభాజ
సరిలేని ఫాల్గుణోత్సవ మెల్ల రగడ చౌ
        పదము లొనర్చిన భవ్యచరిత
ధర రాజగోపాలదండకసందర్భ
        వైదర్భిఁ గన్న విద్వత్కవీంద్ర
సారమౌ వీరశృంగారసాంగత్యంబు
        మెఱయించు రసికులమేలుబంతి
సంపంగిమన్నారు సాంగత్యము నమర్చి
        జగతి నెచ్చిన నెఱజాణరాయ
గోపాలునకు వేడుకోలు విన్నపములు
        దరువు లొనర్చు నౌదార్యధుర్య
యేలలు విడివడాల్ హెచ్చుసంకీర్తన
        లధ్యాత్మ లొనరించునతులచర్య...

....

మహితగాంభీర్య చోళసామ్రాజ్యధుర్య
కోటిమన్మథరూప సద్గుణకలాప
విక్రమకుమార రఘునాథవిభుకుమార
ధ్రువముగా మను విజయరాఘవనృపాల !"

ఈపై సీసమాలికలోని కావ్యభేద గీతభేదాదులను గమనించినచో విజయరాఘవనృపాలుఁడు ఒక్క ద్విపద కావ్యరచనమున మాత్రమే కాక తదితర సాహిత్య రచనలలోఁగూడఁ జాల సమర్థుఁడనియు, నానాఁటి మేటి కవులలో నీతఁడొక్కఁడనియుఁ దోఁపకపోదు. అష్టభాషాధురీణుఁడట యితఁడు ; గోపికాగీతలు, భ్రమరగీతలు తెనిఁగించెనట. ఈతఁడు రచియించిన పదములు, పాటలు, నాటకములు, ద్విపదలు, దండకములు, సంకీర్తనములు మొదలగు పైని చెప్పిన వన్నియు నిపుడు కానవచ్చుట లేదు. కాళీయమర్దనము, ప్రహ్లాదచరిత్రము, పూతనాహరణము, విప్రనారాయణచరిత్రము అనునాటకములుమాత్ర మున్నవి. ఈనాటకముల నన్నిటిని బ్రకటించుట మేలు. ఈ నాటకము లన్నిటిలోను గానవచ్చు మొట్టమొదటి పద్యము మన రఘునాథాభ్యుదయము నందలి యీ క్రింది సీసపద్యమే.

భోజకన్యాముఖాంభోజరాజమరాళ
    సత్యాఘనస్తనస్తబకభృంగ
జాంబవతీవిలోచనచకోరశశాంక
    మిత్రవిందాతటిన్మేఘరూప
భద్రావశావశాభద్రదంతావళ
    వరసుదంతామనోవనమృగేంద్ర
లక్షణాయూపకలాపిపర్జన్య
    భానుసుతాలతాపారిజాత

షోడశస్త్రీసహస్రచక్షుఃప్రసార
హారసారమసారమోహనశరీర
విజయరాఘవభూపాలభజనలోల
కేలు మోడ్చెద రాజగోపాల నీకు.

ప్రాయికముగా విజయరాఘవనాయకుని యితర నాటకములలో సైతము ప్రారంభమున నీపద్యమే యుండునేమో; అట్లయిన నీతని నాటకములను గుర్తించుట కది సాధనము కాఁదగును. మిగిలిన నాటకాదులు తంజావూరి సరస్వతీభాండాగారమున నున్నవో లేవో, యున్నచో నవి గుర్తింపఁగుదరనివో తెలియరాదు. ఎట్లయినను మిగిలినవి కానరానివిగనే పరిగణించుట యుక్తము. విజయరాఘవనాయకుఁ డష్టభాషాధురీణుఁడు మాత్రమే కాదు; చతుర్విధకవితానిర్వాహకసార్వభౌమబిరుదాంగదవిరాజమానచరణాంభోజుఁడుకూడను. అందువలననే చెంగల్వకాళకవి తన రాజగోపాలవిలాసమున విజయరాఘవ వంశావళిలో సీసమునందలి యెత్తుగీతమున

"వినతరాజన్యకోటీర వివిధరత్న
సమితి యీరీతి నుపచారసరణిఁ గూర్ప
విజయరాఘవమేదినీవిభుని యంఘ్రి
నౌర సాహిత్యరాయపెండార మమరు"

అని వర్ణించియున్నాఁడు. విజయరాఘవమేదినీశుని సాహిత్యరాయ పెండారమును, అతని సభలోని శారదాధ్వజమును అభివర్ణించుచుఁ గాళకవి వ్రాసిన సీసపద్యములు పెక్కులు గలవు. వానిలో మచ్చున క్రింది పద్యమును జూడుఁడు.

"ఒక్కొక్కయెడఁ జీనిచక్కెరపానకం
బానిన ట్లాహ్లాద మావహిల్ల
ఒక్కొక్కయెడఁ దావి నెక్కొన విరవాది
సరము లెత్తినరీతిఁ బరిమళింప

ఒక్కొక్కయెడఁ జవు లుప్పతిల్లఁగ మంద
మారుతంబులు వీచుమహిమ చెలఁగ
ఒక్కొక్కయెడ మేనఁ జొక్కుసంపాదించు
వెలఁదివెన్నెల తేటవిధము మించఁ

గవిత రచియింప విజయరాఘవవిభుండె
నేర్పునని వాణి నర్తించు నేర్పు మెఱయఁ
జామరానిలకందళీచలిత మగుచుఁ
దనరు సభలోన నల శారదాధ్వజంబు. ”

విజయరాఘవనాయకుని కాలమున తంజావూరి రాజుల కొలువు కూటము నిజముగాఁ గనులపండువు సేయు శారదానాట్యమందిరమే. సంగీత నాట్యములలో నయితము విజయరాఘవుని దండె వేసిన చేయి; ‘అతఁడు నవరసికుల కెల్ల నాయకుఁడు’. అతని కొలువుకూటము ననేకులు సంగీత సాహిత్య విశారదలైన సారంగలోచన లలంకరించువారు. వారిలోఁ జంద్రరేఖ, కృష్ణాజమ్మ, రంగాజమ్మ మొదలైనవారు ప్రథమగణ్యులు.

“ తీఁగమెఱుంగులతీరున నిరుగడ
వరుస బంగారు పావడలు మెఱయఁ
బఱవుగా వలగొన్న భానుమండలముల
హారువున నపరంజి హరిగ(గె) లమర
మొగులు మొత్తంబులు మోహరించిన రీతిఁ
బమ్ము సాంబ్రాణి ధూపమ్ము లలర
విద్యావిశేషముల్ వేర్వేర హవణించు
హవణిక బిరుదవాద్యములు మొఱయ

వీరవేంకటరాయ పృథ్వీమహేంద్ర
దత్తబహువిధబిరుదముల్ దనరుచుండ
సముఖమున నిల్చి యాముద్దుచంద్రరేఖ
వివిధవిద్యల వినిపించె వింత యనఁగ."

ఈ చంద్రరేఖ కర్ణాటాధీశుఁడును క్రీ. శ. 1642 వఱకుఁ బరిపాలనము నెఱపినవాఁడునైన మూఁడవ వేంకటపతి దేవరాయలను దన విద్యచే మెప్పించి బహువిధబిరుదములను గైకొన్న చతుర. ఈమె కొలువుకూటమునకు బిరుదవాద్యవిరాజమానయై యరుగుదెంచెడిదట. ఇఁకఁ గృష్ణాజమ్మకూడఁ జంద్రరేఖకుఁ దీసిపోయినది కాదు. ఆమె సాహితీవిద్యాధరి. చూడుఁ డామె ప్రజ్ఞ యెట్టిదో:

"ప్రస్తారసంఖ్యను బదుమూఁడు కోటులు
నలువది రెండులక్షల పదేడు
వేలు నేన్నూరును వింశతియును నాఱు
వృత్తంబులందు నీ వృత్తమునకు
నీవర్ణనసమస్య నీవు గూర్పు మటన్న
నావృత్తమున సమస్యను రచించి
యందుకు శ్లోకంబు లాశువుగాఁ జెప్పి
యవి తెనుంగునను బద్యములు సేసి

యిరువదాఱును ఛందంబు లెఱిఁగి యట్లు
కవిత చెప్పినవారు లోకమునఁ గలరె
యనుచు వినుతింప వినిపించి ఘనతఁ గాంచెఁ
గీర్తనీయగుణాలంబ కృష్ణమాంబ."

విజయరాఘవ నాయనయ్యవారు తన్ను సంబోధించి యాక్రిందిరీతిని బల్కినట్లు చెంగల్వ కాళకవి తన రాజగోపాలవిలాసమున నిట్లు తెలిపినాఁడు:

అయ్యాదినముల రామభద్రమ్మవారు
నేఁడు కృష్ణాజి కవితల నేర్పు మెఱయ
వినికిసేయుట లెల్ల మిూఘనత గాదె
కవివినుతచర్య! చెంగల్వ కాళనార్య!

రఘునాథ నాయనయ్యావారి కాలమున రామభద్రాంబ వలెనే విజయరాఘవ నాయనయ్యావారి కాలమునఁ గృష్ణమాంబ కవితల నేర్పు మెఱసినదట. ఈమె చెంగల్వ కాళకవియొద్దనే విద్య నేర్చియుండును. పైనుడివిన యిరువురివలెనే రంగాజమ్మయు సరసకవితారచన నసమాన ప్రజ్ఞాధురీణ. ఈమె మన్నారుదాస విలాస మనుపేరఁ బ్రబంధమును యక్షగాన రూపకమును, ఉషా పరిణయమను ప్రబంధమునేకాక భారత, భాగవత, రామాయణ ములనుగూడ రచియించినట్లు ఉషా పరిణయములోని కృత్యాది యందలి యీ క్రింది పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది :

" వేంకటేంద్రుని పుత్రి వినుత సద్గుణధాత్రి
ఘనయశోరాజి రంగాజి వినుము
మాధుర్యమున మించు మన్నారుదాసవి
లాసప్రబంధంబు లలిత ఫణితిఁ
గావించి మిగుల శృంగారంబు గన్పట్టఁ
బదములు మృదురసాస్పదము లగుచు
రాణింప రచియించి రామాయణంబును
భాగవతంబును భారతంబు

సంగ్రహమ్మున రచియించి సరసరీతి
మమ్ము మెప్పించితివి చాల నెమ్మిఁ దవరఁ

బరగ హరివంశమున నుషా పరిణయకథ
తెనుఁగుగావింపు మిఁక నీవు తేటగాఁగ."

ఇట్లు కోరిన విజయరాఘవుని కోరిక మీఁద నే యీమె యుషా పరిణయ ప్రబంధమును నిబంధించెను. విజయరాఘవ నాయకునికి రంగాజమ్మ యనినఁ బ్రత్యేకాభిమానమో లేక యాతని కొలువు కూటమునందలి సాహిత్య సరస్వతు లందఱిలో నీమె మిన్నయో, విజయరాఘవ వసుమతీంద్రుఁ డీమెకుఁ గనకాభి షేకము గావించెనట. చూడుఁ డీమె రచియించిన యుషాపరి ణయమునందలి యాశ్వాసాంత గద్యము :

"ఇది శ్రీమద్రాజగోపాల కరుణాకటాక్ష వీక్షణానుక్షణ ప్రవర్ధమాన సారస్వతధురీణయు, విచిత్రతర పత్రికా శతలిఖిత వాచికార్థావగాహన ప్రవీణయు, తత్ప్రతిపత్రికా శతస్వహస్త లేఖన ప్రశస్తకీర్తియు, శృంగారరస తరంగిత పదకవిత్వ మహనీయ మతిస్ఫూర్తియు, అతులితాష్టభాషాకవితాసర్వంకషమనీషా విశేషవిశారదయు, రాజనీతివిద్యావిశారదయు, విజయరాఘవ మహీపాల విరచిత కనకాభిషేకయు, విద్వత్కవి జన స్తవనీయ వివేకయు, మన్నారుదాస విలాసనామ మహాప్రబంధ నిబంధన కృతలక్షణయు, మహనీయ రామాయణ భాగవత భారతకథా సంగ్రహవిచక్షణయు, పసుపులేటి వేంకటాద్రి బహుజన్మతపః ఫలంబును, మంగమాంబా గర్భశుక్తిముక్తాఫలంబును, రంగద్గుణ కదంబయునగు రంగాజమ్మ......"

ఎల్లప్పుడు సీగణికలతో నానందించు విజయరాఘవ నృపా లుని మహిషి లవకోపము నాపుకొనఁజాలక యావారాంగనకు

దూషణోక్తులతోఁ నొకదూతిక మూలమునఁ గబురంపె ననియు, విదుషీమణియగు నావారాంగన యాదూతికీ పద్యమును జెప్పి పంపె ననియుఁ జెప్పుదురు.

"ఏవనితల్ మముం దలఁప నేమిపనో? తమ రాడువారు గా
రో? వలపించు నేర్పెఱుఁగరో? తమకౌఁగిటిలోన నుండగా
రా వదియేమిరా విజయరాఘవ యం చిలుదూరి బల్మిచేఁ
తీవరకత్తెనై పెనఁగి తీసుకవచ్చితినా తలోదరీ?"

ఈవారాంగన రంగాజీయే యని నానుడి. ఈపై పద్యము నేకాక కీర్తిశేషులైన శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు విజయ రాఘవునిమీఁది యీక్రింది చాటువులనుగూడ సేకరించి తమ చాటుపద్యమణిమంజరిలోఁ బ్రకటించియున్నారు.

రాజనిభాననా! సరసురాలవు జబ్బుగ నల్లినా వదే
మే జడ! యింతకంటె వలెనే! వల నొప్పు బిగించి యల్ల వే
రోజవరాల! వేఱె పని యున్నది; దోసమె దోసమే మహా
రాజగునట్టి యవ్విజయరాఘవు మైచిగురాకె కోమలీ!"

"కులికెద వేటికే చెలియ? కుంచెఁడు మానెఁడుగాను నెల్లవా
రలు వినినారులే; విజయరాఘవ రాయఁడు నిన్నుఁగూడుటల్
వలపులె చాటుచున్నవి జవాదియు నల్లవు విఱ్ఱవీఁగఁగా
వలెనటె, చూచి యోర్తురటె వంతులుజంతులవేటియెన్నొలే?"

"ఇంతీ! పానుపుపై నిదె
కంతుఁడు గూర్చున్నవాఁడు కనుఁగొను మహాహా!
కంతుఁ డనంగుఁడు నీతెలి
వింతేనా, విజయరాఘవేంద్రుఁడె చెలియా!"

ఈ పద్యములును వారాంగనా విరచితములే కాఁదగును.

విజయరాఘవ నాయనయ్యవారి సభలో నాట్యవిద్యా వైదుష్యమును ప్రదర్శించిన నట్టువరాండ్రు కొందఱు కాళకవి విరచిత రాజగోపాల విలాసమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నారు. వీ రందఱును నాట్యాభినయములఁ జతురలే. ఈక్రింది పద్యము నరయుఁడు :

"చొపదకేళిక రూపవతీకాంత
......చూడామణి చంద్రరేఖ
చెలువగు జక్కిణిఁ జెలువ మూర్తివధూటి
(?)కొరముఁ గోమలవల్లి గురునితంబ
నవపదంబులు లోకనాయికా లోలాక్షి
యల దేశి శశిరేఖకాబ్జవదన
దురుపదంబులు రత్నగిరినితంబినియును
బేరణివిధము భాగీరథియును

మదనబలిదూత్య నవరత్న మాలికాది
బహువిధాలక్యనాట్యప్రపంచ మెల్ల
ఘనత విలసిల్లఁ దక్కిన కాంతలెల్ల
నభినయించిరి తమ నేర్పు లతిశయిల్ల."

పై పద్యమునఁ దెల్పిన పేరులు కల్పితములు కావనియే నాయూహ. వీ రందఱు నానాఁడు విజయరాఘవుని యాస్థానము నలంకరించిన వారలే. వీరిలోఁ గొందఱు రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందలి యీక్రింది పంక్తులలోఁ బేర్కొనఁబడినారు.

బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజ
వరునిముందఱ నిల్వ వారిలోపలను

బదచాళిఁగొనియె నూపవతీవధూటి
కొదలేక పేరణిఁగొన చంద్రరేఖ
మిక్కిలికోపుల మెఱవడిఁ జూపి
జక్కిణి వినిపించె శశిరేఖ యపుడు
ననఁబోఁడి యగులోకనాయికాకాంత
వనజలోచన కీరవాణి లతాంగి
దురపదకేళిక దుఱుసైనకోపు
వరుస నటించిరి వన్నెమీఱఁగను
కొరవంజి శివలీల గుజరాతి దేశి
విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రపుడు (పుట21)

చౌపదకేళి, జక్కిణి, కొరము (కొరవంజి ?), నవపదంబులు, దేశి, దురుపదంబులు, పేరణి, మదనబలదూత్యము మొదలైనవి నాట్యబంధములు. విజయరాఘవ మహీజాని

" వాల్విచి (?) గుజ్జరి విల్వేదు (?) దండలా
స్యము కందుకక్రీడ యల్లికయును
గొరవంజి శుభలీల గుజరాతి దేశి చౌ
పదము జక్కిణి దురుపదము మదన
పద (? బల)దౌత్యమును జోగి(?గు) పదచాళి శారదా
సామ్రాజ్యమును జిందు సవతిమచ్చ
రంబులు నాట్యకదంబంబు మొదలైన
నాట్యముల్ పావణిం "చిన

నాట్యకలా విశారదుఁడు. ఈ నాట్యభేదములలోఁ బేరణి గుజరాతి దేశి జక్కిణి దండలాస్యము (దండలాసకము) కందుకక్రీడ

చిందు మొదలైనవి చాలఁ బూర్వకాలమునుండియు వచ్చు చున్నవే.

> "మహోత్సవ మండపమునందుఁ బేరోలగం బుండి
> కుండలీ దండలాసక ప్రేరణీ ప్రేంకణ సింధు
> కందుక ధమాళి చేల మత్తల్లీ హల్లీసకాదినృ
> త్యంబు లవలోకించుచు" అని భీమఖండము.

చౌపదంబులు, నవపదంబులు, మరుపదంబులు అనునవి చారికా కరణాంగహార రేచకముల భ్రమరికావళుల నర్తనగతులు. వాల్పిచి, విల్పేదు, కొరము అనునవి సరియైన పదము లగునో కాదో, యవి యెట్టి నాట్యవిశేషములో మనకుఁ దెలియరాదు. పూర్వోక్తసీసపాదములలోఁ జెప్పిన నాట్యబంధములలోఁ గొన్ని విజయరాఘవనాయకోపజ్ఞములు నుండవచ్చును.

విజయరాఘవ నాయకుఁడు 'కవిసమాజభోజభూజాని'. సరసకవితాచాతురీ ధురీణలయిన గణికావతంసలే కాదు, విజయ రాఘవుని యాస్థానమున సంగీత సాహిత్య విశారదులైన కవి శ్రేష్ఠులు నుండిరి. ఇందఱు కవులకును గవయిత్రులకును గాయన గాయనీ మణులకును ఆశ్రయమిచ్చి వారిని పోషించి వారితో సంగీత సాహిత్య నాట్య విద్యావినోదముల నానందించుచు వచ్చిన విజయరాఘవ భూవరుఁడు ఇతర విషయముల నెట్టివాఁడైన నీ విషయమునఁ బ్రస్తుతిపాత్రుఁడు కదా! రఘునాథ నాయకుని కాలములోకంటెను అతని తనయుఁడు విజయరాఘవుని కాల మునసే సంగీత నాట్యకళ లభివృద్ధిచెంది ఆంధ్రసాహిత్యమునకు నతిక్రొత్త మాధుర్యమును, సౌరభమును జేకూర్చినవి. తంజా

పురాంధ్ర నగరమున విజయరాఘవ భూపాల లాలితమైన యాంధ్రసాహితీకన్య వీణాగాన విలోలయై గొంతు విప్పి మధుర గానము సేయుచుఁ జిందులు త్రొక్కి నృత్యము చేసినది. ఆకాలమున నందఱును గానకళాలోలురే, వీణాగానప్రియులే, నాట్యకళా చతురులే, యక్షగానరూపక కవితా సంపన్నులే.

విజయరాఘవుని యాస్థానమున యక్షగానరచనలను సంతరించిన కవిప్రకాండు లింకను ననేకు లుండిరి. అట్టివారిలోఁ గామరుసు వేంకటపతి సోమయాజి ' విజయరాఘవ పట్టభద్రుని పట్టంపుఁగవి ' యట. కోనేటిదీక్షితనామధేయుఁడుకూడ సామాన్యుఁడు కాఁడు. ఇతఁడః " విజయరాఘవభూపాల కృపాపాంగ వీక్షణానుక్షణ ప్రాప్త సామ్రాగ్రహారుఁడు" ; "తారహారచిరత్న రత్నకంకణోదార తారానురూపముక్తాకలాపహృద్యతర బిరుదవాద్య నానావాహనాది సన్మానమాననీయ శాశ్వతైశ్వర్యధుర్యుం" డట; " బహువార రచిత యాగభాగ సంతర్పితాఖిల దేవతావర్యుం "డట ; " సంగీతసాహిత్య విద్యాధురీణ వరేణ్యుం "డట ; అంతియ కాదు "గురురాజ శతక్రతు శ్రీనివాసదేశిక ప్రతిష్ఠాపితోపాధ్యాయ వైభవధుర్యుం" డట. సంగీత సాహిత్యములు కలసి నర్తించిన కాంచనకాల మది, శారదా సామ్రాజ్యోత్సవమే నాఁటిది. ఆ యుత్సవమున యక్షగాన రూపకమునకే ప్రథమ గౌరవము. అందువలన సంగీత సాహిత్యములు నేర్చిన యెల్లరు నట్టి రూపకములు రచియించిన జాణలే. పై నుడివినవా రందఱును యక్షగాన రూపకములు రచియించినవారలే. విజయరాఘవ నాయకుఁడు రఘునాథ నాయకాభ్యుదయమును రచియించినట్లే కోనేటి దీక్షితులు విజయరాఘవ కల్యాణమును విరచించెను. కామరుసు వేంకటపతి సోమయాజి విజయరాఘవ

నాయక చంద్రుని చంద్రికావిహార శృంగార లీలావిలాసమును 'విజయరాఘవ చంద్రికా విలాస' మనుపేర పావణించెను. పురుషోత్తమ దీక్షితుఁడు 'తంజాపురాన్నదాన మహానాటకము 'ను రచించెను. విజయరాఘవనాయకుని కాలములోఁ దంజాపురమున మహారాజ సత్రములోఁ బ్రతిదినమును వేలకొలఁది బ్రాహ్మణులకు మృష్టాన్నప్రదానము సేయువారట. విజయరాఘవ నాయకునికి "ప్రతిదిన బ్రాహ్మణ సహస్రాభీష్ట మృష్టాన్నదాన దీక్షాధురీణుఁ" డను బిరుద ముండెను. పురుషోత్తమదీక్షితుఁడు "విశిష్ట దేశికాభీష్టదేవతారూపుఁడైన శ్రీనివాసస్వామిని నిజమానస నివాసునిం జేసి శృంగార హాస్యాద్భుతరసప్రధానంబుగా" నీ "తంజాపురాన్నదాన నామక మహానాటకమును" పావణించెను విజయరాఘవ నాయకుని తనూజుఁడు మన్నారుదేవుఁడు కూడ సంగీత సాహిత్యములఁ జతురుఁడే. ఈతఁడు 'హేమాబ్జ నాయికా స్వయంవర' మని యొక రూపకమును రచించెను. ఈ యక్షగాన రూపకమునందలి కట్టకడపటిగద్య మి ట్లున్నది.

"ఇవ్విధంబునఁ బినచెవ్వయాచ్యుతాధిపప్రపౌత్రుండును, రఘునాథ జననాథ పౌత్రుండును, విజయరాఘవ భూపాలక ప్రియ పుత్రుండును, రాజగోపాలాంబికా గర్భ కలశజలధి కువలయ మిత్రుండును, అతుల కనకతులా ప్రముఖ నిఖలమహాదాన దీక్షాధురీణుండును, అనేకాగ్రహార ప్రతిష్ఠాపన ప్రవీణుండును, విజయరాఘవాభ్యుదయాది ప్రబంధ నిబంధన చాతురీ ధౌరేయుండును, అతులిత పితృభక్తిభాగధేయుండును మహితానుభావుండునగు మన్నారుదేవుండు..."

ఈ పైగద్యము ననుసరించి యీ మన్నారుదేవుఁడు 'హేమాబ్జ

నాయికాస్వయంవరము' నేకాక విజయరాఘవాభ్యుదయాది ప్రబంధములను మఱికొన్నిటిని నిబంధించినట్లును దెలియనగుచున్నది. కాని యా ప్రబంధము లీవఱకుఁ గానరాలేదు. ఇఁక రఘునాథనాయకాభ్యుదయ కావ్యవిశేషములనుగుఱించి విచారింతము.

కావ్యగౌరవ విశేషములు :

రాజ్యము పాలించుచుండిన కాలమున నుదయమున నిద్ర లేచినదిమొదలు రాత్రి పరుండఁబోవువఱకు రఘునాథనాయకుని యొకనాఁటి వృత్తమీ కావ్యమునందలి యితివృత్తము. ఆంధ్ర నాయకరాజుల కాలమున రాజజీవిత మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కీకావ్యము దర్పణమువంటిది. ఆనాఁటి నాయకరాజులు ధరించు వేషభూషలు, చేయు నాహార విహారములు, గడవు విద్యావినోదములు, పరిశీలించు రాజకార్య కలాపములు – ఇది యది యననేల అన్నియు నిందు సవిస్తరముగ వర్ణితములైనవి. ఆంధ్రనాయకరాజ రాజకీయ జీవితము కర్ణాటాధీశ్వర రాయజీవితమునకుఁ బ్రతిబింబమే. దానినిమనకుఁ జక్కఁగాఁ జిత్రించి చూపునదగుటచేత నీకావ్యమమూల్యమయినది. రాయవాచకము తప్ప ఆనాఁటి యాంధ్ర రాజదైనిక జీవితము నింత ప్రస్ఫుటముగఁ గన్నులకుఁ గట్టినట్లు చూపున దీరఘునాథనాయకాభ్యుదయమే కాని మఱియొకఁడు కానరాదు. ఇందే దీనిగౌరవము కలదు. రఘునాథనాయకుని దేవ భూదేవ పూజనము, దానాదికములు, మజ్జనభోజనాదులు, కొలువుకూటము విశేషములు, విద్యావినోదములు, పురవీథుల విహార యాత్ర, యారామ విహారము మొదలైనవాని వర్ణనములను జదువునప్పుడు మన మాకాలమున నున్నట్లే యా విశేషములను

మనము సందర్శించుచున్నట్లే తోఁచును. కవి కావ్యము నంత వాస్తవికముగఁ దీర్చి దిద్దియున్నాఁడు. ఈ కావ్యమున రఘునాథుఁడే నాయకుఁడు. పురవీథుల స్వారివెడలుచుండినతఱి జాలమార్గమున నొకపౌరసుందరి చిత్రరేఖ రఘునాథ నాయకుని జూచి యాతనిని వలచి మరుబారికి లోనయి విరహానల సంతప్తయగును. ఈ సుందరియే నాయిక. ఆమెచెలికత్తె లామె మన్మథసంతాపభరమును వాపుట కామె నుద్యాన వనమునకుఁ గొనిపోయి శైత్యోపచారములు చేసి, దానివలనఁ గార్యముఁ గానక మన్మథపూజ చేయింతురు. దానివలనఁగూడ నామె కంతుసంతాపము శాంతింపదు. అప్పు డా సుందరియొద్ద కామె పెంచుచుండిన యొకకీరము రాఁగాఁ నామె దానికిఁ దనవృత్తాంత మంతయుఁ దెలియఁజెప్పి రఘునాథునిఁ దోడితెమ్మని దాని నాతనికడకు రాయబార మంపును. రఘునాథుఁ డారామసీమను విహరించుచుండిన సమయమున నాతనిం జేరనరిగి శుకము తన సందేశమును వినిపించి తన దూతకృత్యమును నెఱవేర్చి నాయికా నాయకులకుఁ బొత్తు కుదుర్చును. వా రుభయుల సమాగమ సౌఖ్యముతోఁ గావ్య మంతమగును. ఈ విధమైన కథావిధానమును దీసికొని కవి సందర్భోచితముగ పురవర్ణనము, మన్మథోపాలంభము మొదలైన గావ్యలక్షణముల నమరించెను. మూఁడాశ్వాసముల కావ్య మిది. రఘునాథుఁడు పురవీథుల స్వారి వెడలినప్పటివఱకుఁ గలవృత్తము ప్రథమాశ్వాసమునను. స్వారివెడలుట మొదలు శుకదూత్యము వఱకుఁగల కథ ద్వితీయాశ్వాసమునను, రఘునాథనాయకుని మధ్యాహ్న భోజనాదిక వృత్తవిశేషములు, శుకదౌత్యము, నాయకీనాయక సమాగమము మొదలైనవి తృతీయాశ్వాసమునను నభివర్ణితములైనవి. రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునఁ

ద్వితీయాశ్వాస మాశ్వాసాంత్య ద్విపదచరణములు లేమి నసం
పూర్ణముగఁ గనిపించును గాని కావ్యము పూర్తియైనట్లు రఘు
నాథాభ్యుదయమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రఘునాథాభ్యుదయము కూడ నిదివఱలోఁ జెప్పినట్లు విజ
యరాఘవ నాయకకృతమే, యక్షగానము. రఘునాథనాయ
కాభ్యుదయ కథనే తీసికొని కవి కొన్ని వచనములతోఁ గలిపి
యందలి ద్విపదపంక్తులనే నడుమ నడుమఁ గథాసంవిధానమును
గలుపుట కతుకులుగఁ బొందించి నాటకరూపమున యక్షగాన
ముగ రచియించెను. యక్షగాన కథకూడ నాయకీనాయక సమా
సమాగమములో సంపూర్ణమగుటచేత రఘునాథనాయకాభ్యు
దయకావ్యము నంతటితో సంపూర్ణమైనట్లే తలఁపవలసి
యుండును.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందలి కవిత్వము పాల్కు
రికి సోమనాథ, రంగనాథాదుల కవిత్వమంత ప్రౌఢమైనది కాక
పోయినను మృదుమధురమై, సరళమై, ధారాశుద్ధిఁ గలిగి యొ
ప్పారుచున్నది. విజయరాఘవుఁడు గణనీయులైన ద్విపదకవులలో
నొకఁ డనుటకు సందియము లేదు. నన్నయాది కవివతంసుల కాల
మునాఁటి సంస్కృతపద బంధురమైన తెనుఁగుకవిత తంజావూరి
యాంధ్ర నాయకరాజుల కాలమునాఁటికిఁ గడుంగడు తెలుఁగుఁ
దనమును సేకరించుకొని సౌకుమార్యమును, లాలిత్యమును నల
వరించుకొని యన్నివిధముల దేశియైనది. ప్రయుక్తములయిన పద
ములు బహుళముగ నచ్చతెనుఁగులే, యతికోమలములే. ఒక్క
యీరఘునాథనాయకాభ్యుదయముననే కాక తెనుఁగు కవితలో
వచ్చిన యీమార్పు నాకాలమునాఁటి పద్యప్రబంధములలో

సయితము చూడఁగలము. ఈ రఘునాథనాయకాభ్యుదయము నందలి యితివృత్తముకూడ ప్రాచీన ప్రబంధకథావిధానమువలె దీర్ఘముగను, అనేక సంఘట నాత్మకముగను నుండక సామాన్యమయి తమిళదేశపు 'ఉలా' ప్రబంధపద్ధతి ననుకరించినది. ఒక విధముగ నిది తమిళసాహిత్య ప్రభావ మనఁదగునేమో ; ఏలన, నులాప్రబంధము తమిళమున నతిపురాతనమైనది. తమిళభాషకుఁ గల మొట్టమొదటి సంపూర్ణ వ్యాకరణము "తొల్కాప్పియము". ఈ వ్యాకరణములోఁ 'బురత్తిణై ఇయల్' అను సూత్రమునఁ బ్రత్యేక ములా ప్రబంధములను గుఱించి చెప్పఁబడినది. ఇవి దేవతల రథోత్సవములకు ప్రసిద్ధపురుషుల గజోత్సవములకు సంబంధించిన వర్ణనలతోఁ గూడినవి. ఇందలి యితివృత్తము ఇటువంటి యుత్సవము తమ వీథిని సాగుచున్నప్పుడు దానిని జూచుట తటస్థించు సప్తవిధగణికలలో నొకవిధమునకుఁ జెందిన కన్యక ప్రేమప్రకటనగాథకు సంబంధించినది. దీనిననుసరించి చూడఁగా మనకథలోని నాయికకూడ గణికయై యుండ వచ్చునని తోఁచుచున్నది.

ఈ కావ్యమునందలి వర్ణనము లన్నిటిలో నిచట ముఖ్యముగాఁ బేర్కొనవలసినది తంజాపుర వర్ణనము. తెలుఁగుకావ్యములలో నోరుగంటి నగరమును సవిశేషముగ వర్ణించిన క్రీడాభిరామములోఁ దక్క మఱి వేనియందును మన కావ్యములోవలెఁ బురవిశేషము లభివర్ణితము కాలేదు. పరిఘగోపురప్రాకారాదులు వర్ణించినవెనుక కవి రాచనగరు నభివర్ణించెను. నగరికిఁ జుట్టును సానికూఁతుల యిండ్లున్న వీథులు. ఈ వీథులనడుమ ప్రహరితోఁ గూడినకోట. దానిలో బంగారు కలశములతోఁ గూడినహాజారము. తరువాత గజఘటలుండు 'పెనులాగడపుఁబని పెద్దబవంతి',

చేరువనే గుట్టము లుండు 'పటానిబవంతి' మేడ. తరువాత సం ప్రతికరణముల విశాలశాల. సంప్రతికరణములు గ్రామకరణముల కంటెఁ బదవిలోఁ బెద్దవారు; కొన్ని గ్రామములను గలియఁజేర్చి యేర్పాటుచేసిన ఖండమునకుఁ గాని, పెద్దరాజ్య విభాగమునకుఁ గాని యాయవ్యయములకుఁ సంబంధించిన లెక్కలను వ్రాయు పెద్దకరణములకు సంప్రతులని పేరు. వీరికిఁ గవిలె సంప్రతుల నియు వ్యవహారము గలదు. సంప్రతికరణముల విశాలశాలకుఁ దరువాత నున్నది శ్రీరామభద్రశాల. దీనిలో శ్రీరామచంద్రుని భావచిత్ర ముండెను. ఇది రంగులతో రచియించిన చిత్రము కాఁద గును. శ్రీరాముని చిత్రమున్న కారణముననే దానికి రామభద్ర శాల యనిపేరు కలిగినది. ఈ శాలకుఁ బిదప కోణావాకిలి. కోణ యన నంతఃపురము. కోణావాకిలికడ గుతిగొల్ల లెల్లప్పుడును వెదురుకఱ్ఱలు పుచ్చుకొని కావలి కాయుచుందురు. కోణావాకిలి దాఁటగనే సామంతరాజులు దొరలు శ్రేణులు గట్టి వేచియుండు లక్ష్మీవిలాసభవనము. దీనిచెంతనే 'చల్వారాతిచేఁ జెలఁగి సింగం పుఁ బని వైఖరులఁ గనుపట్టువాకిలి'. దీని చెంగటఁ బున్నాగవృక్ష శీతలచ్ఛాయను అచ్యుత రంగకూటము, నాకపురీవిలాస గేహము, కులగిరిని బోలిన 'లాఁగులచప్పరము" గరడికూటము, నవరత్న మయమైన నాటకశాల, మదనావతారుఁడై మన్నారుఁడున్న మదనగోపవిలాస మందిరాంగణము[1]. ఇది మన్నారుదేవుని దేవా యతనము కాఁదగును. దీనితోఁబాటు పేర్కొనఁదగినది 'బంగారు చెక్కడపుఁ జప్పరము'ను చాలవిప్పై యొప్పు చల్వరాజగతి గలిగి

---

1. ఇదియే శాసనము నాటివ పుటలోఁ దెలిపిన మాన్నారు కోవెల యగు నేమో.

పుష్పక విమానమువలెనున్న శ్రీరామసౌధరాజము[1]. పట్టాభి రాముని భావచిత్ర మున్నందువలననే యీ సౌధమునకు శ్రీరామ సౌధరాజమని పేరు వచ్చినట్లు కాన్పించును. తంజాపురాంధ్ర నాయక రాజచరిత్రకారులగు శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్యగారు శ్రీరామసౌధరాజమునుగురించి యిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

"వీనిలో(పూర్వోక్త భవనములలో) నిప్పుడు నాయక రాజుల దర్బారుహాలని చూపునట్టి భవనము... శ్రీరామసౌధ మని నా యభిప్రాయము. అందు రామ పట్టాభిషేక పటము చిత్రింపఁబడినది. అందువలన దీనికి శ్రీరామసౌధమని నామ మిడియుండవచ్చును. ఇం దిప్పుడు తరువాతి మహారాష్ట్ర రాజగు 'శరభోజి' యొక్క శిలావిగ్రహము కలదు. తచ్ఛిలావిగ్రహము క్రింద పూర్వము నాయకుల కాలమున సింహాసనముక్రిందనుండు నొక మిక్కిలి విశాలమగు చలువరాయి యొకటి కలదు. అది

---

1. చల్వరాజగతి- " 16 మూళ్ల పొడుగు 13 మూళ్లవెడల్పు, $1\frac{1}{2}$ మూర యెత్తు గలిగి నిగనిగలు దేరుతూ శ్రీరామసౌధమున నల్లచల్వరాయి యిప్పటికిన్నీ కలదు. ఇంతకంటె తక్కువది వేరొకమంటపమున గలదు. బృహతీశ్వరుని కోవెల మీద యింకొకటి కలదు "—తంజావూరి ఆంధ్రరాజుల చరిత్ర, పుట. 31.

గోవిందదీక్షితులవారు రచియించిన సంగీతసుధలో నీ భవనరాజము లలోఁ గొన్ని వర్ణితములైనవి, చూడుఁడు :

లక్ష్మీవిలాసోఽపిచ భద్రశాలా
శ్రీరామసౌధోఽపిచ హేమకూటః
అన్యాశ్చ యత్రాచ్యుతరంగముఖ్యా
స్సభా స్సుధర్మోపమితా జయంతి.

పైని చెప్పిన నాటకశాలలోనే ఆంధ్రనాయకరాజుల కాలములో విజయరాఘవ నాయకుఁడు మొదలైనవారు రచియించిన రూపకములను ప్రదర్శించువారు.

యనేక చరిత్రకారులచే ప్రశంసింపఁబడియున్నది. తత్కాలపు భవన నిర్మాణపద్ధతి యీ భవనమువలన తేటపడ గలదు. కొయ్య యెచ్చటను నుపయోగించి యుండలేదు. మహారాష్ట్రులే తత్సభామందిరమును వదలి ప్రత్యేకముగా వేరు దర్బారుహాలును కట్టుకొనిరి. అది యిప్పటికిని కుడ్యచిత్రకర్మ సమేతమై ప్రకాశించుచున్నది. చూపువలననే వెనుకటిదానికంటె యిది యధునాతనమని తెలియగలదు. వెనుకటి నాయకులు కట్టిన ట్లుంచక మహారాష్ట్రరాజులు కోటను మార్చినట్లు స్పష్టము."

శ్రీరామసౌధ రాజమునకుఁ బిదప బంగారు తలుపులుగల విజయభవనరాజము. అచ్చట వేదికమీఁద నెల్లపుడును గంచుకీ వర్గము కావలికాయుచుండును. ఈ విజయభవనరాజ స్వర్ణక వాట ఘటిత మార్గము నధిగమించినచో నిందిరామందిరము[1]. మందిరములలోని కెల్లఁ బ్రశ స్తమై మణిమయ విరాజితమైన యద్భుత సదన మిది. చంద్రకాంతపు సంతనపనులతోను, పగడాల కంబములతోను, మగఱాల మదనచేతులతోను, దంతపుఁ జేరుళ్ళ తుదలఁ జెన్నార మలచిన చీని పక్షులతోను, గెంపుఱాపనుల బోదియలతోను, బచ్చుఱాపలకల పైకప్పు, ఇంద్రనీలముల

1. సంభావనీయాద్భుతశాత కుంభ
సంభావళీ సంభృత నూత్నరత్నైః
రమ్యావిశేషేణ సభా విభాతి
తత్రేందిరామందిర నామధేయా.
యస్యా స్సమీపే శతశో విభాంతి
నృపాంగనారత్ననివాసయోగ్యాః
గృహావిచిత్రోపవనీ విహార
ప్రాసాదకేళీ సరసీప మేతాః ॥ (సంగీతసుధ)

లోవరితోను, చలువగోడలతోను, గట్టాని సోగముత్తెముల చికిలి కుచ్చులతోను, వైడూర్యపు దారబంధములతోను, మగఱాల సంతవ మడత తలుపులతోను, నింక ననేక చిత్ర విచిత్రాలంకారములతో నిందిరామందిరము నిక్కముగ నిందిరామందిర శోభతోఁ బొలుపారుచుండెను. ఈ యిందిరామందిరములో నాయక రాజ విజయగాథలను జిత్రించిన భావ చిత్రములు కలవు. ఇందిరామందిరము జోడు విజయరాఘవ విలాసగృహరాజము[1]. ఇట్లనేక మందిరములతోఁ జూడ వేడుకయైనది తంజాపురాంధ్ర నాయక రాజసదనము. ఇందిరామందిరములో నొకనాఁడు వేఁకువ రఘునాథనాయకుఁడు నిద్ర మేల్కొనుటతోనే మన కావ్యములోని కథ యారంభమగును.

కవియైన విజయరాఘవ నాయకుఁడు సందర్భానుసారముగాఁ దన కాలమున వాడుకలోనుండిన యాచార మర్యాదలు, జంత్రవాద్యములు, నాట్యములు, స్వర్ణాభరణ విశేషములు మొదలైనవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈ వర్ణనలను బురస్కరించుకొని మన మానాఁటి యాంధ్రనాయకరాజ జీవితమును జక్కఁగా నవబోధము సేసికొని కంటికిఁ గట్టినట్లు పునర్నిర్మింపవచ్చును.

ఆంధ్రనాయక రాజుల కాలమున వాడుకలోనుండిన జంత్రవాద్యము లివి : వీణె, మురళి, రబాబు, తంబుర, కిన్నర, ముఖవీణె, స్వరమండలము, రావణహస్తము, చెంగు, దండె, డక్కి, గట్టివాద్యము, తాళము ; వీనినిఁ బదచాళి, పేరణి, జక్కిణి, కొర

---

1. విజయరాఘవ విలాసభవనములో శారదాధ్వజ ముండెనట. చెంగల్వ కాళకవి యీ శారదాధ్వజమును జమత్కారముగఁ దన కావ్యమున నభివర్ణించినాఁడు.

వంజీ, గుజరాతి, దేశి, దురుపదకేళిక, శివలీల మొదలైన నాట్య బంధముల నభినయించు సందర్భమున వాయించువారు. ఉత్స వావసరముల వాడుకలోనుండిన వాద్యములు చిఱుతమద్దియలు, కాహళలు, భేరులు, దవిణలు, ఢక్కలు, నాగసరములు, నరగ జములు, ధవళశంఖములు మొదలైనవి.

ముద్రికాభరణము, ముత్యాలయొంట్లు, శ్రీరామభద్ర తాళి, ముత్యపురాపులు, పెద్దచౌకట్టులు, కంఠమాలికలు, కంట సరము, పచ్చల పదకము, బవిరిచెక్కడపు ముత్తెపుఁ దాళి, వజ్ర ముల యుత్తరిగలు, వజ్రములచేసరులు, మెఱుపుల కడియ ములు, బాహుపురులు, రత్నాంగుళీయములు, నవరత్నములు తీర్చిన బిరుదు పెండేరము, ఒంట్లు - ఇవి రఘునాథనాయకుఁడు ధరించిన యాభరణ విశేషములు. స్త్రీల యాభరణములుగఁ దెలియవచ్చునవివి: ముంగాముురారి, కంకణములు, ఉంగరములు, ముత్యాలమురువుల బవిరలు, బుగడలు, కమ్మలు, ముంగర, ముత్యాలకంటె, కంటసరములు, బన్నసరములు, పంజుల పదక ములు, కంఠమాలికలు, సరిపెణలు, జాళువా గొలుసులు, పుం జాలదండలు, సందిదండలు, గంటల మొలనూలు, ఒడ్డాణము, పచ్చతాపలకల పాదపల్లవము, అందియలు, గిలుకు మట్టియలు, జాళువా కడియము, పెంచురతనాల కుచ్చు, కిరీటి. బవిర పదము భ్రమర మను సంస్కృత శబ్దము వికృతియేమో. భ్రమరక ములను ఆభరణ విశేషముగ ప్రాచీనకవులు వర్ణించినారు. బన్న సర మన్నది వర్ణసరము వికృతి; "తథైవ నీలసంయుక్తముక్తం పూర్వక్రమేణ తు, కృతో వర్ణసరో నామ దర్శనీయో మనోహరః" అని చాళుక్య సోమేశ్వరుఁడు కంఠాభరణములను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణసరమునుగుఱించి తన యభిలషితార్థ చింతా

మణిలోఁ జెప్పినాఁడు. వేఱువేఱు రకముల రత్నములనుగానీ, రంగురంగుల పూసలనుగాని చేర్చి తయారుచేసిన సరమునకు బన్నసరమని పేరు. ఇట్టి కంఠాభరణములలోఁ బంజులపదకము లొకరకము. ఇందలి పంజుశబ్దమున కర్థమేమో. పంజుల పదక ములవంటివే పంజుకమ్మలను కర్ణాభరణములును గలవు. 'పంజు మంచము' కూడ నున్నది ("పంజుమంచము డిగ్గి మంజుఘోష"); "కడలియం దేకోదకము వేళఁ బుట్టిన పవడంపుఁ దీఁగల పంజు త్రోడ" అని శ్రీనాథ ప్రయోగము. దీని ననుసరించి చూడఁగా ఒకటి రెంటికంటె నెక్కువగానున్న సన్నని బంగారుతీఁగె గొలు సులు కలియఁజేర్చిన యాభరణము పంజులపదక మగునని తోఁచు చున్నది.

ఏదో యొక విందునో భోజనమునో పురస్కరించుకొని తెలుఁగువారి భక్ష్యభోజ్యాది పదార్థములను విస్తరించి వర్ణిం చిన యాంధ్రకవులు శ్రీనాథుఁడు, కాకమాని మూర్తి మొద లైనవారు చాల కొద్దిమంది గలరు. కాని వారు వర్ణించినది బ్రాహ్మణుల శాఖాహార భోజనము. మన రఘునాథనాయకా భ్యుదయమున విజయరాఘవనాయనయ్యావారు కూడ రఘు నాథ నాయకుని భోజనాదికములను సవిస్తరముగ వర్ణించెను. ఇది శూద్రుల మాంసాహార భోజనము. మూర్తి, శ్రీనాథుల భోజనవర్ణనలోవలె నిందు నిర్దేశనలు కనిపింపకపోవుట గమనింపఁ దగిన విషయము.

భోజనవర్ణన మిషతోఁ గవి యానాఁడు మహారాజ మహా నసమునఁ దయారగుచుండిన వంటకములు పెక్కింటి నేకరువు పెట్టినాఁడు. ఆంధ్రనాయకరాజు లారగించుచుండిన భోజన

పదార్థములు పలురకములైనవి, పుష్టిని గూర్చునవి: శాలితండుల ప్రసాదము, బంగారు చాయపప్పులు, సద్యోఘృతము, పచ్చడులు, నీరుమజ్జిగలలో విశేషములేదు. నీరుమజ్జిగయని యది వట్టితేటమజ్జిగ కాదు.

'సారమౌ జంబీర సారంపురుచులు
మీఱంగ లవణంబు మితముగాఁ గూర్చి
మేలైన సొంటితో మిళితమైనట్టి
యేలకిపొడి వైచి యింపు దీపింపఁ
దగు వట్టివేళ్ళ చే తావులు

కట్టిన, నీరు మజ్జిగ యది. పైని చెప్పినవికాక కప్పురకోడి, కుంకుమకోడి, కస్తూరికోడి, పాలకోడి, కట్టుకోడి, నులువకోడి (?), చేఁపలయూర్పు, బిరంజి, చిక్కుడుకాయ రొయ్యల యూర్పు, పొడికూరవరలు, చలువయానము (?), ఉప్పురసము, శిఖరిణి మొదలైన రసవర్గము లనేకములు. ఇవి కాక పేణీలు, మండెగలు, లడ్వములు, వెన్నకజ్జాయము, మనుఁగుఁబూలు, అతిరసాలు, సారసత్తులు[1], పన్నీరు పాయసము, జీలకర పాయసము, డాల్ వైచిన చలువపాయసము, సొజ్జిపాయసము, కరివడలు, దధివడలు, ఆమ్రపువడలు, తెలికుక్కరొట్టె, తెంకాయరొట్టె, సంబారురొట్టె, తెరటుబాలు, తనిబాలు, తెంకాయపాలు మొదలైన భక్ష్య భోజ్య పానీయాదు లనేకవిధములైనవి.

---

1. సారసత్తులన్న పదము శబ్దరత్నాకరమునఁ గానరాదు. సారిసత్తులని కలదు. దీనినే శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమున 'సారిపత్తె' లని వాడినాఁడు (చూడుఁడు. కా. ఖం. ఆ. ౭, పుట ౩౫౫ (వావిళ్లవారి ముద్రణము 1916).

ఇట్లే రఘునాథనాయనివారు స్వారివెడలు సందర్భమున ముస్తీదుచేసి తీసికొనివచ్చిన యైరావతవర్ణనమువలన నా కాలమునఁ బట్టపుటేనుఁగునకుఁ జేయు నలంకరణ విధానము తెలియఁగలదు.

కావ్య మీ విధమున యథోచితములైన వర్ణన విశేష ములతో వీనులకు విందుఁ గొలుపుచుండును. కుంటుగంటులు లేని ధారాళమైన మృదుమధురశైలి విజయరాఘవునిది; చూడుఁ డీ క్రింది ద్విపదపంక్తులు:

"చిలుక తేజీయట చెఱకట విల్లు
బళిబళీ తుమ్మెదబారట నారి
చెంగల్వవిరులట చికిలివాలమ్ము
లంగంబు లేనివాఁడట యేటుకాఁడు
ఆయమ్మ లెవ్వారి యాయమ్మనాఁటె
నోయమ్మ యిటువంటి యూహాలు గలవె?"

ఇట్లు భావోద్వేగమునఁ బదములు లలితమైన కూర్పులోఁ బడి ప్రతిచరణము నడ్డమాఁకలు లేక పరువులువాఱుచుండును. ఆ కాలమున మనోరంజకములైన ద్విపదకావ్యములు రచించిన కవులలో నీ విజయరాఘవ నాయకుఁడు మేటియని చెప్పుటకు సంశయింపఁబని లేదు.

ప్రాస, యతివిశేషములు :

మొత్తముమీఁద విజయరాఘవనాయకుని కవిత్వము సలక్షణమైనది. అందు లాక్షణికు లంగీకరింపని యంశము లంతగఁ గానరావు. పెక్కుఱు పరమలాక్షణికులైన కవుల

వలెనే ఈతఁడును లఘ్వలఘురేఫ ప్రాసము నంగీకరించుటే కాక, ఎన్నికఁగన్న యితర ద్విపదకవులవలెనే వర్గప్రాసము నంగీకరించి ద ధ లకును, ట ఠ లకును ప్రాసము కూర్చినాఁడు, కనుఁడు :

వీథుల నెలకొల వింత సంతనల
వేదుల నిలిచి యవ్వీటి జవ్వనులు (పుట 33)

* * *

బైఠిణీయంగులు బటువుపాగలును
గాటంపు బంగారు గంటవుటొరలు (పుట 50)

ఇట్లే ల, ళ కును ప్రాసము కలదు. ఇట్టివి పాల్కురికి సోమనాథాది ప్రసిద్ధ ద్విపదకవుల గ్రంథములలోనే కానవచ్చును.

ప్రాసవిషయమున గమనింపవలసిన విశేషము లింకొకటి రెండు కలవు. చూడుఁ డీ క్రింది చరణములు :

అనుపమభక్తితో నాదిత్యహృదయ
మంత్రరాజమును ముమ్మాఱు పఠించి (పుట 6)

మాకుఁ జేరిన మొదటి ప్రతిలో నీ రెండవ చరణము విడఁదీయరాని తప్పులతో నున్నది. రెండవప్రతిలో నాచరణ మిట్లున్నది.

'మను రాజమెను ముమ్మారు పఠించి'

ఈ చరణము 'మన్త్రరాజమును ముమ్మాఱు పఠించి' యని సవరింపఁబడినది. అచ్చులో 'మన్త్ర'రాజమనుటకు మాఱుగా 'ఘంత్రరాజ' మని తప్పుగాఁ బడినది.

ప్రాసస్థానమున ' చ ' యను ద్విత్వాక్షరము వచ్చినపుడు మాత్రము కవి ' యచ్యుత ' యనుటకు బదులుగా ' అచ్చుత ' యని వేసెను. చూడుఁ డీ క్రింది పంక్తులు :

అచ్చుత రఘునాథ యతిమోహనాంగ
విచ్చేయవలయు మా వెలఁది యింటికిని (పుట 65)

అచ్చుతేంద్రునిపట్టి యతివఁ జేపట్టి
మచ్చికతోడ నమ్మణి సౌధమునకు (పుట 79)

దెచ్చిన భూలోక దేవేంద్రుఁడైన
అచ్చుత రఘునాథుఁ డట గటాక్షింప (పుట 30)

అచ్చుతేంద్రకుమార నసహాయశూర
నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిదె పోయివత్తు (పుట 46)

అచ్చుతరఘునాథుఁ డంత నక్కడను
విచ్చలవిడి స్వారి విచ్చేసి మరలి (పుట 49)

ఈ సందర్భము లన్నిటను ' అచ్చుత ' పదమును ' అచ్యుత ' గా దిద్దినను ద్విపదకవులు పాటించిన ప్రాస సంప్రదాయ స్వాతంత్ర్యమున కది విరుద్ధమయినది కాదు. ఏలన ద్వితీయాక్షరస్థానము నందలి సంయుక్త వర్ణములలో దేనితోనైనను ప్రాసముఁ గూర్చుట పాల్కురికి సోమనాథాదికవు లంగీకరించిన నియమమే; చూడుఁడు, బసవపురాణములోని యీ క్రింది ద్విపదపంక్తులు :

చిత్తజాంతకు భక్తిఁ జెడనాడు ఖలుల
మృత్యువుగతిఁ ద్రుంపు మీ బసవన్న!

*   *   *

కర్ణంబు మీఁదెఱుంగక పల్కు టెల్ల
బిజ్జలక్షోణీశ! పెద్దటీకంబె

*   *   *

మర్త్యలోకమునకు మఱివేఱె యొకఁడు
కర్త యున్నాఁడె లోకత్రయవరద!

అయినను 'అచ్చుతేంద్రుని' 'అచ్చుతేంద్రకుమారు' అనునవి 'అచ్యుతేంద్రుని' 'అచ్యుతేంద్రకుమారు' అని సవరింపవలసిన యవసరముకూడఁ గలదు. కాని యితరస్థలములఁ దప్పక అచ్యుత యనివాడిన కవి పైని చూపిన సందర్భములలో నన్నిచోట్లను 'అచ్చుత' యనియే వ్రాసియుండుటవలన నవి సవరింపఁ బడలేదు.

మఱియొక విషయము. సమానప్రాసముగల బేసిచరణము లిందు నొకటి రెండు సందర్భములఁ గలవు. చూడుఁడు :

రాజకీరము వల్కె రాజదేవేంద్ర
రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ
రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర

నిలువుటద్దం బొక నెలఁతుక దాల్ప
నిలువుటద్దము చెంత నీటుగా నిల్వఁ
దలఁపెటింగి కడాని తట్టల సొమ్ము

ఈ రెండు సందర్భములు నసాధారణము లనుటకు సందియము లేదు. ద్విపదకావ్యముల నిట్టి వెందును గానరావు. అందువలన మొదటి సందర్భమున రెండవద్విపదలోని రెండవచరణము పోయి యుండవలెనని మానమ్మకము ; కాని యట్లు పోయినదని సూచించుటకు వచ్చినప్రతులు రెంటిలోను చుక్కలు కానరాక పోవుటవలన నవి యున్నవి యున్నయట్లే ముద్రితములైనవి.

ఇఁక రెండవ సందర్భమున నామూఁడు చరణములును మాఁకు వచ్చిన మొదటి ప్రతిలోఁ గలవు. ఈ పంక్తులు ముద్రితము లైన వెనుక మాకు రెండవప్రతి యందినది. అదియే మొదటి ప్రతికంటెను శుద్ధమయినది, సరియైనది. దానిలో రెండవచరణము 'నిలువుటద్దముచెంత నీటుగా నిల్వ' అన్నది లేదు. అందువలననే ఈ చరణమును దొలఁగించి తప్పొప్పుల పట్టికలో ఒప్పు క్రింద మిగిలినవి చూపఁబడినవి.

పదప్రయోగములు :

ఇదివఱలో నుడివినట్లు ఈ కావ్యమున దేశ్యములు- అచ్చ తెనుఁగులు మొదలైనవి యెక్కువ ; జత్తాయితము, కడితము, చడితము, వాగఱ, తంబుగ, సజ్జ, చప్పరము, ఉప్పరిక, ఉప్ప

వడము, మదనచేతులు మొదలైన వనేకములు కలవు. గద్దియ రూపాంతరముగ గద్దిగకూడఁ బ్రయోగింపఁబడినది. రాజకార్య నియుక్తులలో గుజిగొల్లలు, బొక్కసమువారు, సంప్రతులు మాత్రమేకాక అసమువారు, వేగులవారు, వేత్రహస్తులు, మజాలశీలు, రాయసములవారు, అవసరములవారు మొదలైనవారు వేలువేలు పనులు నెఱవేర్చువా రెందఱో గలరు.

మొత్తముమీఁద నీరఘునాథనాయకాభ్యుదయ కావ్యమనేకవిధములఁ బ్రాముఖ్యమయినది; ప్రశస్తమయినది, ఏతత్కర్తయైన విజయరాఘవ నాయకుఁడు గొప్పకవులలోఁ బరిగణింపఁదగినవాఁడు; ప్రాచీనకవులవలె గొప్ప ప్రబంధము వ్రాసినచే గొప్పకవి కానక్కఱలేదు; గుణమున్న కవిత్వ మేది చెప్పినను గొప్పకవియే. అయితే ఈతని కవిత్వమునందలి వర్ణనవిధానము, నితరములైన పోకడలును ప్రాచీనకవులు చూపిన మార్గము ననుసరించినవే. అంతమాత్రమున నితనికి వచ్చిన తక్కువేదియు లేదు. నిజమునకుఁ బ్రబంధకవు లందఱును దమ పూర్వులు చూపిన మార్గమునఁ బోయినవారే వరవడి ఒక్కటే యైనను వారు తమ ప్రజ్ఞను వ్యక్తిత్వమును ఏవో కొన్ని విషయములఁ జూపి కీర్తి గడించుకొనిరి. అట్లే రఘునాథ, విజయరాఘవ నాయకులును సంగీత, నాట్యకళల నూతగాఁగొని ఆంధ్రసాహిత్యమునకు నూతనశోభ నొడఁగూర్చిరి. ఆకాలమున ద్విపదకావ్యములనుగూడ శ్రావ్యముగ వివిధరాగములతోఁ, దాళములతో గానముచేయువారు. ఈశ్రవ్య ప్రబంధములను యక్షగాన రూప

మున దృశ్యప్రబంధములుగ మార్చివైచి విజయరాఘవ నాయ కుఁడు ఆంధ్రసాహిత్యమును బండితపామర జనరంజకము కావిం చెను. యక్షగానము తెలుఁగునాఁట శ్రీనాథుని కాలమునుంచియు నున్నదే. "కీర్తింతు రెవ్వానికీర్తి గంధర్వులు గాంధర్వమున యక్షగాన సరణి" అని శ్రీనాథుఁడు భీమఖండమున వచించి యున్నాడు. దాక్షారామ భీమేశ్వర మహోత్సవ సమయములందు సానులు (వేశ్యలు) వేషములు వేసికొని నాటకము లాడు చుండిరని

'సాని యీశానియై మహోత్సవమునందుఁ
గేల నవచంద్రకాంతపు గిన్నెపూని
వీథి భిక్షాటన మొనర్చు వేళఁ జేయు
మురులు నృత్యంబు జగముల మరులు కొలుపు'

అనుపద్యమువలనఁ దెలియఁగలదు. యక్షగాన మంతటి ప్రాచీన కాలమునుంచి తెలుఁగు దేశమున నున్నను దానికి వ్యాప్తియు జనాదరమును గలిగినది దానిని తంజాపురాంధ్ర నాయకమహీ పతులు చేపట్టిన పిదపనే. వారికాలమున యక్షగాన రూపకరచన సాహితీపరుల కొకలాలసమైనది. కవిత నేర్చినవాఁడు యక్షగాన రచన చేయకయుండలేదు. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలోఁ దంజావు రాంధ్ర నాయకరాజకాల మొకవిశిష్టమైన యుగము. అందు యక్షగాన సాహిత్య మొక విశిష్టమైనవాఙ్మయ సంప్రదాయము. ఈసాహిత్యమును పెంచి పోషించి క్రొత్తరీతుల వర్ధిల్లఁజేసినవాఁడు విజయరాఘవ భూపాలుఁడు.

రఘునాథనాయక, విజయరాఘవ నాయక పరివర్ధితమైన దాక్షిణాత్యాంధ్రసాహిత్యసంప్రదాయ మంతటితోఁ దెగిపోకుండ దాని నాదరించి చేపట్టి యింకను బెంపొందించిన వారు ఆంధ్ర నాయకరాజుల యనంతరమునఁ దంజావూరి రాజ్యమును బరిపాలించిన భోసలవంశజులైన మహారాష్ట్రులు, - వెంకాజీయను నామాంతరముగల యేకోజీసంతతివారు. వారుకూడ నప్పటికి రాజభాషగనుండిన తెనుఁగు నభిమానించి యాదరించి పోషించుట వలననే నాయకరాజుల కాలమున వచ్చిన యాంధ్ర సాహిత్యము కొంతవఱకైన నిప్పటివఱకు నిలిచియున్నది. తంజావూరి మహారాష్ట్ర రాజులుకూడ రసజ్ఞులు; నాట్య, సంగీతప్రియులు; ఆంధ్ర సాహిత్యపోషకులు; విశేషించి వారు తెనుఁగున కవులు; పెక్కు గ్రంథములు రచించినవారు. అందువలననే వారి సరస్వతీ భాండాగారమున మనకీ రఘునాథనాయకాభ్యుదయాదులు సురక్షితములై దొరకుట కవకాశము కలిగినది.

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ.

శ్రీ

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

ప్రథమాశ్వాసము

శ్రీరాజగోపాల చిరకీర్తిజాల
కారుణ్యగుణశీల కల్యాణలోల
గోవర్ధనోద్ధార గోపకుమార
భావజసమరూప బహుళప్రతాప
నందగోపకుమార నవనీతచోర
చందనమందార సమకీర్తిహార
కరుణారసాపాంగ గరుడతురంగ
పరమవచోవేద్య భవరోగవైద్య
దక్షిణద్వారకాస్థలకృతలీల
రక్షింపఁగదవయ్య రాధికాలోల
కలశాంబునిధికన్య కల్యాణధన్య
సలలితసౌజన్య జగదేకమాన్య
వందారు శర్వాణి వారిజపాణి
మందరధరురాణి మధుకరవేణి
పరమదయాలోక పాలితలోక
నిరతగజానీక నియతాభిషేక
భారతీ పార్వతీ భామలలోన
కోరిన వర మిచ్చు కువలయనయన
శ్రీచెంగమలవల్లి చెలువైన తల్లి
కాచి రక్షింపవే కనకాంగవల్లి

అపశబ్దగజముల నస్మత్కవిత్వ
విపులాద్రిగుహలలో విహరింపకుండ
సూత్రవతీశ నీ శుభకరకలిత
వేత్రంబుఁ గదలించి విదళింపవయ్య
అని యిష్టదేవతాప్రార్థన చేసి
మనసున రెండవ మ్మననారగుచు
బరమచతుర్వేదపారీణు లగుచు
గరిమ మీఱఁగ శతక్రతుయాజు లగుచు
వీరవైష్ణవులన వెలసిన ఘనుల
సారెకు తాతయాచార్యులఁ గొలిచి
యనుపమస్వర్ణవర్ణాపూర్ణమైన
తనశరీరంబు నిద్దపు మిద్దెగాఁగ
మొగములు నాలుగు మొగములయందుఁ
దగువేదములు నాల్గు దళములు గాఁగ
మోముల సుద్దుల ముద్దులగుమ్మ
యామధురసధారయై మిటారింప
నారాజముఖిచేతి యందమౌ వీణా
చారుతంత్రీరవ ఝుంకార మెసఁగ
నారసధారకై యటు చేరినట్టి
తోరంపు మధుకరధోరణి గాఁగ
తనుఁ గన్న యా వెలిదామరలీల
మను మహామహు పితామహు నుతిచేసి
తనదు కౌఁగిటనున్న తామరచూలి
తనుకాంతి తనకాంతి తనవీణకాంతి
కలసి త్రివేణీవిలాసంబు చూప

లలితశుభస్వప్నలబ్ధుని నన్నుఁ
సారసారస్వతసంపన్నుఁ జేసి
గారవించినవాణిఁ గల్యాణిఁ దలఁచి
తనదు దేవతపేరు దాల్చితి ననుచు
ఘనవైష్ణవమతంబుఁ గైకొంటి ననుచు
నిరతంబు నామీఁద నెన రుంచినట్టి
పరమవైష్ణవుఁడైన భవుని భావించి
కాలకూటముఁ దిన్న కస రెల్లఁ దీర
కైలాసవాసికిఁ గమ్మకెమ్మోవి
పంచదార లొసంగి బడలికల్ దీర్చు
మంచుగుబ్బలిరాకొమారినిం దలఁచి
వాసిమీఱఁగ వ్యాస వాల్మీకి కాళి
దాస భాస మురారి దండి సుబంధు
భవభూతి భారవి బాణ మయూర
శివభద్ర రుద్రట శ్రీహర్ష హర్ష
జయదేవ మాఘాది సంస్కృత కవులఁ
బ్రియపూర్వకంబుగాఁ బేర్కొని పొగడి
నన్నన నెఱ్ఱన నాచనసోముఁ
జిన్ననఁ దిక్కన శ్రీనాథుఁ దలఁచి
యొకరి యెంగిళ్లకు నొడికట్టునట్టి
కుకవులపేరుఁ బేర్కొనుట చాలించి
సంగీతసాహిత్యసరణి నే నొక్క
శృంగారకావ్యంబు సేయ నూహింప
నంతట నొక్కనాఁ డరుణోదయమునఁ
గాంతామనోహరకందర్పకోటి

లావణ్యలీలావిలాసంబువాఁడు
మోవిపైఁ జిరునవ్వు మొలకలవాఁడు
జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ
సొగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
కరుణారసముఁ జిల్కు కడకంటిచూపు
బురుణింప నొకమహాపురుషశేఖరుఁడు
సకలభూషావిశేషములు ధరించి
యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి
సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుఁడై నిలువ
వీక్షించి నెమ్మది నిమ్మహామహుఁడె
యిష్టదైవమటంచు నిచ్చలో నెంచి
సాష్టాంగదండంబు లపు డాచరించి
పరవశత్వమున నే భక్తితో నిలువఁ
బరమదయాళుఁడై పలికె నవ్విభుఁడు
విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట
భజియింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
గర్భదానంబులు గావించువేళ
నధరోర్ధ్వఫలకమోహనచిత్రరూప
విధముఁ గైకొని మేము వేడ్కతో నిలిచి
యాగర్భమందు నీ వావిర్భవింప
బాగుగా నిన్నుఁ జేపట్టి మాపట్టి
వని యెంచి మాతల్లి యరుణాబ్జవల్లి
చనుబాలు గ్రోలించి చాల లాలించి
తొలుదొల్త నీమేని దురితంబు లెల్లఁ

దొలఁగించి రాజ్యంబు ధ్రువముగా నొసఁగి
సొంపుగ నిను దయఁ జూచు పుత్రాణ
దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము
విరవాది తావులు విరిసినరీతి
సరసవాక్యంబులసరణులు మీఱ
పదములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు
మొదల మా కంకితంబులు చేసి నీవు
నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు
రారోగ్యభాగ్యంబు లపు డొసంగితిమి
ధీచతురత మించ ద్విపదకావ్యంబు
నీచేత నందుకో నేఁడు వచ్చితిమి
మాయవతారమై మహి నుదయించి
మీయయ్యయై ధైర్యమేరువై మించి
యఘటనఘటనాసమర్థుఁడై వెలయు
రఘునాథమేదినీరమణునిచర్య
ధీకౌశలము మించ ద్విపదఁ గావించి
మా కంకితము సేసి మనుము వేయేండ్లు
అని పల్కి యపు డాదయాపయోరాశి
ననుఁ గటాక్షించి యంతర్హితుండైన
నుదయాద్రిపై భానుఁ డుదయించువేళ
నిదుర మేల్కొని పెద్ద నిలువుటద్దంబు
కపిలధేనువు పూర్ణకలశముల్ చూచి
యపుడు భూదేవద్వయంబు నీక్షించి
జలరుహాలోచనల్ జలము లందీయ
జలకంబుఁ గావించి చలువలు గట్టి

యనుపమభక్తితో నాదిత్యహృదయ
మంత్రరాజమును మువ్మాఱు పఠించి
శ్రీవిలసిల్లఁగాఁ జెలువుమన్నారు
కోవెలచెంగట గురువునానతిని
నామతీర్థంబయి నామాంకితమగు
శ్రీముద్ర ధరియించి శ్రీరాజగోప
మూర్తి భావింపుచు ముత్తెపు సరులఁ
బూర్తిగా నప్పుడు పురుషోత్తమునకు
నానందకరమైన యష్టాక్షరీజ
పానుసంధాన మొయ్యన నాచరించి
సంకుమదంబును జలువగందంబు
కుంకుమరసమును గూర్చిన తేట
నీటను దావి పన్నీట మున్నీట
మీటుగా విహరించు మేటి కవ్వేళ
నభిషేకమొనరించి యంచితభక్తి
నభినవ దివ్యాంబరాభరణములు
ఘనసారమిళితమౌ గంధసారంబు
మనసార నవుడు సమర్పణ చేసి
యలరుచుఁ గృష్ణసహస్రనామములఁ
దులలేని కాంచనతులసీదళముల
బంగారు పువ్వుల భావజగురున
కంగ ముప్పొంగ నొయ్యనఁ బూజ సేసి
దీపితనవధూపదీపాదిషోడ
శోపచారములెల్ల నొనరించి పిదప
భాగవతము రామభద్రచరిత్ర

భాగవతోత్తముల్ పఠియింప వినుచు
నిత్యదానములెల్ల నిష్ఠతోఁ జేసి
యత్యంతభక్తితో నయగార్ల కెల్లఁ
దాంబూలదివ్యచందనము లొసంగి
జాంబూనదాంబరు సన్నిధినున్న
పరమవైష్ణవులను బంచి కొల్వునకుఁ
గరుణతోఁ బ్రౌఢ సత్కవుల రప్పించి
కులగురుండగు తాతగురువు నీక్షించి
యలఘుతపోధుర్య యాచార్యవర్య
కలగంటి వినవయ్య కల్యాణశీల
నిన్న రే యొకవింత నీటుమీఱంగఁ
గన్నెపాయమువాఁడు కందర్పకోటి
లావణ్యలీలావిలాసంబువాఁడు
మోవిపైఁ జిరునవ్వు మొలకలవాఁడు
జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ
సొగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
కరుణారసముఁ జిల్కు కడకంటిచూపు
బురుణింప నొకమహాపురుషశేఖరుఁడు
సకలభూషావిశేషములు ధరించి
యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి
విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట
భజియింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
గర్భదానంబులు గావించువేళ
నధరోర్ధ్వఫలకమోహానచిత్రరూప

విధముఁ గైకొని మేము వేడ్కతో నిలిచి
యాగర్భమందు నీ వావిర్భవింప
బాగుగా నిన్నుఁ జేపట్టి మాపట్టి
వని యెంచి మీతల్లి యరుణాబ్జవల్లి
చనుబాలుఁ గ్రోలించి చాల లాలించి
తొలుదొల్త నీమేని దురితంబు లెల్లఁ
దొలఁగించి రాజ్యంబు ధ్రువముగా నొసఁగి
సొంపుగ నిను దయఁ జూచు పురాణ
దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము
విరవాదితావులు విరిసినరీతి
సరసవాక్యంబుల సరణులు మీఱఁ
బదములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు
మొదల మాకంకితంబులు సేసి తీవు
నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు
రారోగ్యభాగ్యంబు లవు డొసంగితిమి
ధీచతురత మించ ద్విపదకావ్యంబు
నీచేత నందుకో నేఁడు వచ్చితిమి
మాయవతారమై మహి నుదయించి
మీయయ్యయై ధైర్య మేరువై మించి
యఘటనఘటనాసమర్థుఁడై వెలయు
రఘునాథమేదినీరమణుని చర్య
ధీకౌశలము మించ ద్విపదఁ గావించి
మా కంకితముసేసి మనుము వేయేండ్లు
అని పల్కి యప్పు డా దయాపయోరాశి
ననుఁ గటాక్షించి యంతర్హితం బయ్యె

నని తెల్పఁగా విని యాచార్యవరుఁడు
మనమున నుప్పొంగి మఱి యిట్టు లనియెఁ
జిరతరభక్తి మాచే ముద్రఁ బూని
పరమవైష్ణవులైరి భవదీయు లెల్ల
వినవయ్య మీవంశవృత్తాంత మెల్ల
వినుపింతు నీకు సవిస్తరఫణితి
వనజాక్షుపదముల వఱలు వాహినికి
ననుజమై (రహి)మించు నాలవజాతి
భుజవిక్రమాధార భోజావతార
విజయరాఘవ ధీర వీరాధివీర
ఆజాతిలోఁ జాల నధికులైనట్టి
రాజులు కొందఱు ప్రఖ్యాతిఁ గనిరి
వారిలోఁ గృష్ణభూవరుఁడు లావణ్య
కారుణ్యగుణముల ఘనకీర్తిఁ గాంచె
నమ్మహామహునకు నాత్మజుండైన
తిమ్మభూపాలుండు ధీరత వెలసి
బయ్యాంబిక వరించి ప్రౌఢి వహించె
నయ్యిరువురుఁ గాంచి రాత్మసంభవులఁ
బెదచెవ్వభూపాలుఁ బినచెవ్వవిభునిఁ
బెదమల్లభూజానిఁ బినమల్లనృపతి
వారిలోఁ బినచెవ్వవసుధాబలారి
మేరుధీరుఁ డనంగ మేదిని వెలసెఁ
జిరతరంబుగ భక్తి శ్రీశైలమందు
నరుణాచలమున వృద్ధాచలంబునను
శంకరార్పణముగా శాశ్వతానేక

కైంకర్యములు చేసి ఘనకీర్తిఁ గాంచె
సుగుణసంతతికి నచ్యుతరాయసతికిఁ
దగినసోదరి కృశోదరి మూర్తిమాంబ
యతనికి భార్యయై యఖిలభూపాల
సతులలో నార్యయై సన్నుతిఁ గాంచె
నచ్యుతేంద్రుఁడు వారి కాత్మజుం డగుచు
నచ్యుతుం డీతఁడే యని జనుల్ బొగడ
రంగధామునకు శ్రీరంగంబునందు
బంగారుసజ్జలుఁ బ్రాకారములును
రంగుమీఱు కిరీటరాజంబు మేలి
శృంగారవనములుఁ జెలువొందఁ జేసి
యెదిరిన మన్నీల నేపునఁ గదిసి
కదనంబులోఁ గెల్చి కవ్వడి యనఁగ
సతికి భారతికి శ్రీసతి కరుంధతికిఁ
బ్రతివచ్చు మూర్తిమాంబను వరియించెఁ
గౌసల్య దశరథక్ష్మారమణుండు
వాసిమీఱఁగ రఘూద్వహుఁ గన్నరీతి
నల మూర్తిమాంబయు నచ్యుతేంద్రుండు
నలనిభు రఘునాథ నరనాథుఁ గనిరి
రసికుఁ డాయచ్యుత రఘునాథవిభుఁడు
వసుమతీరాజ్యనిర్వాహకుం డగుచుఁ
దుండీరవీరుని దురములో దఱిమి
చండించి ఖండించె జగ్గభూవిభుని
నాలంబు చేసి పాండ్యావనిపాలు
పాళెంబు డాసి తజ్జాలికామణులు

మొఱవెట్టఁగాఁ దన మూఁకలచేతఁ
జెఱవట్టి తెప్పించి చెలఁగె నాపట్ల
మన్నారు మీయయ్య మాయవతార
మన్నమాట యథార్థ మగునైన వినుమ
యాయవతారవిహారంబుకన్న
నీయవతారమం దిదికదా వింత
జలకేళి సవరించు జలజలోచనల
వలువ లామన్నారు వంచించి తెచ్చె
రణకేళి సవరించు రాజులసతుల
మణుఁగులఁ దెచ్చె నిమ్మనుజేశ్వరుండు
ఇంతమాత్రముదక్క నీయిద్దఱికిని
వింత యే మున్నది వెండియు నితఁడు
చెలఁగుచు ఘనగిరిసింహాసనమున
నలరామదేవరాయలఁ దెచ్చి నిలిపె
నాదరంబునఁ బదియాఱుదానములు
వేదకోవిదులైన విప్రుల కొసఁగి
కోదండదీక్షాధిగురుఁడైన రాముఁ
డే దైవ మని యెంచు నెంచఁ డన్యులను
ఆరఘునాథనాయకశిరోమణికి
నారీలలామయై నారాయణునకుఁ
బట్టపురాణియౌ పాలమున్నీటి
పట్టికి సాటియౌ పరమకల్యాణ
గుణరత్నఖని యని కోవిదుల్ పొగడఁ
బ్రణుతిఁ గైకొని వెంపరాజచంద్రునకుఁ
బరగు లక్ష్మాంబకుఁ బట్టియై పుట్టి

పరమపతివ్రతాభరణమై మించు
లావణ్యవతికిఁ గళావతీసతికి
నావిర్భవించి నీ వభివృద్ధినొంది
విజయరాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
నిజభుజంబున నుర్వి నిర్వహించితివి
కురులు కూడనినాఁడె గుటిదొరల్ పొగడ
దురములోఁ బదుమటి దొరమ గెల్చితివి
పట్టాభిషేకవైభవముఁ గైకొన్న
యట్టిసంవత్సరమం దొకనాఁట
నవలీలగాఁ బదియాఱు దానములు
సవరించి ద్విజుల కొసంగితి వీవు
వీరుఁడౌ సవరము వేంకటపతిని
పాఱఁదోలించి నీ పనుపులచేతఁ
బట్టినసీమలోఁ బందనెల్లూరు
కట్టించితివి ఘటికామాత్రమునను
శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్పి
యారాయకార్యంబు లొగా దటంచు
దుండగించిన పాండ్య తుండీర పతుల
ఖండించి వాకిలిఁ గావఁ జేసితివి
తడలేని మృష్టాన్నదానసత్రములు
నడపుచున్నాఁడవు నానాఁట హెచ్చ
రత్నాంగియుఁ గిరీటరాజంబు దివ్య
రత్నభూషణములు రథగజాశ్వములు
ప్రాకార గోపుర ప్రాసాదములును
వైకుంఠసభ పుష్పవనతటాకములు

ప్రకటించి రాజగోపాలదేవునకు
సకలకైంకర్యముల్ సంఘటించితివి
నవనవంబుగ రఘునాథపురాది
వివిధాగ్రహారముల్ వెలయఁజేసితివి
ఏకాలమును దండ్రియే దైవ మనుచుఁ
జేకొని పూజలు సేసెద వీవు
కావున నీనడకకు మెచ్చి యిష్ట
దైవమా దక్షిణద్వారకావిభుఁడు
నీకుఁ బ్రసన్నుఁడై నీవు కావించు
నాకావ్య మందుదునని యానతిచ్చె
మన్నారనుమతి మాయనుమతియుఁ
గన్నావు గనుక నాకనకాంబరునకుఁ
దారహారముగ మీతండ్రిచారిత్ర
మారూఢి ద్విపదకావ్యము సేయు మనుచు
సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుఁడై యున్న
దక్షిణద్వారకాధ్యక్షుఁడై మించు
తిరుమల శ్రీతాతదేశికోత్తముఁడు
కరుణించి యనుమతిఁ గావించెఁ గనుక
వరవైఖరుల నేను వర్ణింపఁబూను
చరితంబు మద్గురుచరితంబె గనుకఁ
దండ్రికన్నను వేఱె దైవంబు లేద
టండ్రు భూసురులు నే నది మది నెంచి
ఘనవచోరచన సత్కవిరాజు లెల్లఁ
గొనియాడ నేఁడు మత్కులదైవమైన
జలధరసచ్ఛాత్రతిచ్ఛాదగాత్రునకు

జలజాతపత్రవిశాలనేత్రునకు
దక్షిణద్వారకాస్థలమందిరునకు
వక్షస్స్థలావాసవలదిందిరునకుఁ
బరమవైష్ణవతపోభాగధేయునకు
నరకిన్నరస్తుత నామధేయునకు
నవ. ర్గా ? శకటదానవవిజయునకు
సవిధసేనానిచతుఃణవిజయునకు
ఫణిరాజశాయికిఁ బరమకల్యాణ
గుణశీలునకు రాజగోపాలునకును
అంకితంబుగ మనోహరవచోరచన
లంకరింపఁగ నేను హావణింపఁబూను
నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
కావ్యంబునకుఁ గథాక్రమ మెట్టి దనినఁ
దిరమైన నేరేడుదీవిలోపలను
భరతఖండంబు నాఁ బరగు భూస్థలిని
నఖిలదేశంబుల కగ్రణి యగుచు
సుఖకరంబై యొప్పు చోళమండలము
మేదినిపైఁ గల్గు మేటిదేశముల
కాదేశమై మించు నాదేశమందుఁ
గావేరికాతీరఘటితాగ్రహార
పావనజీవనోపాయధౌరేయ
భూరిజనాగణ్యపుణ్యమై చంప
కారణ్య కుంభఘోణాదుల కెల్ల
నాయకంబై తంజనగరాధిరాజ
మాయమోధ్యాపురిపూరువున వెలయు

నావీటఁ గలకోట హరువు లెచ్చోట
భావింపఁగలఁడౌ యాపరమేష్ఠియైనఁ
గోటబైట జలంబుఁ గ్రోల నేతెంచు
మేటిమత్తేభముల్ మేఘముల్ గాఁగఁ
బాతాళమున నున్న పన్నగరాజ
శాతోదరులు తటిజ్జాతముల్ గాఁగఁ
దగు పుండరీకముల్ తారలుగాఁగ
గగనసమానమై గనుపట్టు పరిఘ
పరిపూర్ణగోపురప్రాకారములును
దిరుమాళిగల మించు తేరువీథులును
నిరతోత్సవంబుల నెగడిన దివ్య
తిరుపతు లచ్చటి దేవాలయములు
వేదశాస్త్రపురాణవిద్యాధురీణ
వైదికాగ్రణులైన వైష్ణవోత్తములు
దురములో వేటాడు తునియలు గాఁగ
నరిశిరమ్ములను జెండాడు రాజులును
గణనకు నెక్కుడౌ కనకముల్ దివ్య
మణిగణంబులుఁ గల్గి మనువైశ్యవరులు
వసుమతిపై వీరవైష్ణవసేవ
నసమానులైన నాలవజాతివారు
జగతిపైఁ దమ కులాచారంబులకును
దగిన వర్తనములఁ దనరుదు రచట
రాకుమారుల మనోరథములై మించు
శ్రీకరమణిగణాంచితరథంబులును
గుంభినిపై నడగొండలో యనఁగ

గంభీరగతిఁ బొల్చు గంధనాగములు
వసుధ మనోవేగ వాయువేగముల
నసమానగతి నొప్పు హయచయంబులును
దారుణ రణకళా ధౌరేయమైన
వీరభటశ్రేణి విలసిల్లు నచట
శుభచిహ్నముల సోమ సూర్య వాస్తువుల
విభవంబుఁ గను రాజవీథులయందుఁ
బనుపడ దీనార బంగారు వ్రాఁత
పనిమించు గొప్పయుప్పరిగల చెంత
గోవ జవ్వాది కుంకుమ మృగనాభి
పూవుల సరములు పునుఁగు కప్పురము
పగడముల్ కెంపులు పచ్చలు హెచ్చు
మగఱాలు మొదలైన మణివిశేషములు
బహువస్తువులుఁ గల్గి భాసిలు నధిక
మహిమచే నంగడి మళిగ లచ్చటను
గలువలఁ దమ్ముల గమగమ వలచు
కొలఁకుల కెలఁకుల కొలకులంబులకు
బహుశారికాకీరపారావతముల
రహికెక్కి మించు నారామంబు లచట
భావసంభవకళాపరమరహస్య
కోవిదలగు సానికూఁతులయిండ్లు
విన్నాణమగు చుట్టువీథుల నడుమఁ
బన్నిన తిన్నని ప్రహరిలోపలను
బంగారు కలశముల్ పై మిటారింప
సింగారమై విరాజిల్లు హజారంబు

ఘనతరమదగజఘటలచేఁ దనరు
పెనులాగడవుఁబని పెద్దబవంతి
మఱుతుమావులు హుఱుమంజితేజీల
నిరుపమంబగు పటాణిబవంతిసజ్జ
ప్రతిలేక నగరిసంప్రతికరణములు
జతగూడి వ్రాయు విశాలశాలయును
బటుతరశ్రీరామభావచిత్రంపుఁ
బటము నిల్పిన రామభద్రశాలయును
దరతరంబులు వేణుదండముల్ పూని
గుఱిగొల్ల లున్నట్టి కోనావాకిలియు
రాణువలోఁగల రాజులు దొరలు
శ్రేణులై యున్న లక్ష్మీవిలాసంబుఁ
జినచల్వరాతిచేఁ జెలఁగి సింగంపుఁ
బనివైఖరులఁ గనుపట్టు వాకిలియుఁ
జెంగటి పున్నాగశీతలచ్ఛాయ
రంగైన యచ్యుతరంగకూటంబు
లలితనాకపురీ విలాసగేహంబు
కులగిరిఁ బోలు లాగులచప్పరంబు
కవివర్ణనీయమా గరడికూటంబు
నవరత్నమయమైన నాటకశాల
మదనావతారుఁడై మన్నారుఁ డున్న
మదనగోపవిలాసమందిరాంగణము
పట్టాభిరాముని భావచిత్రంపు
గట్టి బంగారు చెక్కడంపుఁ జప్పరము
నీలంపుచాయలు నీడలు దేరఁ

జాల విప్పై యొప్పు చల్వరాజగతిఁ
గలిగి రెండవ పుష్పకవిమాన మనఁగ
నలరు శ్రీరామసౌధాధిరాజంబు
విజయచిహ్నములచే వెలయుచునున్న
విజయభవనరాజవేదికాస్థలిని
గంచుకీవర్గంబు కాచియున్నట్టి
కాంచనోరుకవాటఘటితమార్గంబు
చంద్రకాంతపు వింత సంతనపనులు
సాంద్రమై విలసిల్లు జగతిమీఁదటను
పగడాల జగడాల బటువుకంబములు
మగఱాల నిగరాల మదనచేతులును
చిన్నారి దంతంపుఁ జేరుళ్లతుదలఁ
జెన్నార మలచిన చీనపట్టులును
పైగోవకెంపుఱాపనుల బోదియలు
బాగైన పచ్చఱాపలకపైకప్పు
ఇంద్రనీలంబుల నెసఁగు లోవరియుఁ
జంద్రికల్ వెదచల్లు చలువగోడలును
కళుకుల రావిరేకుల తోరణములు
చలువనిగ్గులుదేఱు సన్న......
సొగసైన కిట్టాణి సోగముత్తెముల
జిగి మించఁ గనుపించు చికిలి కుచ్చులును
తగిన వైడూర్యంపు దారబందములు
మగఱాల సంతన మఢతతల్పులును
జాళువాపనినూఁగుసజ్జలగములు
మేలైన పటికంపు మెటికలు గలిగి

కదనంబులోఁ జోళగని గెల్చినట్టి
పాదలికల్ నేపాళ భూపాలకునకు
దారతనం బిచ్చిన దోర్విలాసములు
దురములో నల పాండ్య తుండీరపతులఁ
జేరి గెల్చిన గెల్పు సింహాసనమున
నారామదేవరాయల నిల్పుటయును
మొదలైన విజయముల్ ముద్దులు గుల్క
పదరక వ్రాసిన భావముల్ మెఱయ
నిందిందిరాలక యిందిరారమణి
కందళించిన వేడుకలఁ గటాక్షింప
రమణీయమగు నిందిరామందిరంబు
కమనీయ విజయరాఘవవిలాసంబు
మొదలైన గృహరాజములు గల్గి రాజ
సదన మప్పురమునఁ జాల నొప్పారు
నారాజధానికి నధిపతి యగుచు
నారామచంద్రుని యవతార మనఁగ
రాజదేవేంద్రుఁడై రఘునాథశౌరి
రాజాధిరాజు లౌరా యని పొగడ
సర్వసర్వంసహాసామ్రాజ్యభరము
దోర్విటంకంబున ధ్రువముగా నిల్పి
దశరథువిధము మాంధాతరీతియును
శశిబిందుచందంబు సగరునితగవు
భరతునిగరిమ నాభాగునిబాగు
పురుకుత్సు నుత్సాహమును గల్గి యిట్లు
నాఁటి రాజుల సమున్నతిఁ గాంచి నేఁటి

మేటి రాజుల కెల్ల మేల్బంతి యగుచు
ధరణిపైఁ గృతయుగధర్మంబు నడవఁ
బరమదయాళుఁడై ప్రజలఁ బాలించె
రాజన్యమాన్యుఁ డారఘునాథశౌరి
రాజితంబగు నిందిరామందిరమున
నొకనాఁటి వేకువ నుత్సాహ మొదవ
సకియలు మేల్కొల్ప సంతోష మెసఁగ
నిద్దుర మేల్కాంచి నిద్దంపు నిలువు
టద్దంబుఁ గని యిద్ద రయగార్ల జూచి
బంగారు బిందెలఁ బాలు కన్గొనుచు
మంగళప్రదు గరుత్మంతు నీక్షించి
వన్నెమీఱఁగ నుప్పవడమైన పిదప
సన్నంపుఁ బైఠిణీ చలువలు గట్టి
చేరి నారీమణుల్ చేదండ లొసఁగ
నారజంపుటొయార మమరఁగా వచ్చి
కాంచనపాంచాలికానికాయంబు
కుంచె కాళంజి చేకొని సేవసేయఁ
బచ్చడాచిలుకల పాదపీఠంబు
హెచ్చైన రత్నాల నెనయు గద్దియయు
మురువైన కట్టాణి ముత్యాల దిండ్లు
సరిగల మెఱుఁగుల జగబారి రొఱగు
ప్రతిలేక కనుపట్టు బంగరు సరిగ
ప్రతిమల నునుకుట్టుపని కురాడంబు
తీరై మిటాలించు దిరిసవసిండి (?)
ఘొఱుఖువుల మంచంబుమీఁదఁ గూర్చుండె

పుత్రపౌత్రకళత్రములు చేరి కొలువ
గోత్రారివైఖరిఁ గొలువున్నతఱిని
బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజ
వరునిముందఱ నిల్వ వారిలోపలను
పదచాళిఁ గొనియె రూపవతీవధూటి
కొదలేక పేరణిఁ గొనెఁ జంద్రరేఖ
మిక్కిలికోపుల మెఱవడిఁ జూపి
జక్కిణి వినిపించె శశిరేఖ యపుడు
ననఁబోఁడియగు లోకనాయక(కీ)కాంత
వనజలోచన కీరవాణి లతాంగి
దురుపదకేళిక దురుస(త?)నీకోపు
వరుస నటించిరి వన్నెమీఱఁగను
కొరవంజి శివలీల గుజరాతిదేశి
విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రపుడు
వేణీవిలోచన యింపుగా నొకతె
వీణె వాయించెను వింతరాగముల
మురళి రబాబు తంబుర దండె చెంగు
స్వరమండలంబు రావణహస్త మనఁగ
విలసిల్లు జంత్రముల్ వేర్వేఱఁ బూని
వెలఁదులు కొందఱు వినిపించిరపుడు
భువి మెచ్చ నచ్యుతాభ్యుదయకావ్యంబు
నవరసచిత్రంబు నలచరిత్రంబు
హరువైన పారిజాతాపహరణంబు
మెఱవడిఁ జూపు వాల్మీకిచరిత్ర
జానకీకల్యాణ చాటుకావ్యంబు

తా నిర్వహించిన తక్కిన కృతులు
కొందఱు వినిపింపఁ గొందఱు తగిన
సందర్భముల సమస్యలు సేకరింప
నెదుట సంగీత సాహిత్యనాట్యములు
మొదలైన విద్యలు మూర్తీభవించె
నన మించు నల చంచలాక్షుల కెల్ల
గనకాంబరంబులు కరుణించి యొసఁగ
నత్తరి మత్తేభయానలు చేరి
జంతాయితంబుగా జలకంబునకును
పలుపైన బంగారు పలకపీటయును
నెఱతావి చలువ పన్నీటి కొప్పెరలు
తళుకు జీని కడాని తంబుగల్ నిలిపి
జలకంబునకును హెచ్చరికఁ గావింప
గద్దియ డిగ్గి చెంగటనున్న చెలువ
లిద్దఱు కైదండ లిరుగడ లొసఁగ
వే దండ నున్నట్టి వేదండగమన
పాదాబ్జముల రత్నపాదుకల్ చేర్ప
రాజసంబున రతిరాజసన్నిభుఁడు
రాజదేవేంద్రుఁడౌ రఘునాథవిభుఁడు
పల్లవపాణు లిర్వంకలఁ గొల్వ
మెల్లమెల్లన వచ్చి మెట్టియున్నట్టి
పాదుకల్ సడలించి బంగారుపీట
మీఁదఁ గూర్చుండి క్రొమ్మించు తంబుగల
జలజాక్షు లందించు జలముఁ గైకొనుచుఁ
జలువపన్నీట మజ్జన మాచరించి

చెలఁలు దువ్వటములచేఁ దడి యొత్తఁ
జలువపంచ ధరించి జవ్వాది తావి
సన్నజాదుల సరుల్ చక్కఁగాఁ జుట్టి
1 వన్నెమీఱంగ దువ్వలువపైఁ జేర్చి
రంగురుమాలు చెరంగులు జాఱ
బంగారు సరిగ దుప్పటి చారిగట్టి
ముద్రికాభరణంబు ముత్యాల యొంట్లు
భద్రమౌ శ్రీరామభద్రతాళియును
ధరియించి నామతీర్థమునకు వచ్చు
తరి నిద్ద రయగార్ల దర్శించి కొన్ని
కక్ష్యాంతరంబులు గడచి శ్రీసతికి
లక్ష్యమౌ లక్ష్మీవిలాసంబుఁ జేరి
పావనంబగు గురుపాదద్వయంబు
సేవించి వారిచే సెలవుఁ గైకొనుచుఁ
గపిలధేనువునకు గ్రాస మర్పించి
కపురైన యొక జముకాణంబు మీఁదఁ
జేరి పద్మాసనాసీనుఁడై యుండి
పౌరులు గొల్వ దర్పణముఁ జూచుచును
తిరుచూర్ణరేఖతోఁ దిరుమణి నుదుట
ధరియించి మేన ద్వాదశపుండ్రములను
సవరించి మౌక్తికజపసరం బూని
ప్రవిమలాష్టాక్షరీ పరమజపంబుఁ
గావించి తళుకు బంగరు కమ్మ తమ్మి
పూవుల సకలసంపూర్ణవస్తువులఁ
బ్రకటవైభవ మొప్ప రాజగోపాలు

1. వన్నెమీఱంగ దూర్వలు పైనించి రంగులుమీర చేరంగులు జాఱ

నకుఁ దిరువారాధనము సాంగముగను
గురువునానతిరీతిఁ గుతుకంబు మీఱ
నరుదైన భక్తితో నవుడాచరించి
పరమభాగవతులు భాగవతంబు
గరిమ రామాయణ కావ్యంబుఁ జదువఁ
బ్రేమతో వారికిఁ బేరు పేర్వరుసఁ
దామె తాంబూల చందనము లర్పించి
నియమంబు రాణింప నిత్యదానములు
ప్రియపూర్వకంబుగాఁ బెద్దల కొసఁగి
మహిమ నాచార్యుల మంత్రాక్షతములు
సహజసద్భక్తి మస్తకమునం దాల్చి
శిరము పాదము మోవ సేవించి యపుడు
తిరుమాళిగకుఁ బంచి దేశికోత్తముల
నిలువుటద్దం బొక నెలఁతుక దాల్ప
నిలువుటద్దము చెంత నీటుగా నిల్వఁ
దలఁ పెఱింగి కడాని తట్టల సొమ్ము
కందళించిన వేడ్కఁ గరములం బూని
ముందఱ బొక్కసంబులవారు నిల్వ
సంపంగి పువ్వుల సరములు చుట్టి
సొంపు రాణింపఁగా సువ్వాణి గొప్ప
ముత్యాల కుళ్లాయి మోహన లీల
ముత్యపు రావులు మురువుగాఁ బూని
నిద్దంపుఁజెక్కుల నీటులు తేర
పెద్దచౌకట్టులు ప్రియముతోఁ బూని
యవిరళనవకుంకుమాంగరాగంబు

సవరించి వీనుల జవ్వాది నించి
సరిగ ముత్తెపుఁగుట్టు జంటపై మెఱయ
హారువైన పైఠిణీ యఱచట్టఁ దొడిగి
బంగారు చుంగులు పైమిటారింప
రంగారు పీతాంబరము కటిఁ గట్టి
కంటికింపై మించు కంఠమాలికలు
కంటసరంబును గడువేడ్కఁ బూని
పచ్చల పదకంబు బవిరి చెక్కడఁపు
హెచ్చు ముత్తెపుఁ దాళి యెదపై నమర్చి
మొలక కెంపులపిడి మొలవంకిఁ జెక్కి
తళుకు వజ్రముల యుత్తరిగలఁ బూని
చెలువైన వజ్రాల చేసరుల్ కెంపు
కళుకుల మెఱపుల కడియముల్ దాల్చి
సరిలేని నవరత్నసంఘ సంఘటనఁ
బురుణింపఁగా బాహుపురులు ధరించి
అకలంక నూత్నరత్నాంగుళీయములు
చికిలి వైడూర్యంపుఁ జేయంబు పూని
పరఁగఁ బాండ్యనృపాల ఫాలపట్టమున
మురువైన నవరత్నములఁ దీర్చినట్టి
బిరుదు పెండేరంబు పెరిమ దీపింపఁ
జరణాంబుజంబున సవరించి యిట్లు
కొలువు సింగారమై కోటికందర్ప
లలితలావణ్యవిలాసంబు మెఱయ
రమణమై కొలువున్న రఘునాథశౌరి
సమయంబుఁ గని యవసరములవారు

శక సింధు గాంధార సౌవీర చేర
కుకుర కాళ కరూశ కోస లావంతి
నేపాళ పాండ్య తుండీరాది సకల
భూపాలకులు మిమ్ముఁ బొడగనఁ గోరి
కాచియున్నా రదె కల్యాణశీల
మీచిత్త మని వారు మెల్లనఁ దెల్ప
పెరిమతో వారలఁ బిల్పించి యపుడు
కరుణాకటాక్ష వీక్షణమునఁ జూచి
వినయంబుతో వారు వేర్వేఱఁ దెలుపు
మనవులు పాలించి మహనీయమహిమ
దీపింప భూలోకదేవేంద్రుఁ డనఁగ
భూపాలచంద్రుఁ డొప్పుచునుండె నపుడు
అని హేమకమలాసహాయుని పేర
ఘనఘనాఘననీలకాయుని పేర
సత్యభామాభీష్టసంధాయి పేర
దైత్యభేదన వినోదవిధాయి పేర
దక్షిణద్వారకాస్థలవర్తి పేర
లక్షణాలోలలీలామూర్తి పేర
ఆభీరభీరుమోహనశీలు పేర
గోభిలమునిపాలి గోపాలు పేర
నంకితంబై సుశబ్దార్థమై ఖరికి
నంకితమై కవిశ్రావ్యమై వెలయు
శ్రీరాజగోపాలసేవానిరూఢ
సారసారస్వత సౌభాగ్యశాలి
చినచెవ్వ యాచ్యుత క్షితిపాలవంశ

ఘనవాహనారామకల్పభూరుహము
వర్ధిష్ణు రఘునాథ వసుమతీనాథ
మూర్ధన్య నవసుధాంబుధి సుధాకరుఁడు
శ్రీమత్కళావతీ సీమంతవతికి
నోములపంటయై నుతికెక్కుమేటి
జనవిలక్షణ సలక్షణ చతుర్వేద
జనవిచక్షణ గుణస్తవనీయచర్య
దీక్షావిధి నయ వైదిక మంత్ర తంత్ర
దక్షిణాసాంగ శతక్రతుయాజి
తిరుమల శ్రీతాత దేశికాదేశ
పరమోపదేశతత్పరమానసుండు
తనతండ్రియే కులదైవ మటంచు
ననిశంబుఁ గొల్చు మహారాజయోగి
శతసహస్రాదిక సకుటుంబవిప్ర
సతతాన్నదాన దీక్షాధురంధరుఁడు
ప్రతివర్షవిహితహిరణ్యగర్భాది
వితతమహాదానవిద్యావినోది
బంధుర రణశూర పాండ్య తుండీర
గంధసింధురరాజకంఠీరవుండు
జీర్ణకర్ణాటక సింహాసనంబు
పూర్ణంబు.......(జేసిన?)పురుషరత్నంబు
అష్టభాషావిశేషాభిజ్ఞసుకవి
పుష్టి దాన నిదాన భోజభూజాని
కమనీయ రుక్మిణీకల్యాణముఖ్య
సమధికనాటక సంవిధాయకుఁడు

మహనీయ పద పద్య మంజరీ ముఖ్య
బహుళప్రబంధనిబంధనశాలి
తడయక పదియాఱు దానంబు లొక్క-
గడియలోఁ జేసిన ఘనదానపరుఁడు
అవని చంపకవల్లికాభిధానమున
వివిధాగ్రహారముల్ వెలయించుమేటి
నవరసికులకెల్ల నాయకుండైన
కవిరాజు విజయరాఘవ మహీవిభుఁడు
పలుకు చిల్కలకొల్కి పైఠిణీచలువ
జిలుగుఁ బయ్యెద విడల్చిన రువారమున
వరవచోరచనల వాసనల్ గులుక
విరిదేనె లొలుకఁగా విరచించినట్టి
నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
కావ్యరాజమునందుఁ గవులు వర్ణింప
మధురస మధుర సుమధుర సురోక్తి
నధికమైతగుఁ బ్రథ మాశ్వాస మయ్యె.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందు

ప్రథమశ్వాసము సమాప్తము.

శ్రీ

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీకరశుభగాత్ర చిత్రచారిత్ర
వైకుంఠధామ దైవతసార్వభౌమ
సాధురక్షణదక్ష సరసీరుహాక్ష
రాధికారతిలోల రాజగోపాల
భువనత్రయాకల్ప భుజగేంద్రతల్ప
అవధరింపుము దేవ యతులప్రభావ
పేరోలగంబుండి పృథివీశుఁ డంత
స్వారివోవఁగనున్న సన్నాహ మెఱిఁగి
కాలమేఘము నీలకంఠుండు బురుడ
నీలాద్రిపవనమానికరావు హనుమ
రామచంద్రుండును రణవిజయుండు
రామబాణంబును రాజసింహంబు
మొరసరగండండు ముద్దుమురారి
గరుడాద్రి విష్ణుచక్రంబు హాలాది
మొదలైన యేనుఁగుల్ ముస్తీదుచేసి
యెదుట నిల్పఁగ వాటి కెక్కుడై జగతి
నైరావతసమానమై ప్రకాశించు
నైరావతంబను నల భద్రగజము
గుంపైన పచ్చల గుజరాతిజాతి
కెంపుల బవిరిఁ జెక్కిన కొమ్ముకట్లు

వెల హెచ్చు నీలాల వేడెంపుఁబనుల
తళుకు వజ్రమ్ముల తలమాళిగయును
మొలక వెన్నెల లీను ముత్తెపుసరులుఁ
జెలువై మిటారించు చెవుల జల్లులును
ఘనమైన పుష్యరాగపు చెక్కడమునఁ
గనుపట్టు ఫాలాది గంటల బారు
మరకత వైడూర్య మాణిక్యరుచుల
వఱలుచున్న యురస్త్రి వాలత్రములును
హురుమంజిముత్యాల యొరిజతో నంటి
మెఱయు వైడూర్యంపు మెడగంట గొలుసు
ప్రతిలేని కెంపుటా రావిరేకలును
రతనాల పని మించు రవలయందియలు
సరిగబొమ్మలకుట్టు చాలఁ గన్పట్టు
మెఱుఁగుల నునుపట్టు మేలిమి జాలు
ముత్తియంపు బవంతి ముద్దులు గులుకు
క్రొత్త సూరెపుటంపు గుఱుచగద్దిగము
మొదలైన సవరణ ముస్తీదుచేసి
యుదిరి బంగరు బాఁదియును జేతి కిచ్చి
తగిన యంగి ధరించి తలపాగఁ జుట్టి
మగఁటిమిఁ గలయట్టి మావంతుఁ డపుడు
పావలయొల్లు చేఁబట్టి ముందఱను
దా వేడ్కతో నెక్కి తనవెన్క నున్న
చిఱుతమావంతుండు చికిలి బంగారు
మెఱుఁగు డాల్ గైకొని మెఱవడిఁ బ్రాపఁ
దెచ్చిన భూలోకదేవేంద్రుఁడైన

అచ్యుతరఘునాథుఁ డటఁ గటాక్షింప
నాసన్నుఁ గైకొని యాసన్నమైన
నాసరుం డంతట నాగజం బనుపఁ
జటులవాగ్వైఖరి సముఖా యటంచుఁ
గటికవారలు పల్క గద్దిగ డిగ్గి
చెంగటి సరిదొరల్ చేదండ లొసఁగ
బంగారు సరుదుచప్పరములో నిలిచి
భద్రలీలల రామభద్రుఁడో యనఁగ
భద్రగజేంద్రంబు బాగుగా నెక్కి
కుఱుచయేనుఁగులపైఁ గూర్చున్నవార
లోరిజలోఁ బాదంబు లొయ్యనఁ జేర్ప
వజ్రంబుఁ గైకొన్న వజ్రిచందమున
వజ్రాంకుశము తన వలకేలఁ బూని
తీరైన తళుకు ముత్తెపుఁ జెండుఁ దాల్చి
శ్రీరామభద్రుని సేవించి యపుడు
చంద్రమండలకాంతి సంతతి మించు
సాంద్రముక్తాఫలచ్ఛత్రంబు మెఱయ
రహిమించఁ గనుపించు రత్నదండముల
మహిమచేఁ దనరు చామరములు వీవ
బంగారు పూవుల బాగుగా మించు
చెంగావి పావడల్ చెంగట మెఱయ
నాగసరంబులు నరగజమ్ములును
బాగైన తమ[టముల్*] బసిఁడికాహళలు
డవిణలు భేరులు ఢక్కాదులైన
వివిధవాద్యంబులు వేర్వేఱ మొరయ

నేల యురిమినయట్టు నిండె భూస్థలిని
ఆలోన శ్రుతులు ఘుమ్మని మ్రోయ నెదుటఁ
జిలుతమద్దెలయును జెంగును దండి
మెఱయఁగా సంగీతమేళంబుఁ దనర
సమదపాండ్యనృపాల సప్తాంగహరణ
సమరవిక్రమరమాసంపన్న యనుచు
వందిమాగధు లిరువంకలఁ జేరి
యందందఁ గైవార మమర సేయఁగను
అచ్యుతనామాంకితాగ్రతనూజుఁ
డచ్యుత రామభద్రావనివిభుఁడు
మొదలైన తనయులు మువ్వు రవ్వేళఁ
బొదలి మూర్తిత్రయంబో వీర లనఁగఁ
బ్రభుశక్తి మెఱయ భద్రగజమ్ము లెక్కి
యుభయ పార్శ్వంబుల నొరుపుగాఁ గొలువ
మకరధ్వజంబులు మత్స్యకేతువులు
పికిలిపూవులసరుల్ పింఛలాంఛనము
సురమాయి జల్లుల సూర్యచంద్రులును
గరుడధ్వజంబును గండభేరుండ
మాదిగాఁ గల బిరుదాంకముల్ మెఱయ
వేదండముల నెక్కి వేదండ మెఱయ
రాజులు దొరలును రాజిల్లుచుండ
రాజమార్గంబున రాజసం బమర
రారాజురీతి నారఘునాథశౌరి
స్వారిగా వచ్చుచో సంభ్రమంబునను
గొప్ప యుప్పరిగల గోపురమ్ములను

జప్పరమ్ములఁ బైఁడి సజ్జపజ్జలను
వీథుల నెలజాల వింతసంతనల
వేదుల నిలిచి యవ్వీటి జవ్వనులు
కన్నులపండువుగాఁ గనుంగొనుచుఁ
గన్నియలార యీగాంభీర్యశాలి
కంతుఁడో యల రమాకాంతుఁడో యాజ
యంతవసంతులయం దొక్కరుండో
కాకున్న నింత చక్కఁదనంబుఁ గలుగు
రాకుమారులు గలరా ధరాస్థలిని
అని పౌరకాంత లంతంతట నిలిచి
జనపాలుమీఁద సేసలు చల్లి రపుడు
వారిలోపల నొక్కవనితాలలామ
మేరుసమానమౌ మేడపై నుండి
యన్న రేంద్రుని రాక కచ్చెరువంది
పున్నమచందురుఁ బోలు నెమ్మోము
వెలిదామరల నేలు వెడఁద కన్నులును
దళుకులు దేఱు నిద్దంపు చెక్కులును
సురశాఖిశాఖల జోడైన భుజము
లరుణాబ్జముల మించు హస్తయుగ్మంబు
పాంచజన్యమురీతిఁ బరగు కంఠంబు
గాంచనోరుకవాటగతి మించునురము
సైకతస్థలికన్నఁ జదురైన జఘన
మాకరికరముల నదలించు తొడలు
లలితమహారాజలక్షణమ్ములను
జెలువారు పాదరాజీవయుగంబుఁ

మొదలైన యువయువమ్ములచేతఁ దనకు
ముదమొదవించు నమ్మోహనాకారు
మదనావతారు నాపన్నహంవీరుఁ
గదలక జాలమార్గమ్మునఁ జూచి
సంతసంబును మహైశ్వర్యంబు నొంది
యంతరంగమున నిట్లని వితర్కించె
నింతటివాని నే నెందును గానఁ
గంతుఁ డిమ్మేదినీకాంతుని కెనయె
చక్కనివారిలోఁ జక్కనివాఁడు
చొక్కరె యీతనిఁ జూచిన చెలులు
అని తెప్పవేయక యందందుఁ జూచి
మనమున హర్షించి మఱియు నిట్లనియెఁ
బ్రేమతో నీరాజబిగువుకౌఁగిటను
వేమాఱు మరుకేళి విహరించు చెలులు
ఏనోము నోచిరో యేదైవములను
బూని పూజించిరో పూర్వజన్మమున
నీరాజకందర్పుఁ డింపుసొంపారఁ
జేరరమ్మని పిల్చి చేపట్టి నన్ను
మోము మోమునఁ జేర్చి మోవి యానుచును
బ్రేమతోఁ గౌఁగిటఁ బెనఁగు టెన్నటికి
తళుకుచెక్కిలి నొక్కి తమిమీఱ సొక్కి
యొలమిఁ బుక్కిటి విడె మిచ్చు టెన్నటికి
కురులు నున్నగ దువ్వి కొప్పమరించి
విరులు దిండుగఁ జుట్టి వేడుకమీఱఁ
గలపంబు నెమ్మేనఁ గలయ నలంది

తిలకంబుఁ గొనగోరఁ దీరుగా దిద్ది
కళ లంటి సొక్కించి కరఁగించి కరఁగి
కులుకుగుబ్బలఁ జేతి కూడు టెన్నటికి
అను పల్కు పల్కు మోహాతిశయంబు
గనుపట్టఁగాఁ బులకలు జాదుకొనఁగ
పొరిఁబొరి హర్షాశ్రుపూరముల్ దొరఁగఁ
బరవశమైయున్న భావంబుఁ దెలిసి
కోకోకములఁ జాల గుఱిపడ్డరాతు
చక్కరఖాణంపు సామ్రాణి నెక్కి
యంచెలనున్న రాయంచబోదలను
జంచరీకమ్ములఁ జలువతెమ్మెరల
గొరవంకలను గండుగోయిలగముల
నిరువంకఁ బురికొల్పి యింతిపై నపుడు
కండచక్కరవిల్లు కరమునఁ బట్టి
గండుతుమ్మెదనారి గట్టి మోపెట్టి
అలరులఁ గన్నెరాకమ్ము సంధించి
కులుకుగుబ్బెత నేసి కోయని యార్చి
యీ తెఱంగునఁ దూపు లేసి మన్మథుఁడు
నాతిమర్మోద్ఘాటనంబుఁ గావింపఁ
జేరువనున్న నెచ్చెలికత్తె లెఱిఁగి
యారామఁ దోడ్కొని యారామమునకు
వేవేగ వచ్చి యావెలఁదికి నపుడు
భావజసంతాపభరము మాన్పుటకుఁ
బుష్పాపచయమునఁ బ్రొద్దుపుచ్చుటకుఁ
బుష్పవనాంతరంబునఁ జరింపుచును

బొన్నలుఁ బొగడలు బొండుమల్లియలుఁ
గన్నెగేదంగులుఁ గలువపువ్వులును
సన్నజాదులుఁ దావి సంపంగివిరులుఁ
బన్నీటివిరులు సేవంతిపూవులును
మొదలైన కుసుమసమూహంబు లెల్లఁ
జిదిమి బంతులసరుల్ చెండ్లుగాఁ గట్టి
కలకంఠకంఠికిఁ గానుక గావింప
వలచి వల్లమి సేసి వనవీథియందుఁ
జిగురుటాకులు మెక్కి చెలఁగి యామెక్కి
డగరకోయిలలు మిటారించి పలుకఁ
గూర్మితో నాగండుగోయిలగుంపు
కార్మొగుళ్లని నీలకంఠంబు లాడ
సాంద్రమౌ నానెమ్మిచాలు క్రాల్ చూచి
యైంద్రచాప మటంచు నంచలు కలఁగ
నారాజహంసపక్షాననద్యుతులు
నీరంధ్రచంద్రికల్ నీరెండ లనుచు
సారె సారె చకోర చక్రదంపతులు
కూరిమితో జోడుఁ గూడి క్రీడింపఁ
కలికి మాటికి వాటి కలయికల్ చూచి
వలపెక్కి సొక్కి భావజుఁబారిఁ జిక్కి
చిలుకలదాడికిఁ జెఱకువిల్కాని
ములుకులవాడికి ముఖవాసనలకుఁ
జేరెడు తేఁటికిఁ జెంగటనుండి
దూరెడుబోటికిఁ దులదూల వచ్చు
వలపులగాలికి వలపుపై వలపుఁ

గొలుపు విరాళికిఁ గుంది లోఁ గంది
గట్టివావలరాచకాఁకలఁ దెరలి
నిట్టూర్పు నిగుడించి నెమ్మోము వాంచి
జలజాక్షి యున్నచో జాఱుగొప్పునను
జలజలఁ గ్రొవ్విరుల్ జల్లన రాల
వలరాయఁ డేసిన వాలమ్ము లనుచుఁ
దలగడమీఁద హస్తముఁ జేర్చి యొఱగఁ
గంకణంబులు ఘలుఘల్లని మ్రోయ
శంకించి తాఁ గోరు జనపాలవరుని
చేతి సానాకత్తి చిమ్ములో యనుచు
నాతి దిగ్గన లేచి నలువంకఁ జూచి
కాటుక కన్నీరు కడగంటఁ జాఱ
గోట మీటుచును జెక్కునఁ జెయ్యి చేర్చి
హృదయంబులోఁ జాల హేరాళమైన
మదనవికారంబు మఱుపెట్టలేక
లలనాశిరోమణి లజ్జాభరంబుఁ
దొలఁగించి నేను కంతునిచేతఁ జిక్కి
యీచందమునఁ గుంద నిందఱూరకయు
చూచుచున్నారఁటే శుకవాణులార
అను పల్కు పల్కి యాయరవిందనయన
తనువెల్లఁ బరవశత్వంబు వహింపఁ
బ్రియుఁడు వచ్చె నటంచుఁ బ్రేమతో లేచి
బయలు కౌఁగిటఁ జేర్ప బాలికామణులు
కరముఁ జెక్కిటఁ జేర్చి కటకటా చెలికి
విరహతాపం బింత వెగ్గలం బౌనె

గురుకుచంబులమీఁది గొప్ప ముత్తెంపు
సరు లింద్రనీలంపు సరు లయ్యె నకట
ఘనసారపూరిత గంధసారంబు
కనకాంగి నెమ్మేనఁ గస్తూరి యయ్యె
నీవి వీడఁదొడంగె నిగరంపుకెంపు
మోవి వాడఁదొడంగె మోము సెమర్చె
నీమందగమన నేఁ డిట్లున్నచంద
మేమంద మేమంద మేమందఱమును
శిశిరోపచారముల్ సేసినఁగాని
శశిముఖి మైకాఁక చల్లార దనుచుఁ
జంపకగంధులు చలువలు దేఱు
సంపంగివిరి గొప్ప చప్పరంబునను
దెలినిగ్గు కపురంపుఁ దిన్నెఁ గావించి
చలువచెంగలువ మంచముపై నమర్చి
పరపుగాఁ బుప్పొడి పఱపుఁ గావించి
పరువంపుఁ [బూ*]దిండ్లు బటువుగాఁ జేర్చి
పడఁతుక నప్పు డప్పాన్పుపై నునిచి
కడుదట్టముగ మలాకాగంద మలఁది
పన్నీరు పైఁ జల్లి పరువంపుఁదావి
పన్నీటి విరుల దుప్పటి మేనఁ గప్పి
చిగురాకు పావడ చెంగల్వసురటి
తగిన కాంతలకాంతతాలవృంతంబు
కురువేరు జొంపపుఁ గుంచియుఁ బూని
గురుకుచముందఱఁ గొందఱు వీవ
హరిణాక్షికి మృణాళహారముల్ వైచి

కరములఁ గపురంపుఁ గడియముల్ పూన్చి
యొనరుఁ బుప్పొడిగందపొడి మేన నించి
యొనయఁగా ధూపంబు లిరుగడ నిలిపి
యీరీతిఁ జలువ లెన్నేనియుఁ జేయ
నారమణికి కాఁక యగ్గలంబయ్యెఁ
జలిమీనిగందంబు చిటిలి పైఁ బడినఁ
గలఁగి యంగనల యంగము చుఱుక్కనియెఁ
జెలియకుఁ గప్పిన సేవంతి చలువ
కలువల చలువయై కనుపట్టె నపుడు
శాంతిఁ బొందక కంతు సంతాప మిట్లు
కాంత కంతంత కగ్గలమైనఁ జూచి
చెలులార మనము చేసిన చల్వ లెల్లఁ
గలికి తాపముఁ దీర్పఁగాఁజాలవయ్యె
చెఱకువిల్తుని పూజ సేయక మనము
పాఱఁదోలంబోవఁ బోవునే కాఁక
అని నిశ్చయించి వా రంద ఱచ్చెలిని
గనికరంబునఁ జేరి కనికరంబునను
జాఱుఁబయ్యెద కొంగు సవరించి గోర
సారెకు నెఱికురుల్ చక్కఁగాఁ దీర్చి
యక్కునఁ జేర్చి యూరార్చి యో యమ్మ
చక్కెరఖాణంపు సామ్రాణిదారను
నేఁడు పూజింపుమా నీమనోరథము
లీడేర్చు నతఁడు నీ కేల చింతింప
ననిమందలించి నెయ్యము కందళింప[1]
ఘనసారకదళికాకాంతారమునను

1. ...దళించి నెయ్యము కందళింప

పరపైన ద్రాక్షచప్పరములోపలను
విరివియౌ పుష్పపడివేదియమీఁద
కమ్మదామర ముద్దెగద్దియపైని
ఘుమ్మను మొగలిరేకుపటంబు నిల్పి
బాలికల్ మృగనాభిపంకంబులోన
వాలారుఁ గొనగోరు వాగఱ నద్ది
రతిమన్మథుల వ్రాసి రతిరాజుచెంత
ఋతురాజు రేరాజు నిరుగడ వ్రాసి
వారికిఁ జుట్టును వలికరువలిని
గీర మయూర కోకిల మరాళముల
పలకల లిఖయించి భజనకుం దగిన
ఫలజలకుసుమాదిబహుళవస్తువులు
జీని తట్టల నించి చెంగట నుంచి
యానీలకుంతల నటకు వేఁడెచ్చి[1]
మదనునియెదుట సమ్మదమున నిల్పఁ
బదరక యాచిత్రపటము నీక్షించి
కనకాంగి యొకవిరిఁ గరమునఁ బూని
ననవిల్తు నావాహనంబుఁ గావించి
తావులు వెదచల్లు తళుకుకెందమ్మి
పూవుగద్దియ యిదె పుష్పకోదండ
యాచరించెదను నీ కర్ఘ్యంబు పాద్య
మాచమనీయంబు నభిషేక మిదియె
విరుల దుప్పటి యిదె వెడవింటివేల్ప
హరిచందనం బిదె యంగజ నీకు
మంచి పూసరు లివె మన్మథ నీకు

---

1. యానీలకుంతల నటకు దెచ్చుటయును

మించిన సొమ్మిదె మీనాంక నీకు
ధూపదీపము లివె తుంటవిల్ రాయ
యీపక్వఫల మిదె యిందిరాతనయ
నీరాజనం బిదె నీరజబాణ
కీరవాహన యిదె కేలు మోడ్చెదను
మఱవకు మమ్మని మరువమ్ము లెత్తి
హరిణాక్షి యపుడు పుష్పాంజలి యొసఁగి
కేసరివిక్రమక్రీడలవాని
నీసరి......నృపశిఖామణిని
రాజుల రాజైన రఘునాథవిభుని
యోజనమీఱ నేఁ డోనఁగూర్పు మనుచుఁ
బతిఁ గూర్చునట్టి యుపాయంబుఁ గోరి
యతిభక్తితో నుపాయనదాన మొసఁగి
భావజార్పితపరిపక్వఫలంబు
లావనాంతరసద్ద్విజావళి కొసఁగి
పచ్చవిల్తునిఁ జాలఁ బ్రార్థన సేయ
మచ్చెకంటికిఁ గాఁక మఱియును హెచ్చె
హెచ్చిన కోపంబు హేరాళమైనఁ
బచ్చవిల్తునిఁ జూచి భామ యిట్లనియె
భావజ మాపూజఁ బాలింపవైతి
వీవనంగుఁడ వౌట నేర్పడె నెందు
నింతుల నేచుచు నేవేళ నీవు
మంతనంబునఁ జాల మాన్యుండవైతి
గాని విక్రమశక్తిఁ గలవాఁడవేని
నీనేర్పు లెటు వోయె నిటలాక్షునెదుట

మలయజగంధుల మలఁగఁజేసెదవు
మలయమారుత యెంత మందుఁడ వీవు
పక్షపాతముఁగల బలగంబు లనుచు
రక్షింతుగా మిమ్ము రాచిల్కలార
ఇక్షుశరాసనుం డేఁచువేళలను
పక్షపాతము లేక పలుకుట తగవె
యనుచుఁ గందర్ప మందానిలంబులను
మనసిజు బలముల మాటికి దూఱి
యేమి సేయుదు నింక నేవేల్పుఁ గొల్తు
నేమలయజగంధి నేను ప్రార్థింతు
నారాజకందర్పు నారాజచంద్రు
నారాజదేవేంద్రు నామహారాజు
సమయంబుఁ గనుఁగొని సముఖంబుఁ జేరి
మమతతోడుత నాదు మనవు లాతనికిఁ
దెలిపి యెవ్వరు తోడితెచ్చెద రనుచు
నెలఁతుక బొటవ్రేల నేల వ్రాయుచును
అటు నిటుఁ జూచుచు నక్కటా దైవ
మిటువలె సేయునే యేమందు ననుచు
విన్నఁదనంబున విరహాబ్ధి మునిఁగి
యున్న నెచ్చెలిఁ జూచి యువిద లి ట్లనిరి
చిలుక తేజీయఁట చెఱకఁట విల్లు
బళి బళి తుమ్మెద బారఁట[1] నారి
చెంగల్వవిరులఁట చికిలి[2] వాలమ్ము
లఁగంబు లేనివాఁడట యేటుకాఁడు
ఆయమ్ము లెవ్వారి యాయమ్ము నాటు

1. వాజటు. 2. చిలుక

నోయమ్మ యిటువంటి యూహలు గలవె
అని తన వల పెల్ల నాజడిసేయు
వనితలఁ జూచి యావాల్గంటి పలికెఁ
జెఱకుసింగిణి జాఱఁ జెఱకు లోనగుట
సరకుసేయక నన్ను సారెకు మీరు
ఇంగితం బెఱుఁగక యీలాగు వల్క
నంగనామణులార యర్థమా మీకుఁ
జిన్ననాఁ డాదిగాఁ జెలిమితో మీర
లున్నవా రని యెంచి యుండితిఁ గాని
వే ఱొక రందురో విందునో నేను
మీ రొక చెలులఁటే మేదినీధవుని
కడకు మి మ్మంపితేఁ గార్య మీడేర్చి
నడతురో యేలాగు నడతురో కాని
అని పల్కి వారల నందఱఁ బనిచి
మనసిజసంతాపమగ్నయై యపుడు
సరసిజేక్షణ యొకచలువసంపంగి
తరువునీడను నిల్చి తనలోనఁ దాను
ఈవనంబున నున్న యిందిందిరంబు
నావిభుఁ దోడితే నంపితినేని
అక్కడి చెలులముఖాబ్జవాసనకుఁ
దక్కక సొక్కక తా నేల వచ్చు
హంసను దూతిగా నంపిన వారి
హంసకధ్వని విని యచటనే యుండు
అగండుగోయిల నంపిన వారి
రాగంబు విని యనురాగంబు నొందుఁ

గాన వీటిని బంపఁ గార్యంబు నడవ
దే నెవ్వరిని బంతు నిటమీఁద ననుచు
నాలోలలోచన యంతరంగమున
నాలోచనము సేయ నర్చితుండైన
పంచదారను దిను బాబావజీరుఁ
డించుఁబోఁడియభీష్ట మీడేర్పు మనుచుఁ
బంచిన దూతికభాతిగా నొక్క
పంచవర్ణశుకంబు భామ చే నిల్చి
అక్కక్క మోవిపం డందియి మ్మనుచు
మక్కువ మాటల మమతఁ బుట్టింపఁ
జొక్కఁపు రెక్కలు సొగసుగా దువ్వి
చక్కెరఁ గొమ్మని జవ్వని యొసఁగఁ
గలకంఠి యి ట్లేల కండెద వనుచుఁ
జిలుక యప్పుడు ముద్దుఁ జిలుక త న్నడుగఁ
జిలుకలకొలికి యాచిలుకను జూచి
పలికె ని ట్లని తన భావంబుఁ దెలియ
వింత యొక్కటి గంటి వింటివా చిలుక
సంతసంబున నేను సౌధంబుమీఁద
కొమ్మలు కొలువంగఁ గొలువున్నవేళ
కమ్మవిల్కాని చక్కఁదనంబువాఁడు
పూర్ణేందుకళలను బొలుపొందువాఁడు
కర్ణాంతదీర్ఘమా కనుదోయివాఁడు
రసికుఁ డాయచ్యుతరఘునాథశౌరి
అసమానవైభవ మమరఁగా నేఁడు
రారాజ మీఁటి యారాజమార్గమున

స్వారి రా నింకొక్కసారి రాఁగోరి
కన్నులపండువగాఁ జూచుచుండఁ
గన్నులవిలుకాఁడు కడుఁగాసి సేసి
వేఁడిమిఁ జూప నావెతఁ జూడలేక
తోడిచెలుల్ నన్నుఁ దోడితే నిందుఁ
బలవింపఁగా నాదు భాగ్యంబుకతనఁ
జిలుక వచ్చితివి నా జీవ మిచ్చితివి
ఆదికాలంబున నానైషధునకు
నాదమయంతికి హంసదూత్యంబు
సవరించి కీర్తులు సంతరించుటయు
భువనైకమాన్య యాభోజకన్యకకు
నవనీతచోరు మన్నారుఁ జేకూర్చి
భువి నొక్కద్విజరాజు పొగడొందుటయును
విన్నావు గనుక నావృత్తాంత మెల్లఁ
గన్నావు గనుక నాఘనమైన కాఁకఁ
దీర్చునుపాయంబుఁ దెలుపుమా నీవు
నేర్చిన నేర్పులు నేఁడు చూచెదను
అనిశంబు నావంటి యనుఁగుఁజుట్టంబు
కనకాంగి కలుగంగఁ గలఁగంగనేల
అపరంజి పంజరంబందు నిన్నునిచి
కృపతోడ రతనాల గిన్నెలోపలను
గమ్మని పండ్లు పాల్ కండ చక్కెరయు
నమ్మదంబున నిచ్చి సాఁకితి నీవు
ఇంతకాలంబు నన్నిట్లు పోషించు
టింతి యిప్పటికిఁగా కెప్పటికమ్మ

ననుఁ బంపవమ్మ యావరనాథుకడకు
మనసు రంజిల్ల నీమనవులు తెలిపి
అచ్యుతేంద్రకుమారు ననహాయశూరు
నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిదె పోయివత్తు
ననుపల్కు చిల్క నందందఁ బ్రార్థించి
మనమున హర్షించి మఱి వీడుకొలిపి
బాలికామణి తన పతిరాకఁ గోరి
జాలిటింట వసించె జాలిఁ బాలించి
అని హేమకమలాసహాయుని పేర
ఘనఘనాఘననీలకాయుని పేర
సత్యభామాభీష్టసంధాయి పేర
దైత్యభేదనవినోదవిధాయి పేర
దక్షిణద్వారకాస్థలవర్తి పేర
లక్షణాలోలలీలామూర్తి పేర
ఆభీరభీరుమోహనశీలు పేర
గోభిలమునిపాలి గోపాలు పేర
లాలించిసామ్రాజ్యలాభవైభవము
పాలించు రాజగోపాలుని పేర
నంకితంబై సుశబ్దార్థవైఖరికి
సంకేతమై కవిశ్లాఘ్యమై వెలయ
శ్రీరాజగోపాలసేవానిరూఢ
సారసారస్వతసౌభాగ్యశాలి
చినచెవ్వ యాచ్యుత క్షితిపాలవంశ
ఘనవాహనారామకల్పభూరుహము
వర్ధిష్ణు రఘునాథ వసుమతీనాథ

మూర్ధన్యనవసుధాంబుధిసుధాకరుఁడు
శ్రీమత్కళావతీసీమంతవతికి
నోములపంటయై నుతికెక్కు మేటి
జన విలక్షణ సలక్షణ చతుర్వేది
జనవిచక్షణ గుణ స్తవనీయచర్య
దీక్షాదినియమ వైదికమంత్రతంత్ర
దక్షిణాసాంగ శతక్రతుయాజి
తిరుమల శ్రీతాత దేశికాధీశ
పరమోపదేశతత్పరమానసుండు
తనతండ్రియే కులదైవ మటంచు
ననిశంబుఁ గొలుచు మహారాజయోగి
శతసహస్రాదిక సకుటుంబవిప్ర
సతతాన్నదానదీక్షాధురంధరుఁడు
ప్రతివర్ష విహితహిరణ్యగర్భాది
వితతమహాదానవిద్యావినోది
బంధుర రణశూర పాండ్య తుండీర
గంధసింధురరాజకంఠీరవుండు
జీర్ణ కర్ణాటక సింహాసనంబు
పూర్ణంబు సేసిన పురుషరత్నంబు
అష్టభాషావిశేషాభిజ్ఞసుకవి
పుష్టిదానవిధానభోజభూజాని
కమనీయరుక్మిణీకల్యాణముఖ్య
సమధికనాటకసంవిధాయకుఁడు
మహనీయపదపద్యమంజరీముఖ్య
బహుళప్రబంధనిబంధనశాలి

తడయక పదియాఱు దానంబు లొక్క-
గడియలోఁ జేసిన ఘనదానపరుఁడు
అవనిఁ జంపకవల్లికాభిధానమున
వివిధాగ్రహారముల్ వెలయించుమేటి
నవరసికులకెల్ల నాయకుండైన
కవిరాజు విజయరాఘవమహీవిభుఁడు
పలుకు జవ్వనిమోవి పంచదారలను
దిలకించు తీయని తేటమాటలను
కమనీయనవరసగర్భసందర్భ
విమలవైఖరి మించ విరచించినట్టి
నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
కావ్యరాజమునందుఁ గవులు వర్ణింప
సారశృంగారరసప్రసంగమున
నారూఢమగు ద్వితీయాశ్వాసమయ్యె.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందుఁ

ద్వితీయాశ్వాసము సమాప్తము.

శ్రీ

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీచంపకవనీశ త్రిజగత్ప్రకాశ
ఖేచరస్తుత చారుకీర్తిసంసార
నిజభజనోపాయ నియమధౌరేయ
విజయరాఘవధీర విహితోపచార
భోజకన్యాముఖాంభోజమరాళ
రాజితగుణశీల రాజగోపాల
అచ్యుతరఘునాథుఁ డంత నక్కడను
విచ్చలవిడి స్వారి విచ్చేసి మరలి
చతురంగబలములు సరసఁ గొల్వంగఁ
బ్రతిలేని యాహజారముఁ జేరవచ్చి
కరులమీఁదనె యుండి కరములు మొగుచు
కురిరాచకొమరులఁ గొందఱఁ బనిచి
భద్రగజేంద్రంబుపై నున్నయట్ల
భద్రశాలను రామభద్రు సేవించి
సరగ లక్ష్మీవిలాసముఁ బ్రవేశించి
చరణసంజ్ఞను గరి సరుదుకుఁ జేర్చి
చనవరు లగుదొరల్ సరసకుఁ జేరి
ఘనభయభక్తులఁ గైదండ లొసఁగ
నపుడు భద్రగజేంద్ర మచ్చట డిగ్గి
యపరంజి మెఱుఁగుల పావిగల నీడఁ

జక్కఁగా నెరరాజసంబున వచ్చి
యక్కడి రంగనాయకుల సేవించి
కైలాగు జతనంబు కల్యాణశీల
మేలుప్పరంబు గాంభీర్యసముద్ర
దాటవదానంబు ధరణీశ యనుచు
నాటోపమున వేత్రహస్తులు పలుక
శ్రీరామసౌధంబుచెంత నున్నట్టి
యారాజగోపాలు నపుడు సేవించి
పరపైన చల్వతాపలకమీఁదటను
పఱచిన తావికెంబట్టు గద్దిగను
ఆసీనుఁడై యుండి యసమువారలను
జేసన్నఁ గొందఱ సెలవిచ్చి పంపి
సరసవిద్వత్కవిసార్వభౌములను
సరసకు రప్పించి చాల లాలించి
కొంతసేపు కవిత్వగోష్ఠితో నుండి
యంతట వారికొల్వైనపిమ్మటను
బైరిణీయుంగులు బఱువుపాగలును
గాటంపు బంగారు గంటపుటొరలు
పరరాణువులనున్న ప్రముఖులు బంప
వెరవరులైనట్టి వేగులవారు
దినదినంబును దెచ్చు దినసరుల్ పూని
చనవరులగు రాయసంబులవారు
నగరికి నాప్తులైన మజాలశీలు
నిగనిగల్ వెదచల్లు నిమ్మపం డ్లపుడు
కరములఁ బూనిక్కె కానుకల్ సేసి

గరిమతోఁ జేతులు కట్టుక నిల్వఁ
దెలుపుఁ జేమైనను దిక్కులకార్య
ములు వ్రాసి వచ్చెనా మొన్న నిన్నటను
అన విని మీయాజ్ఞ యాదలఁ దాల్చి
కనుసన్న మెలఁగుచుఁ గప్పముల్ కట్టి
దినదినంబును మిమ్ము దేశాధిపతులు
కని మఱిఁ గొల్వఁగాఁ గార్య మెక్కడిది
పదుమట తోపూరి పాళెంబులోన
నడచిన సమరసన్నాహంబు లెల్ల
విని పాదుశాలు మీవిజయోత్సవంబుఁ
గొనియాడి తమ వగగుఱిమనుష్యులను
బనిచినారని వారి పజ్జ నున్నట్టి
మననారణప్ప యా మర్యాదలెల్ల
వ్రాయించి తన విన్న పత్ర మంటించి
చాయఁగా వినుఁడని చదివి రి ట్లనుచు.
అని విన్నవించి కార్యాంశముల్ దెలియ
దినసరుల్ చదివిరి తేటపడంగఁ
గుళ్ళాయిపైఁ బాగ కుదురుగాఁ జుట్టి
యొళ్ళలోఁ గడితంబు లొప్పగా నునిచి
సారెకు మణియంపు చడితముల్ పూని
తారసంబుగ వివాదములు సేయుచును
యాయవ్యయంబుల కన్యోన్యచింత
సేయుచుఁ గరణికుల్ చెంగట నిల్చి
మనువర్తి లెక్కయు మణియంపు లెక్క
వినుపింప విని వారి వీడ్కొల్పి యపుడు

మంతనంబునఁ దగు మంత్రులతోడ
నంతరంగమున నేకాంతంబు లాడి
యంతఃపురద్వార మటు చేరి నడువ
కాంత లిద్దఱు చేరి కై దండ లొసఁగ
బంగారు తంబుగ పన్నీటిచేత
నంగనామణులు పాదాబ్జముల్ గడుగ
ముదిత యొక్కతె పాదములు తడియొత్త
నుదిరి కాళంజి వే ఱొకతె ధరింప
సకియ వే ఱొక్కతె చలువ పన్నీటి
చికిలి బంగరుగిండి చేతి కందీయ
ధరణితలేంద్రుండు తాంబూల మపుడు
పరిహరించి ప్రసూన పరిమళమిళిత
మధురోదకముల ముమ్మాఱుఁ బుక్కిలించి
యధరంబుఁ బావడ నటు తడియొత్తి
రాజసంబున నిందిరామందిరమున
రాజిలు కార్యేందిరకుఁ గేలు మొగిచి
వరరత్నకీర్ణమై వర్ణిం..........
.........నాఁబోతు లమరించినట్టి
ధవళారుణాసితౌదనకుంభములును
వివిధాం..................
వెంపరాజకుమారి విఖ్యాతి మీఱి
సంపంగి మన్నారు సద్భక్తుఁడైన
విజయరాఘవ............
....
.........మరకళావతీ సాధ్వి

....
చెలులు గొల్వఁగఁ బతి చెంగట నిల్చె
విశ్వనాథునిపేర విభుపుత్రియగు.
...............యపుడు
తనచెలుల్ గొల్వఁగా ధవుచెంత నిలిచె
పాండిత్యశాలిని బయ్యపనె......
.........లాక్ష్మాంబ యపుడు
వెలఁదులు గొల్వఁగా విభుచెంత నిలిచె
గారవమ్మున ది................
యెలమి నల్లుని వేంకటేంద్రుని తనయ
వెలఁదుల మేల్బంతి వేంకటమ్మయును
చివురుఁబోణులు తమ చేతి కందిచ్చు
నవరత్ననీరాజనము లిచ్చి రంత
నిలువుటద్దం బొకనెలఁత ధరింప
తలిరుఁబోణులు చవి తట్టలఁ బట్టఁ
గడువేడ్కఁ గొలువుసింగారమ్ము సొమ్ము
సడలించి సరిగంచు చలువలు గట్టి
చిన్నారి యొంట్లును శ్రీరామతాళి
సన్నవజ్రముల చేసరులు ధరించి
యావేళఁ బంచమహాయజ్ఞములను
గావించి పతి యున్నగతి విలోకించి
సింగంపు మొగముల చేరుళ్లు నొప్పు
బంగారు కంబాల బవిరి కన్పట్టు
చారువిశాలభోజనశాల మ్రోల
సారసలోచనల్ జతఁ గూర్చినట్టి
ధవళశంఖంబులు తాళముల్ మ్రోయఁ
బువుఁబోఁడు లటు బోనపుటికలఁ దెచ్చి
సరిగబంగరు తెర చాటుగ నిల్వ

మఱియొకకొందఱు మానినీమణుల
ధరణీశ్వరునకుఁ గుందనంపుఁ బీఠమునఁ
బరపుగాఁ బురతకాల్పుజపు ఘటించి
ఫలకముల్ రత్నకంబళముల్ తివాసు
లలఁతి చక్కళముల నందంద నిల్పి
మగఱాల నిగరాల మలచిన పనుల
జిగిఁదేఱు బంగారు సింగపుఁగోళ్ల
నాగూఢమై మించు నడ్డిగమీఁదఁ
జేరోదనపు బొడ్డు పెద్దపళ్లెంబు
పదిలంబుగా నుంచి భాసురకనక
కదళీదళము లిరుగడల నమర్చి
బటువులు చౌకముల్ పట్టెలు గాఁగ
ఘటియించి నట్టి బంగరు గిన్నె లునిచి
తొరలఁ గీర మయూర దుత్తూర
కోరకముఖములఁ గ్రొంబైఁడి గిండ్లఁ
గలువ పాదిరి తావి గమగమ వలచు
చలువనీ రటునుంచి చాలుగా నించి
యంచమోముల మించు హరివాణములును
గంచముల్ పళ్లెముల్ గంగాళములును
గదళీదళమ్ములు కత్తెర దొప్ప
లుదిరిగిన్నెలు కోర లుచితం బెఱంగి
రెండుబంతులును వేర్వేఱ నమర్చి
కొండిక పాయంపుఁ గులుకు గుబ్బెతలు
పళ్లెముంచితి మని భయభక్తులమర
నల్లనల్లన నిల్చి యవు డెచ్చరింప

వేదండ మున్న యావేదండయాన
కై దండ యొసఁగ బంగరు పీఁట డిగ్గి
పట్టభద్రుఁడు జీనిపట్టుగద్దిగను
పట్టంపుఁజెలులతో బంతిఁ గూర్చుండ
గిలుకుమట్టెలు మ్రోయఁ గీరసల్లాప
కులుకుచుఁ బచ్చడుల్ గొనివచ్చె నొకతె
జాళువాకడియముల్ సరిమ్రోయ నొకతె
శాలితండులపుఁ బ్రసాదంబుఁ దెచ్చె
ముంగాముఱంబులు మొరయఁగా నొకతె
బంగారుచాయల పప్పులు తెచ్చె.
తరుణి యొక్కతె సందిదండలు మ్రోయ
సరగునఁ దెచ్చెను సద్యోఘృతంబు.
సరిపెణల్ తడఁబడఁ జయ్యన నొక్క
గురుకుచ శాకపుఁ గూరలు దెచ్చె
నప్పడాల్ నువుఁబొడి పావణించినట్టి
కప్పురకోడి యొక్కలతాంగి తెచ్చె
తురిమిన తెంకాయతునియలు గూర్చి
కరివేఁపపొడి చల్లి కమ్మనినేతఁ
బొంకంబుగాఁ దాల్చి పొదిగివయట్టి
కుంకుమకోడిఁ గైకొని వచ్చె నొకతె
చణకచూర్ణంబుతో సగఁబాలు గాఁగ
మినుపచూర్ణముఁ గూర్చి మేదించి మిగులఁ
గమ్మగా వండిన కస్తూరి కోడి
కొమ్మ వేఱొక్కతె కొనివచ్చె నపుడు
చవులుట్టిపడఁ జీని చక్కెరఁ జల్లి

నవనీతఖండముల్ నవముగాఁ గూర్చి
మృదుపాకముగ నొనర్చిన పాలకోడి
యుదుటుగుబ్బల చెలి యొకర్తె తెచ్చె
లశునఖండములు పలాండుఖండములు
విశదంబుగాఁ గూర్చి వేఁపుడుం బొల్లు
కలయంగఁ జల్లిన కట్టుకోడియును
నులువకోడియుఁ దెచ్చె నొకచకోరాక్షి
మృగమదఘనసారమేళనజనిత
భుగభుగవాసన భువనముల్ నిండ
నృపభోగ్యమైన పన్నీరుపాయసము
చపలాక్షి యొకర్తె సరగునఁ దెచ్చె
వెలిచెల కఱకుట్లు వెన్నచక్కెరయుఁ
జిలికించి వండిన చేఁపలయూర్పు
జాపత్రియును గురాసాని యోమంబు
వేఁపుళ్లు కొలనురి విత్తులు గూర్చి
రంజిలునట్టి బిరంజి వేఱొకర్తె
కంజాక్షి యప్పుడు గైకొని వచ్చె
వడియముల్ వపఁగూర్చి[1] వండినయట్టి
పొడికూరవర లోకపాలఁతుక తెచ్చె
వెలిచెల పూరేళ్ల విలసిల్లునట్టి
చలువయానం బొకసఖి తెచ్చె నపుడు
క్రొందునుకలుచేసి క్రొవ్విన వేఁట
కందనగాయ తక్రంబునఁ గడిగి
జంబీరసారసేచనముఁ గావించి
గంబూర కస్తూరి కడు కదంబించి

1. వముఁగూర్చి.

యొప్పఁగా వపతోడ నొనఁగూర్చినట్టి
యుప్పరసం బొకయొయ్యారి తెచ్చె
నప్పడంబులు వడియంబులు గూర్చి
కప్పురతావులు ఘుమ్మని నిగుడ
రుచుల చిక్కుడుకాయ రొయ్యలయూడ్పు
కుచజితలికుచ చేకొనివచ్చె నొకతె
బిత్తరి యొక్కతె పేణీలు తెచ్చె
మత్తకాశిని యోర్తు మండెగల్ తెచ్చె
లలనామణి యొకర్తు లడ్వాముల్ దెచ్చె
కలికి యొక్కతె పూర్ణకలశముల్ దెచ్చె
సకియోర్తు వెన్నక జ్జాయంబు తెచ్చె
మకరలోచనయోర్తు మణుఁగుఁబూల్ తెచ్చె
అతివ యొక్కతె తెలి యతిరసాల్ దెచ్చె
సతి యోర్తు తగుసారసత్తులు దెచ్చె
కలకంఠి యొక్కతె కఱివడల్ దెచ్చెఁ
దలిరుఁబోణి యొకర్తు దధివడల్ దెచ్చె
రమణి వేఱొకతె యామ్రపువడల్ దెచ్చెఁ
గోమ లొక్కతె పప్పుకుడుములు దెచ్చె
తెలికుక్క రొట్టెయుఁ దెంకాయరొట్టె
చలువలు పెదచల్లు సంబారురొట్టె
తెరటు బాల్ తనిఁబాలు తెంకాయపాలు
గరగరనగు జీలకరపాయసంబు
సరగ డాల్ వైచిన చలువపాయసము
సురభిళంబై యొప్పు సొజ్జిపాయసము
కమ్మని శిఖరిణుల్ కలవంటకములు

కొమ్మలు కొండలు కొనివచ్చి రపుడు
రసములు జిలికెడు రసదాడిపండ్లు
కుసుమాస్త్రమును మించు కోమలి తెచ్చె
చిలుప చిలుప తేనెఁ జిలికెడు పనస
తొల లొక్క గంధసింధురయాన తెచ్చె
తియ్యమామిడిపండ్లు తేనెలో వైచి
యొయ్యన నపు డొకయొయ్యారి తెచ్చె
రస మొల్కు ద్వీపాంతరపు ద్రాక్షపండ్లు
పసమించు ఖర్జూరఫలపరంపరలు
నిగనిగల్ వెదచల్లు నేరెడుపండ్లు
పగడాల జిగిఁ దేఱు బలురేఁగుపండ్లు
గేదంగి చాయల కిత్తడిపండ్లు
స్వాదుగుణంబు డించని పాలపండ్లు
కాంతులు దేఱు చొక్కపు దోసపండ్లు
వింతరుచుల్ చూపు వెలఁగపండులును
బైగోవకెంపుల పకపకనవ్వు
బాగైన దాడిమపండ్ల విత్తులును
దళుకు జీని కడాని తట్టల నించి
వెలఁదులు తెచ్చిరి వేర్వేఱ నపుడు
చొక్కమౌ పెన్నరుచుల్ బిసాళింప
మిక్కిలి పసమించు మీఁగడచట్లు
సారమౌ జంబీరసారంపురుచులు
మీఱంగ లవణంబు మితముగాఁ గూర్చి
మేలైన సొంటితో మిళితమైనట్టి
మేలికిపాడి వైచి యింపు దీపింపఁ

దగు వట్టివేళ్ల చేతావులు గట్టి
మగువయొక్కతె నీరుమజ్జిగఁ దెచ్చె
పరిపరివిధముల బహుపదార్థములు
తెలవ లిత్తెఱఁగునఁ దెచ్చి వడ్డింప
నారామభద్రున కర్పణచేసి
యారాజముఖులతో నవు డారగించి
శీతాంశువదనలు చేగిండ్లు వంప
శీతలోదకమునఁ జేతులు వార్చి
యవనీశుఁ డపుడు శుద్ధాచమనంబు
నవరించి తులసిభక్షణ మొనరించి
యాలోన శతపదన్యాసంబు చేసి
బాలరామాయణపఠనం బొనర్చి
జాళువా బంగారు సరిగల పనుల
మేలైన గద్దిగమీఁదఁ గూర్చుండ
పడఁతులు కపురంపు బాగా లొసంగ
విడెముసేయుచు నున్నవేళను జేరి
ముత్తైలయారతుల్ ముదితలు జాల
బత్తితో నెత్తి రాపట్టభద్రునకు
నీరీతిఁ గొలువుండి యింతుల నెల్ల
వారివా రిండ్లకు వరుసతోఁ బనిచి
జారుగు పీఁటలు జలసూత్రములును
సారకాసారముల్ చాల నొప్పారు
నారామసీమ లొయ్యనఁ జేరవచ్చి
యారాజకందర్పుఁ డందంబు మీఱఁ
దుంటవిల్ కడ వైచి దురసైనయుట్టి

యుంటవిల్లు వహించెనో మరుం డనఁగ
నుడిగంపు నెచ్చెలు లుంట లందీయ
కడనున్న లక్ష్యముల్ గదియ సేయుచును
విరులజొంపములచే వేడ్క పుట్టించు
సురపొన్ననీడలు చూచి సొక్కుచును
తిన్నని వలిజాల తిన్నెల మించు
పొన్నగున్నలనీడ పొగడుచుఁ జేరి
చందన కాంచన సహకారములును
మందార జంబీర మాతులుంగములు
పారిజాత పలాశ పారిభద్రములు
నారంగ పూగ పున్నాగ నాగములు
మొదలైన తరువుల మురువుఁ గన్గొనుచుఁ
బొదరిండ్ల భృంగముల్ పొదలఁ జూచుచును
చిలుకలు కోయిలల్ చెలరేఁగి పల్కఁ
గొలఁకుల జక్కవల్ కూడి క్రీడింప
శారికాదంపతుల్ జతఁగూడి పల్కఁ
గోరి మయూరికల్ కొలువులు చూప
మలయానిలము శైత్యమాంద్యసౌరభ్య
కలితమై యందందఁ గడు మిటారింపఁ
గనుఁగొంచు నప్పుడాకాంతారమునను
జనరంజనంబైన సంపంగినీడ
నావింటి కొప్పున హస్తంబుఁ జేర్చి
పూవింటిరాయల పొలుపు[న నున్న*]
నిది వేళ యని చాల నిచ్చలో నుబ్బి
సుదతి పంచినయట్టి శుకరాజ మప్పుడు

మనుజభాషణముల మమతఁ జూపుచును
జనపాలు హస్తాంబుజంబుపై వ్రాలి
కల్యాణగుణశీల కరుణాలవాల
కల్యాణ మగు నీకు కామినీమదన
నీమోహనాకృతి నీవిలాసంబు
భూమిరాజులయందుఁ బొడఁగాన నెందుఁ
ప్రభుశిఖామణి యనఁ బ్రస్తుతికెక్కి
యభినవాంగజుఁడవై యవతరించితివి
నినుఁ గనుంగొనునట్టి నెలఁత కెందైన
మనసు కరఁగకున్న మదనావతార
అని పల్కు రాచిల్క నందంద దువ్వి
జనపతి పలికెను జాతుర్య మెసఁగ
నెవ్వరు పోషింతు రెచ్చట నుండు
వివ్వనంబునకు రా నేమి కారణము
రాచిల్క నవసుధారసధార లొల్క
మాచెవులకు నీదు మాట లింపయ్యె
నీవు వచ్చిన కార్య మెఱిఁగింపు నీకుఁ
గావలసిన కోర్కి కావింతు ననిన
రాజకీరము పల్కె రాజదేవేంద్ర
రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ
రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర
అమ్మఘవంతుని యాచార్యుఁడైన
మిమ్ము మాటలచేత మెప్పింపఁగలఁడె
అంతటివారు మీ రవకాశ మిచ్చి
వింతగా నాపల్కు వినఁగోరు టెల్ల

బళి బళి నేఁడు నా భాగ్యంబు గాదె
తెలిపెద వినవయ్య ధీరవిచార
నేను వచ్చిన కార్య మెఱిఁగింపు మనుచు
నానతిచ్చితివి కార్యంబు ఫలించెఁ
బాడి తప్పని పట్టభద్రుండ వందు
రాడి తప్పని రాజ వందురు నిన్ను
గాన నే వచ్చిన కార్యభారంబుఁ
బూని తెల్పెద విను భువనైకవీర
ప్రజ లెల్లఁ గొల్వఁగా రాజమార్గమున
గజరాజుపై నెక్కి గరిమతో మీరు
నరరాజసంబున నేఁడు విచ్చేయు
సరిలేని మణిసౌధజాలమార్గమున
మక్కువ మిముఁ జూచి మాచిత్రరేఖ
మిక్కిలి సొక్కి యా మీనాంకుఁ డేచ
శృంగారవనిఁ జేరి శృంగారవతులు
సంగతిగాఁ జేయు చలువలవలనఁ
గంతుసంతాపంబు కడతేఱకున్నఁ
గాంతను జూచిన కనికరంబునను
జిన్ననాఁ డాదిగాఁ జెలిమితో నన్ను
మన్నించి పెంచిన మన్నన నెంచి
కన్నరో యేటికిఁ గందెద వన్న
నన్ను వీక్షించి యా నారీలలామ
సమ్మదంబున మీరు స్వారి వచ్చుటయు
మిమ్ముఁ గన్గొని తాను మేల్పడుటయును
ఆదిగాఁగల కార్య మంతయుఁ దెల్పి

యేది దిక్కని మఱి యెంతయుఁ గుంది
యుందని భ్రమానిపం డాశించియున్న
నందంబుకాదె నే నతనిఁ గోరుటలు
కోరిన నేమాయెఁ గువలయపతులఁ
గోరి తెమ్మనునట్టి కొమ్మలు లేరె
కూరిమి మీఱఁగాఁ గోరిన పతిని
నేరుపుతోఁ దెచ్చు నెచ్చెలు ల్లేరె
యక్కటా నామోహ మాఱడివెట్టి
యెక్కడి వల పిది యెక్కడి తలఁపు
అక్కరో చాలించు మని రింతె కాని
మక్కువఁ జెలులు నా మదనవేదనలు
తెలిసి నావిభుఁ దోడితెచ్చెద మనుచు
బళి బళీ యొకమాట పలుకలేరైరి
అని వారి దూఱి హంసాళిఁ గోకిలల
ననుపంగలేక నన్ననుపుచో మీకు
మాటి మాటికిఁ దన మనవు లన్నియును
బోఁటి తెల్పుమటంచు బోధించి పంచె
మిమ్ము సారెకుఁ జూచు మీరూపరేఖ
నెమ్మదిలోపల నెలకొనఁ జేసి
సమ్మదంబున నున్న సమయంబుఁ జూచి
కమ్మగేదఁగినేజఁ గైకొని మరుఁడు
చేకొద్ది ననుఁ గుమ్మి చీకాకుచేసె
నోకృపానిధి యింక నోర్వలే నని యె
కనకాంగి రూపరేఖావిలాసములు
వనజాసనునికైన వర్ణింపఁదరమె

మరుని పట్టపుదంతి మరువంపుబంతి
తరుణుల మేల్బంతి తగు నీకె యింతి
ఆకన్ను లాచన్ను లావిలాసంబు
లాకుల్కు లాపల్కు లామిటారంబు
లానగ వాబిగు వారువారంబు
లానీటు లాపాట లావికాసంబు
లాచంద మాయంద మాయొయ్యారంబు
ఆచెల్వ మేచెల్వ లందును లేదు
ధరణీశ యాయింతి దక్కిన నీకు
మఱి వేఱె తక్కిన మాట లింకేల
రాజశేఖర మిమ్ము రసదృష్టిఁ జూచు
రాజబింబాస్యపై రతిరాజు కినియఁ
జేపట్టక పరాకు చేసితి రేనిఁ
గోపింపవలవ దా కొదవ యెవ్వారిది
అని పల్కు పల్కుల కప్పుడు మెచ్చి
మనుజాధినాథుఁ డామత్తకీరంబు
మీచెలి మామీఁద మేల్పడె ననుచు
నాచిత్తజుఁడు చాల నలిగినాఁ డనుచు
నమ్మిన కొమ్మపై నసవింటివాఁడు
దొమ్మిసేయ సుమేషుతో నుంట మీకుఁ
దగవు కా దనుచు వార్తాచతుర్కృతిని
మొగమొగంబున మమ్ము మోదనాడితివి
ఇక్షుశరాసనుఁ డేఁచ మీ చెలిని
రక్షించుటే మాకు రాజధర్మంబు
అన్నిటఁ జక్కనిదఁట యీటుమీఁద

మన్నన గలదంట మామీఁద జాల
నటుమీఁద ద్విజరాజవగు నీవె వచ్చి
ఘటియింతువఁట యెట్లు కాదనవచ్చు
అని తన విన్నపం బంగీకరింప
మనుజాధిపతిఁ జూచి మఱి చిల్క పలికె

భూపాలచంద్ర యద్భుత మిది కాదె
నేపాళ పాండ్య తుండీరాది రాజ
కన్యకామణులను గరుణాకటాక్ష
విన్యాసమున నైన వీక్షింపనట్టి
దక్షిణరాయమూర్ధన్యుఁడ వొక్క

పక్షిమాటలు విని పక్షీకరించి
మారుని కేళిని మాచిత్రరేఖ
నీ రేయిఁ జేపట్టి యేలెద ననుచు
నానతిచ్చితి వన్న నన్నలినాక్షి
యేనోము నోచెనో యెంత పుణ్యంబొ

మత్తేభగామిని మనవి సేఁ దెల్పఁ
జిత్తగించి పరాకు సేయక దీని
అచ్యుతరఘునాథ యతిమోహనాంగ
విచ్చేయవలయు మావెలఁది యింటికిని
అని పల్కఁగా విని యా చిల్కఁ జూచి

జనపతి చంద్రికాసమయంబునందు
నెలఁతయింటికి మేము నేఁడె విచ్చేసి

మొలమి నంగజరాజ్య మేలింతు ననుచుఁ
దెలుపుమా నేఁడు మా తెఱవతో ననుచుఁ
బలికినఁ జిల్క మోపార్థివచంద్ర

సమయంబుఁ జూచి మీ సముఖంబుఁ జేరి
విమలాంగి మనవి నే విన్నవించుటకు
దేవరవారు నేఁ దెలిపిన మనవి
గావింతునని యనుగ్రహము సేయుటకు
ముదలగా రాజన్యమూర్ధన్య నేఁడు

ముదితకుఁ బాలింపు ముద్దుటుంగరము
నా విని యారఘునాథభూపాలుఁ
డా వేలియుంగర మటు దయసేసి
యిదె వత్తునని తెల్పు మింతితో నీవు
ముదమునఁ బోయిరా ముద్దురాచిల్క

అని పంపఁగాఁ జిల్క యాయుంగరంబుఁ
దన చెంచుపుటమునఁ దగిలించి మిగుల
గతివైఖరుల మించ గగనమార్గమున
నతివేగమున వచ్చి నవసరంబునను
భూపాలుపాలికిం బోయిన చిల్క

యీపొద్దు రాదాయె నేమొకో యనుచు
నందందఁ జింతించి యంతరంగమునఁ
గుందుచుఁ దనరాకఁ గోరుచున్న
యాకొమ్మచేవ్రాలి యాయుంగరంబుఁ
గోకొమ్మటంచుఁ గ్రక్కునఁ జేతి కిచ్చి

చెలికిఁ డాఁ బోయి వచ్చిన విధం బెల్లఁ
దెలిపిన హర్షించి దీవెన లిచ్చి
యన్నరనాథుని యంగుళీయకముఁ
గన్నులకల్కి తాఁ గన్నుల నొత్తి
గుబ్బలపైఁ జేర్చి కొప్పుపైఁ జేర్చి

యుబ్బి యానందాబ్ధి నోలలాడుచును
జిగిమించు ముద్దురాచిల్కను జూచి
పొగడుచుఁ బల్కె నాపూర్ణేందువదన
నాకోర్కు లీడేర్చి నాప్రాణవిభునిఁ
జేకూర్చి నన్ను రక్షించితి వీవు

సకుల నెందఱినైన సంతరించితిని
పిక మరాళ మయూర భృంగసంతతులఁ
బోషించితిని నేఁడు పూవింటివాఁడు
ద్వేషింప నొకరైన దిక్కౌరె నాకు
నిను సంతరించుట నేఁడు ఫలించె

మనసు రంజిల్లె నామున్నెహంవీరు
సమయంబుఁ గనుఁగొని చనవునఁ జేరి
మమతతో నేఁడు నా మనవులు తెలిపి
మానవాధిపుఁడు నా మందిరంబునకుఁ
దానె వచ్చుటకు నెంతయు నొడంబఱిచి

నామీఁద దండెత్తి నడచినయట్టి
కాముని పాళెంబుఁ గడకుఁ దీయించి

ముద్రగా విభుచేతి ముద్రికం దెచ్చి
భద్రంబుగా నాకుఁ బాలించి తిపుడు
నీవు చేసినమేలు నెమ్మదిలోన

నేవేళఁ దలఁతుగా కేనేల మఱతు
నని పల్కి రాచిల్క నవు డాదరించి
కనకపాత్రంబునఁ గండ చక్కెరయు
మేలైన పండ్లు పాల్ మీఁగడ పెట్టి
లాలించి తనయొద్ది లలనలఁ జూచి

పాటలాధరలార పడకిల్లు చాల
నీటు మీఱంగ మీ నేర్పెల్ల మెఱసి
శృంగారరచనలు సేయఁబొం డనుచు
నంగనామణి వారి ననిచె నంతటను
గొందఱు నెచ్చెలుల్ కోమలి కపుడు

చందన కుంకుమ సంకుమదముల
నలుగుఁ బెట్టి చిరత్న నవరత్నరుచిర
కలధౌత ఘటముల గమగమ వలచు
గొజ్జఁగ నీటిచే గుఱుకుచ కపుడు
మజ్జనం బొనరించి మణుఁగుల చేత

మలయజగంధికి మై తడి యొత్తి
వలిప చెంగావి పావడఁ గట్ట నిచ్చి
బంగారు సరిగంచు పయ్యెద మించ
శృంగారముగఁ జల్వచీరఁ గట్టించి
ఘనసార కాశ్మీర గంధసారములు

మనసారఁగాఁ గూర్చి మైనిండ నలఁది
పద్మిని కప్పడు బంగారు సరిగ
పద్మరేఖల కుట్టుపని గనుపట్టు
కీలురత్నపుగుండ్ల కెంబట్టుఅవిక
లీలగాఁ దొడిగించి లేమలు ప్రేమఁ

గురులు దువ్వి మిటారికొప్పమరించి
పరువంపు విరిసరుల్ బటువుగాఁ జుట్టి
ముంగాముఠారియు ముత్యాలకంటె
రంగుమీఱిన పెంచు రతనాల కుచ్చు
మెచ్చుగఁ గులికెడు మేటికిరీటి

పచ్చఱాపలకల పాదపల్లవము
ముంగర ముత్యాల మురువుల బవిర
లుంగరంబులు మించు నొడ్డాణములును
గంటసరంబులుఁ గంఠమాలికలు
గంటల మొలనూలు కంకణంబులును

పుంజాల దండలు బుగడలుఁ గమ్మ
పంజుల పదకముల్ బన్నసరములు
సందిలి[1] దండలు జాళువా గొలుసు
లందియల్ మట్టియ లాదిగాఁ గల్గు
నవరత్నమణిభూషణంబు లందీయ

వివిధాంగశృంగారవిధు లాచరించి
చికిలి చేసినయట్టి చెఱకువిల్కాని

---

1. సందుల

యకలంకసమ్మోహనాస్త్రమో యనఁగ
రతి విలాసమునభారతీ విలాసమున
నతిశయించిన మనోహరలీలతోడఁ

బ్రకటానురాగియై ప్రాణేశ్వరునకు
శుకవాణి యెదురు చూచుచునుండె నంతఁ
బద్మినీముఖపద్మబాంధవం బెంచి
పద్మలోచన తనపతిఁ గూడువేళ
తా నుండరాదని తగ వెంచినట్లు

భానుండు చనియెను బశ్చిమాంబుధికి
నాగంధగజయాన కధిపతిమీఁది
రాగంబుగతి సాంధ్యరాగంబు పర్వె
నాయకుం డచటికి నడతెంచుకొఱకు
నాయిందువదన కట్టాణిముత్తెముల

గమకమౌ చందువా కట్టించె ననఁగ
నమరపథంబున నమరెఁ దారకలు
వల్లభుం డింటికి వచ్చువేళకును
బల్లవాధర కడు భక్తిమీఱంగ
నపరంజి పళ్లెంబునందు నందముగఁ

గప్పురంపుటారతి కైసేసె ననఁగ
నుదయరక్తిమఁ జాల నొఱపుమీఱంగ
నుదయాద్రిపైఁ జంద్రుఁ డుదయించె నంత
నీలాగుఁ గైసేసి యిందీవరాక్షి
తాళరాని విరాళిఁ దాలిమిఁ దూలి

కాంతుండు రాఁడాయెఁ గడుఁ బ్రొద్దు పోయెఁ
గంతునిమాయ వెగ్గలమాయె నకట
చిలుకపలుకులను జిత్తంబులోన
నిలుపునో నిలపఁడో నెనరువాటించి
సముఖంబు సేయని సతుల వంచించి

రమణుఁడు వచ్చునో రాఁడొకో యనుచుఁ
బలుమరు చింతించి పండు వెన్నెలల
చలువలు వెదచల్లు జాబిల్లిఁ జూచి
బడబాగ్ని లోఁగొన్న పాలమున్నీరు
కడుపులో నిల్పక కడవైచె నిన్నుఁ

గాలకూటముఁ దిన్నఘనుఁడు నీకాఁకఁ
దాళక పదమునఁ దాటించె నిన్ను
నర్కమండలదర్శనాభ్యాసియైన
కర్కశుం డత్రి నీ కాఁకకుఁ గాక
నిజదృష్టిపథమున నిల్పక నిన్ను

ద్విజరాజ గగనవీథికిఁ జిమ్మె ననిన
నింతులు నీకాఁక కెట్లు సైరింతు
రింతైన దయఁజూడ వేమందు నిన్ను
అని చందురుని దూఱి యధిపతిరాక
తన మనంబునఁ గోరి తమిమీఁద యుండె

నావేళ నరనాథుఁ డారామసీమఁ
దావులు గుల్కు నిద్దపు వట్టివేళ్ల

చలువ చప్పరములో జవ్వనుల్ గొలువఁ
గొలువున్నచో శ్రుతుల్ ఘుమ్మని మ్రోయ
సంగీతమేళంబు జతగూడి నడవ

బంగారు దివ్వటిబారుతో వచ్చి
చెంతఁ జేరి సలాము చేసి చేఁజూప
నింతులు చాలుగా నెనసి కొల్వంగ
శృంగారనాయకశేఖరుం డగుచుఁ
జెంగట నొక్కరాజీవలోచనకు

విడె మిచ్చి పుక్కిటి విడెముఁ గైకొనును
జడఁబట్టి యొకతెను సారెకుఁ జెనకు
బాటప్రేలఁ గొని నీవిఁ బోమీంటి యొకతె
బటువుగుబ్బలుఁ జీటి పలుమఱు నవ్వు
మోవి యి మ్మనుచును మొక్కు నొక్కతెకుఁ

దావికుంకుమఁ బూయుఁ దరుణి కొక్కతెకు
బిగువుఁ గౌఁగిట నుంచు బ్రేమ నొక్కతెను
జిగిమించు తొడలపైఁ జేర్చు నొక్కతెను
ఒకతెపాటకు మెచ్చు నుత్సాహ మొదవ
నొకతెయాటకు సొక్కు నుల్లంబులోనఁ

గంతుఁ డీరాజశేఖరుఁడని యెంచఁ
గొంత ప్రొద్దీలాగు కొలువున నుండి
యంతఃపురంబున కతివలఁ బనిచి
యంతట చిత్రరేఖాభిలాషంబు
పూరింపఁగోరి సంపూర్ణశృంగార

సారంబు పొంగార జవ్వాదితావి
నెరయ గుబాళించు నెఱికురుల్ దువ్వి
మురువుగా సిగవైచి ముడువులు చుట్టి
చిగురుచందురకావి జిలుగుదుమాల
సిగచెంపకడ జాఱఁ జెలువుగాఁ గట్టి

కుఱుచ గేదంగి రేకుల రేక లమర
చెఱఁగులు ముందఱఁ జేర్చి యమర్చి
నెలవంక పొంకంబు నీటు పాటింపఁ
దెలిసోగ చికిలిముత్తెపు తురాఁ జెక్కి
మురువులు కట్టాణిముత్యాల కంట

సరుల వజ్రంపుఁ జేసరుల హారములు
చొక్కపు వెలహెచ్చు సోగముత్తెముల
నొక్కజోడై మించు నొంట్లు ధరించి
యారజంబుగ లలాటాభ్యంతరమునఁ
దీరుగా మృగనాభితిలకంబు దిద్ది

గోవజవ్వాది కుంకుమ కపురంపుఁ
దావిపన్నీట మర్దనముఁ గావించి
కలయఁగఁ గూర్చి బంగరు గిన్నె నుంచి
కలకంఠి తెచ్చిన కలప మలంది
మొలక కెంపులపిడి మొలవంకఁ జెక్కి

పలకవజ్రపుఁబని పరుఁజుచాయలను
గళలు దేఱెడు సడ్డకత్తి ధరించి

వలపుఁగ్రొవ్విరిబంతి వలకేలఁ బూని
పురతకాల్ పట్టు పాపోసులు తెచ్చి
ముఱువుగా నొకయింతి మునివేళ్లఁ జేర్పఁ

గడుసొంపుమీఱు శృంగారవనంబు
వెడలి యా పున్నమ వెన్నెలబైట
వచ్చుచో నడపంపు వాల్గంటి చేరి
పచ్చకప్రపుఁ బల్కు బాగా లొసంగి
జిగిమించు పచ్చఱాచిలుకల పనులఁ

దగు నాగవల్లికాదళసంపుటమున
నలమిన తెలనాకు లాకాకు దిగిచి
వలిపపై ఠాణి పావడఁ దడి యొత్తి
గోరను కుఱుచ రేకులు గాఁగఁ జీల్చి
నారయుఁ బైపొర నడిమీనె దిగిచి

తెలినిగ్గు క్రొత్తముత్తియపు సున్నంబు
కొలఁదిగాఁ జమిరి రేకులు విదళించి
మడఁచిన మడుపులు మాటి కందీయ
విడెముసేయుచు రాజవీథిలో వెడల
నుప్పరం బందిన యుప్పరిగలును

జప్పరంబులఁ జంద్రశాలాంతరములఁ
దిన్నని నెలఱాల తిన్నెలయందు
వెన్నెలబైటను వివిధలీలలను

సలలిత కందర్ప........హాస్య[1]
...సుద్ధరించు దంపతులఁ గన్గొనుచు

సంకేతనిలయంబు సరసకుఁ జేరి
యింక నా నాయకుం డిందు రాఁ డాయె
నని తమ రమణుల నందంద వెదకు
వనజలోచనలున్న వగలు చూచుచును
గాంత లల్గినచోటఁ గాళ్లకు మ్రొక్కి

యింతులఁ బ్రార్థించు పెల్లఁ జూచుచును
విరుల పానుపుమీఁద వెన్నెలబైట
నొరపుగాఁ బవళించియున్న మిటారి
సరసకుఁ జేరి తా సంజప్రొద్దునను
గుఱుతుగా నలఁదిన కుంకుమరసము

హరిచందనాలేపమై[2] తోఁప విటుఁడు
పరకాంతయని చలింపఁగఁ జూచి నగుచుఁ
బాలయల్కతో నున్న పొలఁతి యటంచుఁ
గలధౌతపాంచాలికను వేఁడఁ దాని
చాటునఁ దన చెలి జడకొద్దిఁ గొట్టె

వేటున కులికెడు విభుఁ జూచి నగుచుఁ
బచ్చలు చెక్కిన పదకంబులోన
నిచ్చలంబుగఁ దన నీడ తోఁచినను

1. సలిలంబు కందర్ప......హాస్య
2. హరిచందనాటోపమై.

జెలఁగి చిక్కిలి వంచుఁ జెనకఁదలంచు
కలికిగోలతనంబుఁ గనుఁగొని నగుచు

సయ్యాటమునఁ దమ సతులను విరుల
శయ్యలపైఁ జేర్చు జాణలఁ గనుచు
నగరుశోధనకు భూనాథుఁ డీరేయి
నగరు వెల్వడి వచ్చినాఁ డనితొంచి
కొలువు కెప్పుడు వచ్చు గుటిదార లెల్లఁ

దొలఁగి యుండంద సందులు దూరి చనఁగఁ
జనవరు లగు దొరల్ సరస నింతంతఁ
గనిపెట్టుకొని తన్నుఁ గాచి కొల్వంగ
జనపాలుఁ డాపౌరజనవిలాసములు
గనుఁగొంచు నూతనకందర్పుఁ డనఁగ

సూనాస్త్రశాస్త్రముల్ శుకములచేత
సానికూఁతులు నేర్చు సౌధవీథులను
జిత్రంబుగా మున్ను చిలుకచే విన్న
చిత్రరేఖగృహంబుచెంగటఁ జేరి
తన రాక రాకాసుధాకరముఖికి

ననురాగమునఁ దెల్పుమని వీడుకొల్ప
నడపంబుజవ్వని యాచిత్రరేఖ
కడఁ జేరఁ దను జూచి గ్రక్కున లేచి
కడలేని కూర్మితోఁ గాఁగిటఁ జేర్చి
పడఁతిని జూచి మోహాభామాలలామ

పాండిత్యవతులైన పాండ్య తుండీర
మండలాధీశకుమారికామణులఁ
గడకంటఁ జూడని కాంతుఁడే వీడు
పడకింటికిని రేయిఁ బాదచారమునఁ
దాన వచ్చెనటన్నఁ దరుణులలోన

నీనోముఫలము వర్ణింపఁ దరంబె
విమలాంగి నమ్ము భూవిభుఁడు నీసొమ్ము
రమణుని కెదురుగా రమ్ము లెమ్మనిన
గొబ్బున నాగబ్బిగుబ్బెత యప్పు
డుబ్బు నబ్బురమును నుత్సాహ మొదవ

మధురవాక్యముల సమ్మానినీమణికి
నధికోపచారమ్ము లాచరింపుచును
ఆరతుల్ వివిధచిత్రాన్నకుంభములు
కూరిమి నెచ్చెలుల్ కొందఱు దాల్పఁ
బన్నీటి గిండియుఁ బావడఁ బూని

కన్నియ యొకతె చెంగటఁ జేరి నడవ
రమణీయమణిసౌధరాజంబు డిగ్గి
తమకంబు కోరిక దయ చిఱునవ్వు
గమకంబు సిగ్గు నగ్గలికయు మించ
రమణుని కెదురేగు రతిదేవిరీతిఁ

బతి నెదుర్కొని సమీపంబున నిలిచె
నతని జగన్మోహనాకారరేఖ

నించుకించుక దల యెత్తి చూచుచును
వంచిన మోముతో వాల్గంటి సేయు
వన్నె లెఱింగి యాసన్నలై యున్న

కన్నియ లా రాజకంఠీరవునకు
నరుణాంబరములు చిత్రాన్నకుంభములు
వరుసగాఁ దెచ్చి నివాళించి వైవఁ
గన్నియ యొకతె బంగరుగిండి వంపఁ
బన్నీటిచేఁ బతి పాదముల్ గడిగి

కలుకుగుబ్బలమీఁది కుంకుమతావి
జిలుకు పయ్యెదకొంగుచేఁ దడి యొత్తి
యారాజచంద్రున కత్యాదరమున
నీరాజనం బిచ్చె నీరజనయన
యివ్విధంబునఁ దన హృదయం బెఱింగి

జవ్వని రాజోపచారముల్ సేయ
నేకాంతలకునైన నేకాంత మీని
భూకాంతుఁ డాకాంత పొంకంబుఁ జూచి
యీనగ వీబిగు వీరూపరేఖ
లీనీటు లీతేట లీవిలాసంబు

ఈ పొంక మీబింక మీయందచంద
మీపంకజాక్షులం దెందును లేదు
నాయంతవానికి ననువు కల్పించె
నీ యింతి యింతుల కెల్ల మేల్బంతి
శుకవచనంబు లీ శుకవాణిపట్ల

శుకవచనంబుల నూటి బాటించె
నని కొనియాడుచు నంతరంగంబు
ఘనరాగరసతరంగమునఁ గరంగ
అచ్చుతేంద్రునిపట్టి యతివఁజేపట్టి
మచ్చికతోడ నమ్మణిసౌధమునకు

వనితను దోకొనివచ్చి యిర్వురును
బెను తురంగి పరంగి పీఁటలమీఁద
సమముగాఁ గూర్చున్న సమయంబునందుఁ
గమలవిలోచన కనుసన్న నొక్క
చివురాకుఁబోఁణి దేశీయరాగముల

నవనవంబుగను వర్ణములు కల్పించి
యతనురసాలసమై[1] చిత్రరేఖ
పతిమీఁదఁ జెప్పిన పదములు గొన్ని
తాన మానముల సుధారసం బొలుక
వీనులవిందుగా వినుపించె నొకతె

చెలువుగాఁ దంబుర చేఁబూని యొక్క
కలకంఠి వినుపించెఁ గట్టివాద్యంబు
పెక్కురీతులఁ దాళభేదముల్ మెఱయ
డక్కివాయించె మిటారి యొకర్తు
కొనగోరఁ దంత్రులు ఘుమ్మని మీటి

ననఁబోఁడి యొకతె కిన్నరఁ బలికించెఁ
బంతువిధంబునఁ బదజాతి యమర

1. యతనుఁరసాలరమై.

వింతగా నొకచెలి వీణె వాయించె
మురళి చెంగు రబాబు ముఖవీణె తండె
విరిబోండ్లు కొందఱు వినుపించి రపుడు

తాము నేర్చిన వినోదపువిద్య లిట్లు
వేమఱు భామలు వినుపింప వినుచు
మగఱాల నిగరాల మలచిన కోళ్ల
పగడాల గొప్ప చప్పరపు మంచంబు
కుదినిపట్టున మించు కుంకుమ పఱుపు

మృదుహంసతూలికామిళితంబులైన
పురతకాల్ తలగడల్ వుంబొత్తునేతఁ (?)
బరగు నూరెపటంపుఁ బటువు బిల్లలును[1]
తావి చెంగలువలు తమ్మిక్రొవ్విరులు
చేవంతిసరులు నించిన చందువాలు

నీటైన నిద్దంపు నిలువుటద్దంబు
గాటంపుఁజలువ మక్కాగిండ్లచాలు
గోవజవ్వాది కుంకుమ మృగనాభి
తావి గంధముల కుందనపుగిన్నియలు
తఱచుగా బంగారు తట్టల నమరు

పఱువంపు విరిసరుల్ బంతులచెండ్లు
చొక్కపుఁ దెలనాకుజోకల మించు
చక్కని జాళువాఱాలవల్లికలు

1. బల్లలును.

కపురంపు బాగాల కడవన్నె బరణు
లపరంజి కాళంజి యరవిరి సురఁటి

దీపించు ఘనసారదీపపాత్రికలఁ
గైపుగాఁ దాల్చిన కనకపుత్రికలు
చక్కెర గసగసాల్ చారపప్పులును
చొక్కమౌ గొబ్బెర[1] ఖర్జూరంబు ద్రాక్ష
పూరించిన సువర్ణపూర్ణపాత్రములు

తోరంపు సాంబ్రాణి ధూపవాసనలు
చిత్తజు వైఖరుల్ శేఖరింపంగఁ
జిత్తరుబనులు వ్రాసిన ప్రదేశములు
శుకములు కోకిలల్ సురటీల జోళ్లు
బకదాళ్లు గల రత్నపంజరంబులును

గలిగి కాముని సాముగరిడిచందమున
విలసిల్లు పడకిల్లు విభుఁడు గన్గొనుచు
నింతిని ఘనరాజ్య మేలింపఁగోరి
కాంతాశిరోమణి కైదండఁ బూని
సారరాజసంబున నెలఁతయుఁ దాను

విరులపానుపుఁ జేరి వేడ్కఁ గూర్చుండి
సరసవిలాసప్రసంగసంగతుల
గురుకుచ నెఱికురుల్ కొనఁగోర దువ్వి
మగువ తీర్చిన మృగీమదతిలకంబు
జిగిమించు కొనగోర చిట్లించి నుదుటఁ

1. గొబ్బెర.

దీరుగా ఘనసారతిలకంబుఁ దీర్చి
సారెకుఁ గలపంబుఁ జన్నుల నలఁది
చెక్కుల మకరికల్ చెలువుగా వ్రాసి
యక్కునఁ జేర్చుచు నాదరింపుచును
విడె మిచ్చి పుక్కిటి విడెముఁ గైకొనుచుఁ

దడఁబడఁ బెనఁగొన్న తారహారముల
చిక్కుఁ దీర్చునెపంబుచేఁ గొనగోర
జక్కవగుబ్బలు సారె జీఱుచును
వయసు జాతియును భావంబునుం దెలిసి
దయమీఱఁగాఁ గళాస్థానంబు లంటి

కమలదళాక్షిని గరఁగించి కరఁగి
సుమసాయకుని కేళి సొక్కించి సొక్కి
లాలించి తేలించి లలనమే లెంచి
యేలించె రతిరాజ్య మింపు సొంపార
సారెకు రఘునాథచంద్రుఁ డీరీతి

గారవింపుచుఁ గల్వకంటినిం జూచి
వచనవైఖరుల నోవాల్గంటి నీదు
కచభార మంజనాకారంబుఁ దాల్చెఁ
బూర్ణేందువదన నీ పొంకమౌ నుదురు
వర్ణింప శశిరేఖవైఖరిఁ జూపెఁ

దరుణీలలామ నీ తళుకు వాల్జూపు
హరిణీవిలాసంబు లంగీకరించెఁ

గంజదళాక్షి నీ కంబుకంఠంబు
మంజుఘోషవిశేషమహిమ వహించెఁ
బంచాస్యమధ్య నీ బాహువల్లికలు
కాంచనమాలిక గరిమఁ బాటించెఁ
గోమలి ! నీదైన కోమలాంగంబు
హేమవర్ణంబుచే నన్నికఁ గాంచెఁ
గుంభికుంభస్తనకుంభ ! నీతొడలు
రంభావిలాస సంరంభంబుఁ దాల్చె
నీరజలోచన ! నీనఖరేఖ
తారావికాసంబుఁ దక్కఁజెనంగెఁ
గావున మోహనాకారసంపదల
నీవె రూపవతివి నిశ్చయం బిదియు
అని పల్కుపల్కుల కలినీలవేణి
మనమునఁ దన నేర్పు మాటలచేత
నాయవయవవర్ణనము సేయురీతి
నాయకుం డన్యకాంతల పేరుఁ దలఁచె
నని యెంచి మించిన యల్క వాటించి
వనజాక్షి శయ్యా నావలి మొగంబయ్యె
నది చూచి భూపాలుఁ డాకస్మికముగ
నిది యేమి కారణం బింతి యల్గుటకు
హృదయంబుఁ దెలియక హృదయం బొసంగి
మదిరాక్షితో నేను మాటాడరాదు
అనుచు నావలి మొగంబై కొంత తడవు

మనుజాధినాథుండు మఱి యూరకుండె
నేకళయ్యైన యుండి యిరువురు నిట్లు
జోకఁ గూడకయున్నచోఁ జిత్రరేఖ
యాచిత్తజుని కాఁక నలమటఁ జెంది
రాచిల్కచేత నీరఘునాథవిభుని

రయమున నింటికి రప్పించుకొంటిఁ
బ్రియమునఁ గౌఁగిటఁ బెనఁగొని యుండి
నరనాథుఁ డిప్పుడు ననుఁ గొనియాడు
టెఱుఁగ కర్థాంతరం బేను చింతించి
యక్కటా యేమిటి కలిగితి నిప్పు

డెక్కడినుండి నా కీబుద్ధి వొడమె
నేరీతిఁ బల్కుదు నీ మహామహుని
నేరీతిఁ బల్కింతు నెట్లు వేగింతు
నెవ్వరు రారాని యేకాంతవేళ
నివ్వియోగవిచార మెబ్బంగిఁ దీఱుఁ

బలికినఁ బల్కఁడో పల్కకయున్న
బళిబళీ నా మేలు[1] పలుచనౌగాదె
యక్కటా నావల పాఱడి యయ్యెఁ
దక్కియుండియును నీతఁడు దక్కఁడయ్యె
నిలువుటద్దములోన నీడనై నేఁడు

కలగన్నయటు లయ్యెఁ గాంతుని పొందు
ఎప్పుడు బల్కునో హృదయేశుఁ డనుచు

1. మేను.

నప్పద్మముఖి యుండె నప్పు డవ్విభుఁడు
ఈయింతి చెల్వ మే నెన్నదు పట్ల
నేయింతిపేరు నేఁ డేర్పడెనొక్కొ

భామాశిరోమణి ప్రౌఢ కావునను
నామాట లన్యకాంతలఁ దలఁపించె
నని యెంచి నవ్వుల కలిగెఁగా కిపుడు
కనకాంగి నిక్కంబుగా నేటి కలుగు
పలుకువెంబడి నేఁడు పరకాంతఁ దలఁచి

యలుకఁ బుట్టించిన హరువున నాదు
వాచాచమత్కారవైఖరి మించ
నీ చెలిపేరు నే నెన్నితి నేని
నవ్వుల కలిగిన ననుఁ జూచి పలుకుఁ
జివ్వల కలిగినఁ జెలి యూరకుండు

నని యెంచి చిత్రపటాకార మొకటి
గనుఁగొని చిత్రరేఖావిలాసంబు
బాగాయె నని పల్క పల్కువెంబడిని
ఆగంధగజయాన యధిపతి నన్నుఁ
జేరఁ బిల్చె నటంచుఁ బ్రేమతోఁ దిరుగఁ

నారాజచంద్రుండు నభిముఖుం డయ్యె
నీరీతి వారిద్ద ఱేకీభవించి
తీరని పొలయల్క తీరినపిదప
రతియును రతిరాజు రహిఁ గూడినట్లు
జతఁగూడి పుంభావసంభావములను

మగువకు మనసిచ్చి మాటలాడుచును
మృగవిలోచనకు నమ్మిక లొసంగుచును
జెనకుచు రతులఁ జౌశీతిబంధములఁ
బెనఁకువలును దక్కఁ బెనఁగుచు నేలి
విరులపానుపు డిగ్గి వికచాబ్జవదన
కరము కరంబునఁ గట్టిగాఁ బట్టి
మేడమెట్లను డిగ్గి మేదినీవిభుఁడు
వేడుక నారాజవీథిలో వెడలి
చెక్కుటి సొంపులు చిటిలిగంధంబు
పుక్కిటి విడెము గుబులుకొనంగఁ
జలువలు వెదచల్లు జవ్వాదితావి
పలుకెంపు బలుకెంపుబవడంపుమోవి
విడియంపు[1] చాయలు వెదచల్లఁ దుదల
నిడువాలుఁ గన్నుల నిద్దురమంపు
తడఁబడఁ బెనఁగొన్న తారహారములు
ముడివడి జాఱిన ముడిపూలసరులు
చిన్నారి జిలిబిలి చెమటచేఁ గరఁగి
తిన్నగా జాఱిన తిలకరేఖయును
బిసరుహాలోచన పెనఁకువవలనఁ
బసిపట్టు[2] సరిగ దుప్పటి వలెవాటు
నాదిగాఁగల సురతాంతచిహ్నములఁ
బ్రాదుర్భవించిన పంచాస్త్రుఁ డనఁగ

1. విడెకెంపు. 2. ఐనపట్టు.

నావిభుం డరుణోదయమునకు మున్న
వేవేగ నగరుఁ బ్రవేశించె నంత
జవరాలితోఁ గూడి జనపతి రేయిఁ

బవళించి యున్నట్టి పానుపువిరుల
వేఁకువ నుడిగంపు వెలఁదులు దెచ్చి
యాకడఁ జల్లిన ట్లడఁగెఁ దారకలు
కలువలచెలికాఁడు[1] గగనమార్గమునఁ
బలుమఱు వెడల[2] భూభాగంబు వెదుక[1]

జోకగా[3] వచ్చిన చుక్కలో యనఁగ
వేఁకువ దీపముల్ వెలవెలనయ్యెఁ
బ్రతిభచే సకలభూభరణంబుచేత
నతిశయింపుచును మాకపరాధిపైన
యాపన్నగస్వామి నధరీకరించె

నీపార్థివుండని యిచ్చలో నెంచి
జనపాలకుని గతిశ్రమము వారింపఁ
జనుదెంచె నన మించెఁ జలువతెమ్మెరలు
కలువలు వాడెఁ జక్కవకవగూడెఁ
బులుగులు మెలఁగె నంబుజములు చెలఁగెఁ

గటికిచీఁకటి దీఱెఁ గంతుఁడు జాఱె
విటజాల మళికెఁ గ్రొవ్విరిదేనె లొలికెఁ
దుమ్మెదల్ ఘోషించెఁ దొలుసంజ మించెఁ

---

1. కలువలచెలికాని. 2. వేదుక. 3, జాకగా

గొమ్మల నెడసి చకోరముల్ జడిసెఁ
గవఁ బాసి కామినీకాముకుల్ జనఁగ

దివసవికాసంబు దీపించె నంతఁ
చిత్రరేఖను రాత్రిఁ జేపట్టినట్టి
ధాత్రీశ్వరుని వినోదములు వ్రాయించి
చారుకళంకలాక్షారసంబునను
దీటుగా ముద్రించి దినసరికమ్మఁ

క్రమమునఁ బదుమటి కడలిరాయలకు
సమయాచారుఁడు గొంచుఁజను.........

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందు

తృతీయాశ్వాసము అసంపూర్ణముఁ

శ్రీరస్తు

రఘునాథాభ్యుదయము

సీ. భోజకన్యాముఖాంభోజరాజమరాళ
సత్యాఘనస్తనస్తబకభృంగ
జాంబవతీవిలోచనచకోరశశాంక
మిత్రవిందాతటిన్మేఘరూప
భద్రావశావశాభద్రదంతావళ
వరసుదంతామనోవనమృగేంద్ర
లక్షణారూపకలాపిపర్జన్య
భానుసుతాలతాపారిజాత

గీ. షోడశస్త్రీసహస్రచక్షుఃప్రసార
హారసారమసారమోహనశరీర[1]
విజయరాఘవభూపాలభజనలోల
కేలు మోడ్చెద రాజగోపాల నీకు.

కైవారం. శ్రీరాజగోపాలచరణారవిందభజనానందసాంద్ర, రఘునాథనాయకరత్నరత్నాకరావతీర్ణసంపూర్ణ, పాండ్యతుండీరాదివైరివీరగజకంఠీరవకిశోర, కళావత్యంబికాకుమార, చంద్రోపేంద్రసురేంద్రనందనకందర్పకోటిసౌందర్యధుర్య, జీర్ణకర్ణాటకసామ్రాజ్యసంస్థాపనాచార్య, సమసమయసమాచరితసమస్తనిస్తులతులాపురుషాదిమహాదానాపదానప్రవర్తితకీర్తిధారేయ, సంగరరంగగాంగేయ (? ద్విజ*)సహస్రాభీష్ట

1. హారసారమరాసారమోహనశరీర

మృష్టాన్నదానదీక్షాధురీణ, మానినీనూతనపంచబాణ, విశ్వవిశ్వంభరాభారభరణవిచక్షణదక్షిణభుజాదండ, శాశ్వతైశ్వర్యధౌరంధర్య....సింహాసనపట్టభద్ర, కలియుగరామభద్ర, జనకచరణసమవిధాయుక్త, విజయరాఘవనాయక, పరాకుస్వామి, మీరు హావణించిన రఘునాథాభ్యుదయ(? మును*) గనిపించ వినిపించేరు, చూడ నవధరింపుఁడ.

ద్వి. శ్రీరాజగోపాల స్థిరకీర్తిజాల
కారుణ్యగుణశీల కల్యాణలోల
గోవర్ధనోద్ధార గోపకుమార
భావజసమరూప [బహుళప్రతాప *]
నందగోపకుమార నవనీతచోర
చందనమందార సమకీర్తిహార
కరుణారసాపాంగ గరుడతురంగ
పరమవచోవేద్య భవరోగవైద్య
దక్షిణద్వారకాస్థలకృతలీల
రక్షింప[ఁగదవయ్య *] [రాధి *]కాలోల

వాక్యం. అని విజయరాఘవభూపాలుండు రాజగోపాలస్వామినిఁ గొనియాడి యాదేవతాపట్టభద్రుని పట్టంపుదేవిని యేమని ప్రశంసించీని.

ద్వి. కలశాంబునిధికన్య కల్యాణధన్య
సలలితసౌజన్య జగదేకమాన్య
వందారు శర్వాణి వారిజపాణి
మందరధరురాణి మధుకరవేణి

---

[*] ఈగుర్తుగలవి తాటియాకులలో శిథిలముకాఁగా పూర్తిచేసినవి.

పరమదయాలోక పాలితలోక
నిరతగజానీకనియాతాభిషేక
భారతీ [పార్వతీ భామలలో *]న
కోరినవర మిచ్చు కువలయనయన
శ్రీచెంగమలవల్లి చెలువైన తల్లి
కాచి రక్షింపవే కనకాంగవల్లి.

వా. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబుఁ గావించి యాం.........
ద్యనిర్వాహణసమర్థుండైన విజయరాఘవపార్థివేంద్రుండు హవ
ణించిన రఘునాథనాయకాభ్యుదయనాటకంబునకు సంవిధానం
బెటువలెను.

దరువు - సౌరాష్ట్రరాగము - ఏకాతాళము.

తిరుగఁ దాల్చిన దివ్యరత్నపు సొమ్ము
లారజప్రతాపుల యరవిరుల్ గాఁగ
శ్రీరాజగోపాలకారుణ్యరసమున
పేరైన భూలో............

పల్లవి. గుజరాతి కెంపుల కొలువుకూటముఁ జేరె
విజయరాఘవశౌరి విభవజంభారి.

పొదలఁ జెక్కిన యాణిముత్యపుతురా
మీఁదనున్న ధ్రువు............
......దువ జిమ్మేటి కావ్యాయై రాణింప
మేదిని నడయాడు మేరువో యనఁగ.

సన్నజాజివిరుల సవరించిన బంతి
వన్నెమీఱంగాఁ దన వలకేల నుంచి

చిన్నారి వలముం.........ల్చిన
మన్నారుదేవుఁ డీ మన్నెసింహ మనఁగ.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన విజయరాఘవపట్టభద్రుండు భద్ర
సింహాసనాసీనుండైన క్రమ మెటువలెను.

ఇవ్విధంబున మితపరిజనంబులు గొలువఁ గొలువై యున్న
విజయరాఘవేంద్రుని సముఖంబునకుఁ దాతయాచార్యమూర్ధ
న్యుండు వచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు – భైరవిరాగము – ఏకతాళము.

తిరుమణి ధరియించి తిరుచూర్ణము దిద్ది
తిరుమణివడములు దీపించఁగాఁ
గరమునఁ బద్మాక్షసరము నటింపంగా
సరగునఁ దాతయాచార్యులు వచ్చె.

వన్నెగాఁ బౌండరీకవాజపేయాదులైన
జన్నము లెల్ల సేసి సమ్మదమున
వెన్నెలచాయల వెలిగొడుగులనీడ
సన్నుతి కెక్కి[న] తాతాచార్యులు వచ్చె.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన యాచార్యుల చరణారవిందంబులకు
వందనంబుఁ గావించి, అతని అర్ధాసనంబున నుంచి, తానును
గూర్చున్న క్రమ మెటువలెను.

ఆసమయంబున విజయరాఘవసార్వభౌముండు నాఁటి
యరుణోదయావసరంబునఁ గాంచిన స్వప్నవృత్తాంతంబు

చింతించి ఆచార్యుల నీక్షించి వర్షాసమయసంభూతనవాంభో ధరగంభీరస్వరనిగుంభనవిజృంభణంబుతో నేమనుచున్నాఁడు.*

ద్వి. అలఘుతపోధుర్య యాచార్యవర్య
కలగంటి వినవయ్య కల్యాణశీల
నిన్న రే యొకవింత నీటు మీఱంగఁ
గన్నపాయమువాఁడు కందర్ప[కోటి *]
[లావణ్యలీలా *]విలాసంబువాఁడు
మోవిపైఁ జిఱునవ్వు మొలకలవాఁడు
జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ
సొగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
కరుణారసము చిల్కు కడకంటిచూ[పు]
[బురుణింప నొక *]మహాపురుష శేఖరుఁడు
సకలభూషావిశేషములు ధరించి
యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి
విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట
భజియింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
గర్భదానంబులు గావిం[చువేళ *][1]
చనుబాలుఁ గ్రోలించి చాల లాలించి
తొలుదొల్త నీమేని దురితంబు లెల్లఁ
దొలఁగించి రాజ్యంబు ధ్రువముగా నొసఁగి
సొంపున నిను దయఁ జూచు పురాణ
దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము

* ఈ వచనమునకు దిగువ (...చదివేది) అని కలదు.

1, ఇచ్చటినుండి ద్విపదకావ్యములోని యైదు చరణము లిందు లేవు.

విరవాదితావులు విరిసినరీతి
సరసవాక్యంబుల సరణులు మీఱఁ
బదములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు
మొదల మా కంకితంబులు సేసి తీవు
నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు
రారోగ్యభాగ్యంబు లపు డొసంగితిమి
ధీచతురానన ద్విపదకావ్యంబు
నీచేత నందుకో నేఁడు వచ్చితిమి
మాయవతారమై మహి నుదయించి
మీయయ్యయై ధైర్యమేరువై మించి
యఘటనఘటనాసమర్థుఁడై వెలయు
రఘునాథమేదినీరమణుని చర్య
ధీకౌశలము మించ ద్విపదఁ గావించి
మా కంకితము సేసి మనుము వేయేండ్లు
అని పల్కి యపు డా దయాపయోరాశి
ననుఁ గటాక్షించి యంతర్హితుం డయ్యె.

వా. అని విన్నవింప నానందించి, ఆ నందనందనచరణారవింద మిళిందాయమానమానసాంభోజుని విజయరాఘవభోజునిఁ జూచి ఆచార్య లేమనుచున్నారు.

ద్వి. భుజవిక్రమాధార భోజావతార
విజయరాఘవధీర వీరాధివీర
వినవయ్య మీవంశవిస్తార మెల్ల
వినిపింతు నీకుస విస్తరఫణితి
వనజాక్షుపదముల వఱలు వాహినికి

ననుజయై మించు నాలవజాతి జగతి
నాజాతిలోఁ జాల నధికులై నట్టి
రాజులుఁ గొందఱు ప్రఖ్యాతిఁ గనిరి
వారిలోఁ గృష్ణభూవరుఁడు లావణ్య
కారుణ్యగుణముల ఘనకీర్తిఁ గాంచె
అమ్మహామహునకు నాత్మజుండైన
తిమ్మభూపాలుండు ధీరత వెలసి
బయ్యాంబిక వరించి ప్రౌఢి వహించె
నయ్యిరువురఁ గాంచి రాత్మసంభవులఁ
బెదచెవ్వభూపాలుఁ బినచెవ్వవిభునిఁ
బెదమల్లభూజానిఁ బినమల్లనృపతి
వారిలోఁ బినచెవ్వవసుధాబలారి
మేరుధీరుఁ డనంగ మేదిని వెలసెఁ
జిరతరంబుగ భక్తి శ్రీశైలమందు
అరుణాచలమున వృద్ధాచలంబునను
శంకరార్పణముగా శాశ్వతానేక
కైంకర్యములఁ జేసి ఘనకీర్తిఁ గాంచె
సుగుణసంతతికి నచ్యుతరాయసతికిఁ
దగిన సోదరి కృశోదరి మూర్తిమాంబ
యతనికి భార్యయై యఖిలభూపాల
సతులలో నార్యయై సన్నుతిఁ గాంచె
అచ్యుతేంద్రుఁడు వారి కాత్మజుం డగుచు
నచ్యుతుం డితఁడె యని జను లెన్న
రంగధామునకు శ్రీరంగంబునందు

బంగారు సజ్జలుఁ బ్రాకారములును
రంగుమీఱు కిరీటరాజంబు మేలి
శృంగారవనములుఁ జెలువొందఁ జేసి
మెదిరిన మన్నీల నేపునఁ గదిసి
కదనంబులో గెల్చి కవ్వడి యనఁగ
సతికి భారతికి శ్రీసతి కరుంధతికిఁ
బ్రతివచ్చు మూర్తిమాంబను వరియించె
కౌసల్య దశరథక్ష్మారమణుండు
వాసి మీఱఁగ రఘూద్వహుఁ గన్నరీతి
అల మూర్తిమాంబయు నచ్యుతేంద్రుండు
నలనిభు రఘునాథనరనాథుఁ గనిరి
రసికుఁ డా యచ్యుత రఘునాథవిభుఁడు
వసుమతీరాజ్యనిర్వాహకుఁ డగుచు
తుండీరవీరునిం దురములోఁ దఱిమి
చండించి ఖండించె జగ్గభూవిభుని
ఆలంబు సేసి పాండ్యావనీనాథు
పాళెంబు డాసి తద్బాలికామణుల
మొఱవెట్టఁగాఁ దన మూకలచేతఁ
జెఱవట్టి తెప్పించి చెలఁగె నేనాపట్ల
మన్నారు మీయయ్య మాయవతార
మన్నమాట యథార్థ మగు నైన వినుమా
ఆయవతారవిహారంబుకన్న
నీయవతారమం దిదికదా వింత
జలకేళి సవరించు జలజలోచనల

పలువ లా మన్నారు వంచించి తెచ్చి
రణకేళి సవరించు రాజులసతుల
మణుఁగులఁ దెచ్చి నిమ్మనుజేశ్వరుండు
ఇంతమాత్రముదక్క నీయిద్దతికిని
వింత యే మున్నది వెండియు నితఁడు
చెలఁగుచు ఘనగిరిసింహాసనమున
అల రామదేవరాయలఁ దెచ్చి నిలిపె
ఆదరంబునఁ బదియాఱు దానములు
వేదకోవిదులైన విప్రుల కొసఁగి
కోదండదీక్షాధిగురుఁడైన రాముఁ
డే దైవ మని యెంచు నెంచఁ డన్యులను
ఆరఘునాథనాయకశిరోమణికి
నారీలలామమై నారాయణునకుఁ
బట్టఁపురాణియా పాలమున్నీటి
పట్టికి సాటియా పరమకల్యాణి
గుణరత్నఖని యని కోవిదు ల్పొగడఁ
బ్రణుతిఁ గైకొని వెంపరాజచంద్రునకుఁ
బరగ లక్ష్మాంబకుఁ బట్టియై పుట్టి
పరమపతివ్రతా[భరణమై *] మించు
లావణ్యవతికిఁ గళావతీసతికి
నావిర్భవించి నీ వభివృద్ధి నొంది
విజయరాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
నిజభుజంబున నుర్వి నిర్వహించితివి
కురులు కూడనినాఁడె గుఱిదొర ల్పొగడ

దురములోఁ బడుమటి దొరను గెల్చితివి
పట్టాభిషేకవైభవముఁ గైకొన్న
యట్టిసంవత్సరమం దొకనాఁట
నవలీలఁగాఁ బదియాఱు దానములు
సవరించి ద్విజుల కొసంగితి వీవు
వీరుఁడౌ సవరము వేంకటపతిని
పాఱఁదోలించి నీపనుపులచేతఁ[1]
బట్టిన సీమలోఁ బందనెల్లూరు
కట్టించితివి ఘటికామాత్రముననె
శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్పి
యా రాయకార్యంబు లౌఁ గా దటంచు
దుండగించిన పాండ్య తుండీరపతుల
ఖండించి వాకిలిఁ గానఁ జేసితివి
తడలేని మృష్టాన్నదానసత్రములు
నడపుచున్నాఁడవు నానాఁట హెచ్చు
రత్నాంగియుఁ గిరీటరాజంబు దివ్య
రత్నభూషణములు రథగజాశ్వములు
ప్రాకారగోపురప్రాసాదములును
వైకుంఠసభ పుష్పవనతటాకములు
ప్రకటించి రాజగోపాలదేవునకు
సకలకైంకర్యముల్ సంఘటించితివి
నవనవంబుగ రఘునాథపురాది
వివిధాగ్రహారముల్ వెలయఁ జేసితివి

1. పంపులచేతఁ

ఏకాలమును దండ్రియే దైవ మనుచుఁ
జేకొని పూజలు చేసెద వీవు
కావున నీ నడకకు మెచ్చి యిష్ట
దైవమా దక్షిణద్వారకావిభుఁడు
నీకుఁ బ్రసన్నుఁడై నీవు గావించు
నాకావ్య మందుదుఁగని యానతిచ్చె
మన్ననారనుమతి మా యనుమతియుఁ
గన్నావు గనుక నాకనకాంబరునకుఁ
దారహారముగ మీతండ్రిచారిత్ర
మారూఢిఁ ద్విపదకావ్యము సేయువయ్య.

వా. ఇవ్విధంబునఁ బ్రబంధనిబంధంబున కనుగ్రహించి యతని యనుజ్ఞ గాంచి ఆచార్యులు నిజమందిరంబు ప్రవేశించిరఁట యెటువలెను.

ద్వి. సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుఁడై యున్న
దక్షిణద్వారకాధ్యక్షుఁడై మించు
తిరుమలశ్రీతాతదేశికోత్తముఁడు
కరుణను ననుమతిఁ గావించెఁ గనుక
వరవైఖరుల నేను వర్ణింపఁబూను
చరితంబు మద్గురుచరితంబె గనుకఁ
దండ్రికన్నను వేఱె దైవంబులేద
టండ్రు భూసురులు నే నది మది నెంచి
ఘనవచోరచన సత్కవిరాజు లెల్లఁ
గొనియాడ నేఁడు మత్కులదైవమైన
జలధరసచ్ఛాత్ర (?)చారుగాత్రునకు

జలజాతపత్ర[1]విశాలనేత్రునకు
దక్షిణద్వారకాస్థలమందిరునకు
వక్షస్థలావాసవలదిందిరునకుఁ
బరమవైష్ణవతపోభాగధేయునకు
నరకిన్నరస్తుతనామధేయునకు
నవనార్వ(?)శకటదానవవిజయునకు
సవిధసేవావిచక్షణవిజయునకు
[ఫణిరాజ *]శాయికిఁ బరమకల్యాణ
గుణశీలునకు రాజగోపాలునకును
అంకితంబుగ మనోహరవచోరచన
లంకురింపఁగ నేను హావణింపఁబూను
నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
కావ్యంబునకుఁ గథాక్రమ మెట్టి దనిన.

వా. ఇవ్విధంబున నిజదేశికనిదేశంబు ప్రకాశింప విజయరాఘవకుంభినీజంభారి తా నారంభించిన కథాసంవిధానంబు నటింప నటనటీజనుల నియోగించి, త దాలోకనాయ త్తచిత్తుండై, నిండు గొలై వ్వయుండెనఁట యెటువలెను.

ఇత్తెఱంగున నుత్తరంగితచిత్తుండై విజయరాఘవస్వామి యమోఘవచోవైఖరి సేకరింప హావణించిన కథాసంవిధానంబునకుఁ బ్రథమకథనీయంబగు పురం బెట్టి దనిన.

పదము - సౌరాష్ట్ర రాగము - తివుడ.

శ్రీకరంబై సకలభువనవశీకరంబై రిపునృపాలక
భీకరంబై సంపదకు రత్నాకరంబై.

---

1. జలజాతవిమ్రత

తీరుగా నమరావతీపురి మీఱుగా యని జనులుఁ బొగడఁగఁ
జారుగాథల తంజకాపురి పేరు గాంచున్.

త్రిపురంబు రమావధూటికి కాపురంబై పలుకుఁజెలువకు
దాపురంబై తనరు భూసతినూపురంబై.

హాటకంబుల సుభటరథగజఘోటకంబుల విటవిటీనట
నాటకంబుల నొప్పు పురిశృంగాటకంబుల్.

వా. అన్నగరంబున కధీశ్వరుండైన రఘునాథభూమండలాఖండ
లుండు నిండువేడుకఁ బొంగారఁ గొలువు సింగారంబై యింది
రామందిరంబునకు వచ్చెనట యెటువలెను.

ద్వి. నిలువుటద్దం బొక నెలఁతుక దాల్ప
తలఁ పెటింగి కడాని తట్టల వామ్మ
కందళించిన వేడ్కఁ గరములఁ బూని
ముందఱ బొక్కసంబులవారు నిల్వ
సంపంగిపూవుల సరములు చుట్టి
సొంపు రాణింపఁగా సుప్పాణి గొప్ప
ముత్యాల కుల్లాయి మోహనలీల
ముత్యపుమురువులు మురువుగాఁ బూని
నిద్దంపుఁ జెక్కుల నీడలు తేఱ
పెద్దచౌకట్టులు ప్రియముతోఁ బూని
యవిరళనవకుంకుమాంగరాగంబు
సవరించి వీనుల జవ్వాది నించి
సరిగముత్యపుకుట్టు చంటిపై నొరయ
హారువైన పైఠిణీ యఱచట్టఁ దొడిగి

బంగారు చుంగులు పైమిటారింప
రంగైన పీతాంబరము కటిఁ గట్టి
కంటి కింపై మించు కంఠమాలికలు
కంటసరంబును గడువేడ్కఁ బూని
చెలువైన వజ్రాల చేసరుల్ కెంపు
కళుకుల మేరువు కడియముల్ దాల్చి
సరిలేని నవరత్నసంఘసంఘటనఁ
బురుణింపఁగా బాహుపురులు ధరించి
అకలంక(నూత్న)రత్నాంగుళీయములు
చికిలి వైడూర్యంపుఁ జేయంబుఁ బూని
పరగ పాండ్యనృపాలఫాలపట్టమున
మురువైన నవరత్నములఁ దీరినట్టి
బిరుదుపెండేరంపు పెరిమె దీపింపఁ
జరణాంబుజంబున సవరించి యిట్లు
కొలువు సింగారమై కోటికందర్ప
లలితలావణ్యవిలాసుఁడై వచ్చె.

ఎఱుకల కాంబోది – ఆదితాళము.

పల్లవి. రామావతారుండు రఘునాథధీరుం డభి
రామమగా యిందిరామందిరము (జేరవచ్చె.

ఎలమితో విజయరాఘవేంద్రునిఁ గాంచిన
లలన కళావతమ్మ లక్ష్మమ్మ కొల్వ.

ఎలవంక బలవంక నలరు రుక్మిణీసత్యలు
గొలువంగ వచ్చు రాజగోపాలుఁ డనఁగ.

వా. ఈరీతిఁ జేరిన రఘునాథశౌరి మెఱుపుమంచంబు[1]మీఁదఁ గూర్చున్న క్రమ మెటువలెను.

ఈరీతి మెఱుపుమంచంబునీఁదఁ గూర్చున్న తండ్రిపాలికి వచ్చి విజయరాఘవభూపాలుం డతని చరణారవిందంబులకు వందనంబుఁ గావించెనట యెటువలెను.

ఇవ్విధంబున వందనంబుఁ జేసిన నందనుఁ జూచి రఘునాథ భూపాలుం డేమనుచున్నాఁడు.

రఘునాథనాయనివారిమాట :—రావోయి ! కుమారకంఠీరవ ! మదీయవంశమేరువ ! ఈ చేరువఁ గూర్చుండవోయి.

వా. అనుసమయంబున, అంతఃపురకాంతలు అమ్మహీకాంతుని సమ్ముఖమ్మునకు వచ్చేక్రమ మెటువలెను.

కల్యాణిరాగము - అటతాళము.

మదవతు లిందిరామందిరంబున నున్న
హృదయేశ్వరుని కొల్వు కేతెంచి రఘుడు.

వా. ఇవ్విధంబునఁ జేరిన జవ్వను లవ్విభునకుఁ దమతమ విద్యలు వినిపించిన వరుస. ద్విపదమార్గంబున వక్కాణించిన క్రమ మెటువలెను.

ద్వి. బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజ
వరునిముందఱ నిల్వ[2] వారిలోపలను
బదచాళిఁ గొనియె రూపవతీవధూటి
కొదలేక పేరణిఁ గొనె చంద్రరేఖ
మిక్కిలికోపుల మెఱనడిఁ జూపి[3]

1. మెఱుపుమంచంబు 2. నిల్ప 3. జూపె

జక్కిణి వినుపించె శశిరేఖ యపుడు
ననఁబోఁడియగు లోకనాయికాకాంత
వనజలోచన కీరవాణి లతాంగి
దురపదకేళిక దురుసైన కోపు
వరుస నటించిరి వన్నెమీఱఁగను
కొరవంజి శివలీల గుజరాతిదేశి
విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రపుడు
భువి మెచ్చ నచ్యుతాభ్యుదయకావ్యంబు
నవరసచిత్రంబు నలచరిత్రంబు
హరువైన పారిజాతాహరణంబు
మెఱవడిఁ జూపు వాల్మీకి చరిత్ర
జానకీకల్యాణచాటుకావ్యంబు
తా నిర్వహించిన తక్కిన కృతులు
కొందఱు వినిపింపఁ గొందఱు తగిన
సందర్భమున సమస్యలు సేకరింప
నెదుట సంగీత సాహిత్యనాట్యములు
మొదలైన విద్యలు మూర్తిభవించె
నన మించు నల చంచలాక్షు లందఱును
వినిపింపఁదొణఁగిరి విద్య లన్నియును.

వా. వారిలో నొక్కవారిజలోచన నవరసాస్పదంబుగాఁ బదకేళిక వినుపించెనట యెటువలెను. (సరిపోయినపదం వినిపించేది). అప్పు డొక్కజక్కవగుబ్బెత జానకీకల్యాణంబు వినిపించెనట యెటువలెను.

వేఱొకకోరకస్తని వాల్మీకిచరిత్ర విచిత్రంబుగా వినిపించెనట యెటువలెను.

ఇవ్విధంబున విద్యలు వినిపించిన జహ్వనుల కవ్వసుంధరా ధీశ్వరుండు తాంబూలజాంబూనదాంబరంబులు పాలించి లాలించి పంపిన అయ్యింతు లంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించిరఁట యెటువలెను.

అయ్యవసరంబున నవసరంబులవా రావారాశిగభీరుని సమ్ముఖంబునకు వచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు - ముఖారిరాగం - అటతాళం.

తళుకుబంగరుజీని తట్ట చేపట్టి
చలువదుస్తులు సవరణచేసి
అళుకుతో వచ్చిరి అవసరమ్ములవారు
వెలినుండి రఘునాథవిభుని చెంగటికి.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చి అచ్యుతరఘునాథస్వామికి నేమని విన్న వించేరు.

ద్వి. శకసింధు గాంధార సౌవీర చేర
కుకురు కాశ కరూశ కోస లావంతి
నేపాళ పాండ్య తుండీరాదిసకల
భూపాలకులు కవిపుంగవుల్ బుధులు
దొరలు మన్నీలు మంత్రులు పురోహితులు
కరణికుల్ వాకిటఁ గాచియున్నారు
సమ్మదంబున స్వామి సమ్ముఖమ్మునకు
రమ్మని పిలుతుమా రాజదేవేంద్ర!

వా. అని విన్నవించి యన్నరేంద్రచంద్రుని కనుసన్న లెఱింగి అవసరంబులవారు పిలువఁ గొలువుబడివారు కొలువుకు వచ్చేక్రమ మెటువలెను.

దరువు – కన్నడరాగం – ఆదితాళం

వలువపంచెమీఁద చారి కట్టిన సరిగ
జిలుగుదుప్పటిచుంగు జీరాడఁగాఁ
చెలువంబు మీఱంగ శ్రీరఘునాథుని
కొలువుకు వచ్చిరి గుఱిదొర లెల్ల.

వా. అవురా! ఈరీతిఁ జేరవచ్చిన దొరలు ఆరాజన్యమూర్ధన్యునిం బొడగనిరఁట యెటువలెను.

ఇవ్విధంబునఁ బొడగని వారిలోఁ దగినవా రతనియనుమతి నుచితాసనాసీనులై రఁట యెటువలెను.

ఆసమయంబున నావిద్వత్ప్రభుశిఖామణిసముఖంబునకు విద్వత్కవీంద్రులు వచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు – పంతువరాళిరాగం – ఏకతాళి.

పరకాళియంగీలు పట్టుపచ్చడములు
.........రేపుటంపు క (కు?) ళ్లాయిలు
కరమున దర్భముల్లు కనకపొంగళ్లు (?) బూని
గరిమతో వచ్చిరి కవిబుధోత్తములు.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన విశిష్టవిద్వద్వాగ్మ్య లష్టభాషాకవిసార్వభౌము లాసభానాయకుని నాశీర్వదించిరఁట యెటువలెను,

"ఆయురారోగ్యపుత్రార్థః మంగళాని[చ*] భవంతు."

ఇటువలె నాశీర్వదించి యాసార్వభౌముని యనుజ్ఞఁ గాంచి తమ తమ మొఱ లెఱింగించి కుఱంగటఁ[1] గూర్చుండి శాస్త్ర చర్చ నడిపించిరఁట యెటువలెను.

ఆరఘునాథ భూపాలచంద్రుండు విద్వత్కవీంద్రులం జూచి యేమనుచున్నాఁడు.

రఘునాథనాయనివారిమాట :— వింటిరా! కవులార! ఈపడుచు లాంధ్ర గీర్వాణ ప్రాకృత సమస్యలు పూరింపఁగోరు చున్నారు. వీరినిఁ బరీక్షింపరయ్యా.

వా. అన విని యమ్మహారాజుతోఁ గవిరాజు లేమనుచున్నారు.

"అయ్యయ్య స్వామి నగర లక్ష్మీసరస్వతులు సాక్షా త్కరించియుండఁగఁ బరీక్షయేలయ్యా? అయినను మీ రాన తిచ్చిన మీఱరాదు గద. ఈకమలాస్యలకు సమస్యలు ఇచ్చే మయ్యా."

అని సమస్యలు ఇచ్చిరఁట యెటువలెను.

సమస్య : "రారాజని యచ్యుతేంద్రు రఘునాథనృపా."

వా. ఔరా! రామభద్రమ్మవారు ఆసమస్య పూరించి చదివి రఁట యెటువలెను.

కం. ఎరీ నీ సరిరాజులు
భూరమణులు నిన్నుఁ జాలఁ బొగడుదురు భళీ!
స్వారాజని శేరాజని
రారాజని యచ్యుతేంద్రు రఘునాథనృపా.

1. యురంగట.

వా. ఔరా! ఈపద్యంబు విని యాంధ్రకవితా నిర్వాహణంబునకు మెచ్చి గీర్వాణభాషను సమస్య నిచ్చిరంట యెటువలెను.

సమస్య: "కిం తే సంతానపాదపాయంతే."

వా. అవురా! యాశుకవితావాణియగు నాశుకవాణి యీ సమస్య పూరించి చదివెనంట యెటువలెను.

శ్లో. కతికతినక్షితిపతయః
కిం తే రఘునాథనాయకాయంతే
భువి బహవః కిల తరవః
కిం తే సంతానపాదపాయంతే.

వా. అవురా! ఈరీతి సంస్కృతసమస్య పూరించి చదివిన విని మెచ్చి ఆరామభద్రమ్మకు మధురవాణమ్మకు వేర్వేఱ ప్రాకృత సమస్య లిచ్చిరంట యెటువలెను.

౧. సమస్య: "రహుణాహక్ఖితిచందిరో విహాఇ."
౨. సమస్య: "వడ్డఇ రహుణాహరాయ పాహహో."

వా. అవురా! ఆరెండుసమస్యలు వారు పూరించి చదివిరంట యెటువలెను.

శ్లో. పరిపుణ్ణకళాహి సోహమాణో
అహియంసక్కళణిచ్చసెవ్వమాణో
సహిఎ (స?) . చెందిఆఒ
రహుణాహక్ఖితిచందిరో విహాఇ.[1]

---

1. పరిపూర్ణకలాభి శోభమానః
అభితః (?) సత్కులనిత్యసేవ్యమానః
సఖి! య (శః?) . చంద్రికాఢ్యో
రఘునాథక్షితిచంద్రో విభాతి ॥

వా. అవురా ఆ(రెండవ*) సమస్య పూరించిచదివెనఁట యెటు వలెను.

సమస్య: తెల్లొక్కెక్క సుహావహాసుహాయర
వియయరాహవం సఇణం
దెత్థూణ ణిఅతణూయం
వడ్ఢయి రహుణాహరాయ పాహోహి[1].

వా. భళి! భళి! మేలు! మేలు! సారస్వతసామ్రాజ్యపట్టభద్ర! ఈమహామహిమంబు స్వామినగరిఁ గాక తక్కినరాణువల (?) నెక్కడిదయ్యా?
ఆసమయంబున ఆయసమాన తేజో నిధిసమ్ముఖంబునకు రాయసములవారు వచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు – బిలహరిరాగం – ఆదితాళము.

వెరవు మీఱి దినసరు లోడినుంచి గంటంపు
దుర(టొఱ ?) చల్వదుప్పటి పొరలోనఁ జెక్కి
గరిమతో వచ్చిరి కై కానుకలు గొంచు
సరసులైన రాయసమ్ములవారు.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన రాయసమ్ములవారినిం జూచి రఘునాథభూపాలుం డేమనుచున్నాఁడు.

---

1. త్రైలోక్యైక సుఖావహ
శుభకర విజయరాఘవం శశినం
దృష్ట్వా నిజతనూజం
వర్ధతే రఘునాథరాజపాథోధిః ॥

పైశ్లోకమున శుభకర యనుటకు మాఱుగా సుఖకర యనికాని, సుఖచర యనికాని యుండవచ్చును.

పైప్రాకృత శ్లోకములకు సంస్కృతచ్ఛాయ నిచ్చియు, వానిని సంస్కృత శ్లోకములను సవరించి పెట్టియు సాయపడిన డాక్టరు వి. రాఘవన్ గారికి మా కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములు.

ద్వి. తేల్పువుఁ డే మైనను దిక్కుల కార్య
ములు వ్రాసివచ్చెనా మొన్న నిన్నటను.

వా. అని పలుకు రఘునాథజననాథునకుఁ బ్రధానులు సమయ కథానుగుణసుధామధురోక్తుల కార్యాంశంబులు వినిపించి దినసరులు చదివిరఁట యెటువలెను.

కమ్మవక్కణ :—

ద్వి. శ్రీమన్మహాచోళసింహాసనంది
రామనోహరుఁడైన రఘునాథనాయ
నయ్యవారికి నుత్తరాది గుంటూరి
యయ్యపరసుని నారప్ప విన్నపము
లంచిత నళవత్స రాషాఢ శుద్ధ
పంచమీపుష్యార్క పరిఘయోగమున
స్వామివారా పళవానేరినగర
నామతీర్థము పురాణశ్రవణంబు
రామవిగ్రహపూజ రామజపంబు
శ్రీమూర్తి దానాద్యశేషదానములుఁ
గావించి విజయంబుఁ గలుగ నక్షతలు
శ్రీవైష్ణవులొసంగ శిరమునం దాల్చి
"ఆదిత్యహృదయ"జపానంతరమున
నైదాఱు గడియలయపు డారగించి
భేరులు మ్రోయించి పెండ్లికిఁ బోవు
తీరునఁ దగిన ముస్తీదుఁ గావించి
యెదుటిపాళెంబున కెఱుక సేయించి
కదలి వచ్చి విజయగరుడాద్రి నెక్కి

రామభద్రగజాధిరాజంబు నెక్కి
రామభద్రకుమారరత్నంబు కొలువ
మతిశాలి పురుషోత్తమయ నరసప్ప
జతఁ గూడిన గరిమజాలశీల్[1] గనుక
నెదు రెచ్చరింపుచు నేకపార్శ్వమున
మదగజం బెక్కి సమ్మదమున నడవ
అస్తెప్ప యళగప్ప యాప్తులై యొక్క
మత్తేభపై నెక్కి మక్కువ నడవ
రాజులు మన్నీలు రాతులు దొరలు
తేజీలపై నెక్కి ధీరులై కొలువఁ
జేరువ నొకగంధసింధురం బెక్కి
ఆరామదేవరాయలు చనుదేరఁ
దరతరమ్ములకును దగులైన కతన
నెర నమ్మఁదగిన కోనేటి కొండ్రాజు
కట్ట రంగపురాజు కస్తూరిరాజు
మిట్టపాళెంపు సంపెట నాగరాజు
రామరాజుల యాకు రఘునాథరాజు
మామ యోబళరాజు మనుబోలురాజు
శ్రీరంగపతిరాజు శ్రీగిరిరాజు
వీరరాఘవరాజు విఠ్ఠలరాజు
నందేల చిట్రాజు నారపరాజు
కందనవోల్ రాజు గడితిమ్మరాజు
కాలువరాజులు కడపరాజులును
బాళేలరాజులు పంటరాజులును

1. మదాలశీల్.

శ్రీపతివారు[1] కై జీతంపు దొరలు
జూపల్లివారు దేసురిరెడ్ల తెగలు
మామ మూర్తెప్ప కుమారరంగయ్య
సామినాయనివారు బలుమూరివారు
మండువవారు కంబము కొండవీటి
కొండపల్ రెడ్లు నంకుశరావువారు
నౌదల పచ్చి మల్లప......టి గంటి
మాదన సేపెరుమా మొదలారి(?)
మొదలైన గుఱిదొరల్ ముందఱ నడవఁ
గదనరంగమునకుఁ గదలిపోవుటకు
నేడెనిమిదివేల యొలగోలు ప్రజల
కాడియపాదము నధిపతిం జేసి
చివగడల్ కై దువుల్ సెలవు సేయించి
సవరణతో నేఱుఁ జాలఁ గప్పించి
భ్రమసిన పడుమటి పాళెంబుమీఁద
దుమికి హుటాహుటి దొక్కొని నడవ
అమ్ములచేతఁ జేయమ్ములచేత
దుమ్ములచేత దోదుమ్ములచేత
బల్లెలచేతఁ దుపాకులచేత
నల్లమూఁకలచేత నడగొండలైన
మత్తేభములచేత మావులచేత
కత్తులచేతఁ జీకాకు సేయింపఁ
బోరిలో సమసె గొబ్బురి జగ్గరాజు

1. శ్రీపతిరాజు అని పాఠాంతరము.

పారె మూఁకలవెంటఁబడి మాకరాజు
దగఁదొట్టి వగఁబుట్టి దళవాయి చెంచు
సిగ విడి తెగ జాఱఁ జింతింప కేగ
నుడివోయి యోటుకాఁ దూఁడనిఁబాడె
విడి వడి పాఱె రావిళ్ళ మాదన్న
మధురవారినిఁగూర్చి మమ్మింత చేసె
విధి యంచుఁ దనపాలి విధి దూఱుకొనుచు
దొరలెల్ల నవ్వంగఁ దుండీరవిభుఁడు
పరువెత్తెఁ దన చెంజి పట్టణంబునకు
తిరువందినాపిళ్ల తిత్తెసెపట్టి
పురము తిమ్మానేఁడు భుజబలరావు
చినరాతు యెఱ్ఱమసెట్టిలోనైన
తనయొద్ది దొరలెల్లఁ దను డించి పాఱ
నింతుల నెడఁబాసి యిలు చూఱ యిచ్చి
సంతరించిన బొక్కసము వీటిఁబుచ్చి
తురగంబు డిగ్గి కైదువఁ బాఱవైచి
విఱిగి పాఱఁదొడంగె వీరపనేఁడు
జయలక్ష్మి చేపట్టి స్వామివా రపుకు
దయ మీఱఁగా ధర్మదార పట్టించి
బంగారు బొమ్మను పాండ్యభూపాలుఁ
డింగితవేదియై యిచ్చిన మెచ్చి
తంజాపురము చేరి తనవంశవజ్ర
పంజరంబై సార్వభౌమసామ్రాజ్య
లక్షణంబులతో కళావతీసతియుఁ
గుక్షిసంభవ రాజగోపాలుఁ డనగ

విజయసంధాయియై వెలయుచునున్న
విజయరాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
యాముహూర్తమునఁ బట్టాభిరామాభి
రామమై మించు శ్రీరామసౌధమునఁ
జలువఱాజగతిపై జాళువా పసిఁడి
పలకల గొప్ప చప్పరములోఁ జేరి
పేరోలగంబున్నఁ బెద్దమ్మవార
లారతు లెత్తినా రని వ్రాసి రాఁగఁ
గొలువులోఁ జదివించుకొని స్వామివారి
బలపౌరుషము లెంచి పాచ్చాలువారు
సమయోచితోక్తులఁ జాల లాలించి
తమముద్రచేఁ గాగితము శిఖా చేసి
ఘనముగా మీా కుడుగరలు గట్టించి
హనుమోజిపంతుల నంపించినారు
ఎటువలె నడచిన దిక్కడి కార్య
మటుగాన నెఱిగుండ నవధరించేది.

వ. ఆ సమయంబునఁ గరణికు లాభరణచరణపరిచరణ శాలి (?)[1] పాలికి వచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు – సావేరిరాగము – అటతాళం.

పటికముల కర్ణికల్ బలపముల్ కడితముల్
బటువైన కుళ్లాయిపై పాగలు
కుటిలవార్తలు మించఁ గొందఱు కరణికుల్
నటనతో వచ్చిరి నరనాథుకడకు.

---

1. గరణికు లా రఘుకులాభరణచరణపరిచరణశాలి అని యుండదగును.

వా. వచ్చి అచ్యుత రఘునాథభూపాలుని సముఖంబున ఆయ వ్యయసంఖ్యాకథనపురస్సరంబుగాఁ బరస్పరవివాదంబులు సలి పిరఁట యెటువలెను.

అట్టవణ రంగయ లెక్క వినిపించేది :— చిదంబరనాథ మొదలాఁదిమీఁద ధర్మాసనం మూఁడులక్షల మాళ్ళకు చెల్లు రెండు లక్షలున్ను ముప్పై అయిదువేలు కాక పార్వ(ర్శ్వ ?) నిల్వ పదిహేనువేలున్ను శుద్ధ నిల్వ యాభై వేలున్ను అంతు నిల్వ అఱవై అయిదు వేలు. కుబుసం లక్ష్మయమీఁద మణియం మనోవర్తి రెండు లక్షలున్ను యాభై వేలకు రొఖ్ఖం చెల్లు లక్షా యాభై వేలు, ధాన్యాన చెల్లు యాభై వేలు, అంతు రెండు లక్షలు కాక నిల్వ యాభై వేలు. వాచమాటిమీఁద కరతొరలు లక్షవరహాలకు రొఖ్ఖం చెల్లు యెనభై వేలు కాక నిల్వ యిరవై వేలు. కోనేరిపిళ్ళమీఁద సుంకం పద్ధెనిమిది వేలకు చెల్లు పంౘ్రెండువేలు కాక నిల్వ ఆఱువేలమాళ్లు; అంతు నిల్వ లక్షా నలభై యొక వేల మాళ్లు.

అని యీతీరున లెక్క వినిపించిన అట్టవరణ రంగయతోను కస్తూరి ప్రత్యుత్తర మిచ్చిన క్రమ మెటువలెను.

కస్తూరిమాట :— ఏనయ్యా రంగయ్యా ధర్మాసన మొద లాద లెక్క సముఖదల్లి హేళిదెల్ల తాఁను వెలి. అవరవరు హీడి దలంచ, పరిధానవ హేళ బేడాయందు నినగె అవరవరు ప్రియ హేళిద్దు, నా నరియినే.

అని యీతీరున కస్తూరి అన్నందుకు అట్టవణ రంగయ ప్రత్యుత్తర మిచ్చేక్రమ మెటువలెను.

అట్టవణ రంగయ :— నీనేనుబల్లెయయ్యా, అంథాద్దు ఉంటాదరె రూపిసు. యేను బగుళుతిద్దియ.

వీ రిద్దఱి పరస్పరవివాదమున్ను విని చిదంబరనాథమొద లారి మందలించే క్రమ మెటువలెను.

చిదంబరనాథ మొదలారి :— సముఖ త్తిలె నీంగ ళేఁ అడిచ్చిపఢ్డీర్, ఎల్లాం కర్త్తాక్కళ్ చి త్త మఱియుం. సుమ్మా యిరుంగో.

వా. ఔరా! వారి వివాదంబు విని రఘునాథభూపాలుం డేమను చున్నాఁడు. రావోయి అ స్తైప్పదీక్షితులవారితోఁ జెప్పి లేఖలు పరామర్శించుమనవోయి.

వా. ఈరీతిఁ బేరోలగంబుండి, కొంతసేపు రాణువ కార్యంబులు మణాయించి హాసమువారినిం బంచి, స్వారిఁబోవ నుత్స హించి, యంత నంతఃపురముఁ బ్రవేశించిరఁట యెటువలెను.

ఇవ్విధంబున నమ్మహీకాంతుం డంతఃపురముఁ బ్రవేశించి యారగించి, శతపదంబులు త్రొక్కి, బాలరామాయణముఁ బఠించి, తాంబూలచర్వణముఁ గావించి, ఘటికాచతుష్టయ మాత్రంబు మృదుశయ్యపై నిదురించి, మేలుకాంచి, స్వారిఁ బోవ నుత్సహించి రాణువవారి కెచ్చరింప నన్నగారినిం బంప నతండు వచ్చేక్రమ మెటువలెను.

దరువు – శంకరాభరణం రాగం – ఆదితాళం.

నేమముతోడను మోముసఁ దీర్చిన
నామము తిరుచూర్ణము మించంగా

ఆమాపటివేళ నన్నగారు వచ్చె
వేమఱు జెత్తంబు విసరుచు నపుడు.

వా. వచ్చి రావణువారి నెచ్చరించే క్రమ మెటువలెను.

ఓహో, దొరలారా అయ్య స్వామి వస్తున్నాఁడు. గొబ్బున ఆయిత్తపడి గుఱ్ఱా లెక్కి రారోయి!

వా. అని రాణువదొరల నాకర్ణించి హర్షంబుతో వర్షధరుండు మరలెనఁట యెటువలెను.

అంత రఘునాథమేదినీకాంతుండు వింత సంతనపనుల మించు కక్ష్యాంతరంబులు గడచి వింతగా కైసేసినభద్రదంతావళం బెక్కి, అంతఃపురము వెడలి రాణువదొరలతో కుమారవర్గంబుతో రాజమార్గంబున స్వామివచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు.........

శ్రీరఘునాథుండు శృంగారశాలియై
స్వామి వెడలివచ్చె చౌదంతి నెక్కి.

తేజీలపై నెక్కి నేజలు చేఁబూని
రాజాధిరాజులు రౌతులు కొల్వ
రాజవదనలు నీరాజనము లెత్తఁగా
రాజవీథివెంట వచ్చె రాజస మమర.

బలవంతులైనట్టి ప్రద్యుమ్న సాంబులు
గొలువంగ వచ్చు రాజగోపాలుం డనఁగ
విలసిల్లు రామభద్ర విజయరాఘవేంద్రులు
ఎలవంక భలవంక నెనసి కొల్వంగను,

సరిలేని మకర శంఖ చక్ర కేతనములు
సురుమాయి జల్లులు సూర్యచంద్రులును
గరుడధ్వజాదులైన బిరుదులు పట్టంగా
సురలు గొల్వంగ వచ్చు సురరాజుకరణి.

వా. ఈరీతి స్వారి వచ్చిన యారాజచూడామణిని జూడఁగోరి పౌరనారీమణులు మణిసౌధంబు లెక్కి చేతు లెత్తి మ్రొక్కి యతని రూపరేఖలకు సొక్కి సేసలు చల్లిరఁట యెటువలెను.

వారిలో నొక్క వారిజలోచన ఆరాజకందర్పుని సౌందర్య విలాసంబులు సందర్శించి పరమానందంబుఁ జెంది కందర్పుని కెందలిరాకుతూఁపునఁ గసికందిన డెందంబుతోఁ గంది, ఆరూపపాంచాలుని వెడందకన్నులును, తళుకులు దేఱు నిద్దంపుఁజెక్కులును, సురశాఖిశాఖలకు జోడైన భుజము, లరుణాబ్జముల మించు హస్తయుగ్మంబు, పాంచజన్యమురీతిం బరగు కంఠంబు, కాంచనోరుకవాటగతి మించు నురము, సైకతస్థలికన్నఁ జదురైన జఘన, మాకరికరముల నదలించు తొడలు, లలిత నుహారాజలక్ష్మంబులను జెలువారు పాదరాజీవయుగ్మంబు మొదలైన యావయవమ్ములచేతఁ దనకు ముద మొదవించు నమ్మోహనాకారు మదనావతారు మన్నెహంవీరుఁ గదలక జాలమార్గమ్మునం జూచి, సంతసంబున మహాశ్చర్యంబు నొంది యంతరంగమున నిట్లు వితర్కించె.

ద్వి. ఇంతటి వాని నే నెందునుం గాన
కంతుఁ డీమేదినీకాంతుని కెనయె
చక్కనివారిలోఁ జక్కనివాఁడు
సొక్కరె యీతనిం జూచిన చెలులు.

వా. అని చెప్పవేయక యందందఁ జూచి మనమున హర్షించి మఱియు నిట్లనియె.

అనికి తురంగసాది నాగాచతరంగంబుల సురంగంబుఁ ద్రవ్వి యంతరంగపుకోట నూటాడింప నాపాటలగంధి ధైర్యపాటవంబుఁ బోమీాటి యారాజకిరీటిపై నాటిన తలంపు చలింపనీక యేమని వితర్కించుచున్నది.

ద్వి. ప్రేమతో నీరాజు బిగువుకౌఁగిటను
వేమఱు మరుకేళి విహరించు చెలులు
ఏనోము నోచిరో యేదైవములను
బూని పూజించిరో పూర్వజన్మమున
నీరాజకందర్పుఁ డింపు సొంపారఁ
జేర రమ్మని పిల్చి చేపట్టి నన్ను
మోము మోమునఁ జేర్చి మోవి యానుచును
ప్రేమతోఁ గౌఁగిటఁ బెనఁగు టెన్నటికిఁ
దళుకుఁజెక్కిలి నొక్కి తమిమీాఱ నొక్కి
యెలమి పుక్కిటి విడె మిచ్చు టెన్నటికిఁ
గురులు నున్నగ దువ్వి కొప్పమరించి
విరులు దిండుగఁ జుట్టి వేడుక మీాఱఁ
గలపంబు నెమ్మేనఁ గలయంగ నలఁది
తిలకంబు కొనగోరఁ దీరుగా దిద్ది
కళ లంటి సొక్కించి కరఁగించి కరఁగి
కులుకుగుబ్బలఁ జేఱి కూడు టెన్నటికి.

వా. అని వితర్కించు సమయమున కొమ్మపై కమ్మవిల్కాఁడు దాడివచ్చెనఁట యెటువలెను.

ద్వి. కొక్కోకమునఁ జాల గుఱిపడ్డరాతు
చక్కెరఖాణంపు సామ్రాణి నెక్కి
యంచలనున్న రాయంచబోదలను
జంచరీకమ్ములఁ జలువతెమ్మెరల
గొరవంకలను గండుఁగోయిలగముల
నిరువంకఁ బురికొల్పి యింతిపై నపుడు
కండచక్కెరవిల్లు కరమునం బట్టి
గండుతుమ్మెదనారి గట్టి మోపెట్టి
అలరులగన్నెరాకమ్ము సంధించి
కులుకుగుబ్బెత నేసి కోయని యార్చె.

వా. ఈరీతి నారీతిలకంబు మన్మథపారవశ్యంబుఁ జెందిన తెఱంగెఱింగి మెఱుంగుఁబోణు లాకురంగలోచనం దోడ్కొని కుఱంగట శృంగారవనంబునకు వచ్చి యచ్చట నామచ్చెకంటికిఁ బ్రొద్దుపోకగా సుద్దులాడుచు వనవిహారంబు సలిపిరఁట యెటువలెను.

పదం : ఘంటారవం - ఆదితాళం.

కన్నెలఁ బాయకు సన్నలు సేయకు పొన్నల చాయకుఁ
బోదము రావె
క్రేవలఁ బెంచిన మావులు వంచిన పూవులు త్రుంచినఁ
బ్రొద్దుపోదఁటవె
ఈరము లన్నఁ గాసారము లన్నఁ గీరము లన్నను గినిసెద
వదేమె
పారిజాతము లన్న వారిజాతము లన్న వారిగీతము లన్న
ఫలసి చల్లములె (?)

ఆటలఁ జూడవు బోటులఁ గూడవు పాటలు పాడవు భామ
యిదేమె
ఇంతుల రమ్మ వంతుల కమ్మని బంతులు తెమ్మని పలుక
వదేమె.

వా. అని పలుకు చెలుల పలుకులు విననొల్లక యాయుల్లకభరం
బున భూవల్లభచిత్తజుని హత్తించిన చిత్తంబు మరలింపనేరక
వనితల పేరఁ జీరక వనవిహారంబుఁ గోరక లతాగృహంబులు
దూరక లవంగకుడుంగంబులఁ జేరక యూరక యాఁకోరక స్తని
సితకపోలయై నృపాలుపై మేలు జాలు వారఁ జాల పారవ
శ్యంబు మీఱి నేమని తక్కించుచున్నది.

మధ్యమాది రాగం – అటతాళం.

ఏల స్వారి వచ్చె రఘునాథభూ
పాలుండు రూపపాంచాలుండు నేడు.

మదగజంబు నెక్కి మన్నెహంవీరుండు
మదిరాక్షి యీప్రొద్దు కదలిరానేల.

కదలి వచ్చిన నేమి కడమవీధులఁ బోక
మదనావతారుండు మావీధివెంట.

ఈరాజవీథిలో స్వారి వచ్చిననేమి
మీర మీఱి నేను మేడపైఁ జేరి

ఆరఘునాథుని యందచందములు
సారణగండ్లను జూడ నేమిటికి.

చూచిన నేమాయెఁ జూచి చూడకమున్ను
నాచిత్త మతనిపై నాట నేమిటికి;

ఆచందమామయ్య యల్లుఁ డింతలోన
ఈచందమున న న్నేఁచ నేమిటికి.

మరులుకొంటినంట మరుఁ డేఁచెనంట
నరనాయకున కెవ్వ రెఱుక సేసేరు

ఎఱుక సేసిన నేయింతుల మెచ్చని
దొర నేఁడు న న్నేల సరకు సేసీని.

వా. అని పలికి యాకలికిచిలుకలకొలికి యొకచెలినిం జూచి యేమనుచున్నది.

పదం ......

రమణి నాభాగ్యమునకు రాజగోపాలు దూఱనేల
రమణుం డెన్నఁడైన నన్ను రాపు సేసీనా.

వేగమున వలరాజు విరిదూపులకుఁ దాళక
జాగు సేయక పొదరింటి చాటున నే నిల్వ
దాఁగఁబోయినచోటఁ దలవరు లున్నట్లు
బాగుగా విరులు నాపై రాలెనమ్మ.

కోదమచిలుకపలుకులకుఁ గొమ్మ నే తాళలేక
ఒదిగి యొకమావిదండ నుండఁబోతేను
సుదతిరో 'యిలుకులో సో' కన్నచందమున
పదరి గండుఁగోయిల వదరసాగెనమ్మ.

వా. అని యాచిత్రరేఖ రఘుఁనాథభూపాలుని యందచందంబులు లిఖించిన చిత్రపటముఁ జూచి యేమనుచున్నది.

కాంబోజి – ఏకతాళం.

పల్లవి ఏమి సేతురా నే నేమిసేతురా
ఏమి సేతురా రఘునాథస్వామి నెంతురా.

చెలువరాయనిరూపు సేవించినప్పుడే
మరుఁడు వెలిగుడారు వేయించెరా
కండచక్కెరవిలునారి మ్రోయించెరా
తా నేలిన దళముల మొన సేయించెరా.—ఏమి.

రామావతార నీ మోముఁ జూపినప్పుడె,
ఆమని మచ్చరించెరా
ఈప్రొద్దు చందమామ హెచ్చరించెరా, రా
చిల్కలేమో సుద్దు లుచ్చరించెరా.—ఏమి.

నారీపాంచాల నీవు న న్నేల్లనివాఁడవు —మా
కెరి(?)దోవ స్వారివత్తురా
నీనగరి నున్నవారు నన్నుఁ జేరనిత్తురా
ఓయిటువంటి, మొఱ లెవ్వరైన మెత్తురా ?

వా. అని యానీలాలక భూపాలునిపై మేలు జాలువాఱ మ
ఱియు నే మనుచున్నది.

పదం......

ప్రతిమను గానైతిగా, నేరతనాల ప్రతిమను గానైతిగా
ప్రతిమనై తే వాని పాదాంగదంబున[1]
కుతుకంబుతో నుండి కొలువు సేయుదుగా.

1. పాదాంగళంబుగ

తాళిని గానైతిగా నే శ్రీరామ తాళిని గానైతిగా
తాళినినైతే యాదక్షిణసామ్రాజ్య
మేలు భూపాలుని ఎదపైఁ జేరాడుదుగా.

విరిబంతిఁ గానైతిగా, వానిచేతి విరిబంతిఁ గానైతిగా
విరిబంతినైతే యాచౌర నన్నుమూర్కొను
తఱి వాని కెమ్మోవితావిఁ గ్రోలుదుగా.

అద్దముఁ గానైతిగా, నే నిల్వుటద్దముఁ గానైతిగా
అద్దమైతే వాని ముద్దుమోమునీడ
కొద్దికయైన నే నొద్ద నుండుదుగా.

శయ్యను గానైతిగా, నే నరవిరిశయ్యను గానైతిగా
శయ్యనైతే యాసరసుండు నామీఁద
ఠియ్యముగాఁ బవళింప నుండుదుగా.

వా. అని యాలోచనసేయు నాలోలలోచన విరహసూచనలు తెలిసి కలసి నెచ్చెలులు[1] శీతాంశువదన మదనవేదన తీఱ శిశిరోపచారంబులు సేయ నుద్యోగించి యొక రొకరినిం జూచి యేమనుచున్నారు. ఎటువలెను.

దరువు.........

కలకంఠకంఠికి గంబూరదీవిపై
అలరులపానుపు హావణింపరమ్మ.

జలజాక్షిగుబ్బల చలువగంధ మలంది[2]
చెలులార పన్నీరు చిలికింపరమ్మ.

1. కుచలల. 2. గందమునించి.

చలువమీఱంగ ఘనసారకంకణము లీ
యలివేణికరముల హత్తించరమ్మ.
నలినాక్షికిఁ బద్మనాళహారంబులు
కులుకుగుబ్బలమీఁదఁ గూర్పరోయమ్మ.
సన్నజాజివిరుల చలువదుప్పటిఁ దెచ్చి
కన్నియనెమ్మేనఁ గప్పరోయమ్మ.
చిన్నారి పొన్నారి చిగురాకు సురఁటుల
విన్నాణముగఁ జేసి వీవరోయమ్మ.

వా. అని శీతలవస్తుజాలంబుల శీతాంశువదనకు సేయుశీతలోపచారంబులఁ జేతోజాతానలజ్వాలలు చల్లారకున్న నాపుల్లారవిందలోచనలు తమలోఁ దా మేమనుచున్నారు.

ద్వి. చెలులార మనము చేసిన చల్వ లెల్లఁ
గలికితాపముఁ దీర్పగాఁ జాలవయ్యెఁ
జెఱకువిల్తుని పూజ సేయక మనము
పాఱఁదోలంబోవఁ బోవునే[1] కాక
అని నిశ్చయించి వారంద ఱచ్చెలిని
కనికరంబునఁ జేరి కని కరంబునను
జాఱుఁబయ్యెదకొంగు సవరించి గోర
సారెకు నెఱికురుల్ చక్కఁగా దువ్వి
అక్కునఁ జేర్చి యూరార్చి యోయమ్మ
చక్కెరఘాణంపు సామ్రాణిదొరను
నేఁడు పూజింపుమా నీమనోరథము
లీడేర్చు నతఁడు నీ కేల చింతింప.

1. పారదోలఁ బోయిన పోవునే.

వా. అని రాజబింబాననలు రతిరాజపూజావిధానంబు హావణిం చినక్రమ మెటువలెను.

ద్వి. అని మందలించి నెయ్యము కందళింప
ఘనసారకదళికాకాంతారఘునను
పరపైన ద్రాక్షచప్పరములోపలను
విఱివియగా పుష్పాడి వేదియమీఁద
కమ్మదామరముద్దెగద్దియపైని
ఘుమ్మను మొగలిరేకుపటంబు నిల్పి
బాలికల్ మృగనాభిపంకంబులోన
వాలారుఁ గొనగోరు వాగఱ నద్ది
రతిమన్మథుల వ్రాసి రతిరాజుచెంత
ఋతురాజు రేరాజు నిరుగడ వ్రాసి
వారికిఁ జుట్టును వలికరువలిని
గీర మయూర కోకిల మరాళాది
బలముల లిఖయించి భజనకుం దగిన
ఫల జల కుసుమాది బహుళవస్తువులు
జీని తట్టల నించి చెంగట నుంచి
యానీలకుంతల నటకుఁ దోతెచ్చి
మదనునియెదుట సమ్మదమున నిల్ప.

వా. ఇవ్విధంబునఁ దోడితెచ్చి మదవతులు మదగజగమనను మదనునియెదుట నిల్పిరంట యెవటులెను.

ఈరీతి నారీతిలకంబు సఖీజనసమానీతయై చేతోజాతప్రతిమాసాన్నిధ్యంబుఁ జేరి యొక్కచొక్కపుఁ గమ్మదమ్మి

క్రొవ్విరిఁ గేలఁ గీలించి మన్మథమూర్తిని భావించి, యావాహ
నంబుఁ గావించి యేమనుచున్నది.

పూజావిధానము :

కమలాకుమార! నీ కిదే కమలకర్ణికాసింహాసనంబు
అసమకుసుమసాయక! నీ కివే యర్ఘ్యపాద్యాచమనంబులు
పంచబాణధురీణ! నీ కివే పంచామృతశుద్ధోద
కాభిషేకంబులు
భావసంభవ! నీ కివే పరిధానోత్తరీయంబులు
హరినందన! నీ కిదే హరిచందన కుంకుమసంకుమదపంకంబు
పారిజాతాయుధ! నీ కివే పారిజాతకుసుమదామంబులు
రత్నాకరదౌహిత్ర! నీ కివే రత్నభూషావిశేషంబులు
తుంటవింటిరౌంతరినెఱదంటబంట ! నీ కివే ధూప
దీపంబులు
మకరధ్వజలాంఛన! నీ కివే మందారఫలోపహారంబులు
రేరాజుమేనల్లుఁడ ! నీ కిదే నీ రాజనంబు
దక్షిణగంధవాహావాహ![1] నీకివే ప్రదక్షిణనమస్కారంబులు
పుష్పకోదండపాండిత్యశాలి! నీ కిదే పుష్పాంజలి.

వా. అని రాజబింబానన రతిరాజ పూజఁగావించి యేమని
ప్రార్థించుచున్నది.

దరువు - రేవగుప్తి - ఆదితాళం

కేసరివిక్రమక్రీడలవాని
నీసరివచ్చు నాన్నృపశిఖామణిని

1. దక్షిణగంధవాహావాహావాహ.

రాజుల రాజైన రఘునాథవిభుని
నోజమీఱఁగ నేఁ డొనగూర్పు మదన.

వా. ఇవ్విధంబున రసదాడివిలుకాని వేడి, అతని వాడితూపుల వేఁడిమి హెచ్చఁ గనకకనకాంగి యాచెలికుసింగాణిరాయల నుద్దేశించి యేమనుచున్నది.

దరువు – యదుకులకాంబోజి – ఆదితాళం.

పల్లవి. భళి భళి నే నెంత ప్రార్థన సేసినఁ
దలిరువింటిరాయ! దయ రాదాయె.
తెలివితో దేహంబుఁ దెలియఁజాలనివాఁడు
వెలఁదుల సుద్దులు విన నేర్చునేరా.
పంకజసాయక! బధిరునిముందట
సంకు వినిపించిన చందమాయెఁగదరా.

వా. అని యాచందనగంధి చందమామయల్లుని దూఱి చందమామనుద్దేశించి యే మనుచున్నది.

దరువు – మనోహరి – ఏకతాళం.

నానాథుఁడు రఘునాథుఁడని వినవేరా
నీనిశాచరవృత్తి మానరా చంద్ర!
జానకి నేఁచిన యానిశాచరరాజు
తా నేమి యయ్యెనో తలఁచుకోరాదా?

వా. అని వనజారిని దూఱి యామిటారి ఘటీశాచలకుటీరవిహారంబునఁ దుటాడించు సమీరకిశోరంబుల నేమని దూఱుచున్నది.

దరువు........

మలయపవన నీవు నా ప్రాణము గొని మనసులో నమ్మియుంటిగా
తలిరువింటిబోయం గూడి దాడివచ్చె నేమి సేతు.[1]

వా. అని మలయసమీరణనిందం గావించి యావారణరాజయాన దారుణవచనంబులు పలుకు కలికిచిలుకలం జూచి యే మనుచున్నది.

దరువు.........

పక్షపాతము గల్గు బలగంబు లనుచు
రక్షింతుగా మిమ్ము[2] రాచిల్కలార
ఇక్షుకోదండధరుం డేమవేళను
పక్షపాతము లేక పలుకంగాందగవె[3]

వా. అని కందర్పమందానిలాదుల నిందించి, ఆచందనగంధి యేవేల్పుల భావింతు, నేతపంబుం గావింతు, నేయర్థంబు సమర్థింతు, నేయింతినిం బ్రార్థింతు, నప్పార్థివచంద్రుని రప్పించువా రెవ్వారు, ఈబారిం దప్పించువా రెవ్వారు, ప్రాణదాన మిప్పించువా రెవ్వారని యప్పార్థివునిపై హత్తిన చిత్తంబు మరలింపనేరక తెరలుచుం బొరలుచున్న తరళలోచనం జూచి యొకకీరవాణి యే మనుచున్నది.

దరువు - సావేరి - ఆదితాళం.

చిలుక తేజియంట చెఱకంట విల్లు
భళి భళి తుమ్మెదపౌంజట నారి

1. దాడివచ్చి తేమిసేతు.
2. మమ్ము
3. పక్షపాతము లేక పలుకుట తగవె.

చెంగల్వవిరులంట చేనున్నతూపు
లంగంబు లేనివాఁడంట యేటుకాఁడు
ఆయమ్మలెవ్వారి యాయమ్మనాటె
నోయమ్మ యిటువంటి యూహాలుగలవె.

వా. అని తనవల పాలఁడిఁబెట్టి కేరడంబులాడుచు నూరడింపపి వీడేఁడిచెలుల ధిక్కరించి యక్కరిరాజగమన విరహాశమనంబునకై యొక్కసంపంగిగుంపుదండనుండి నిండుమనంబున నేమని తర్కించుచున్నది.

పదం - కాంబోజి - అటతాళం.

ప. తుమ్మెద నంపుదునో నే నాడకు
తుమ్మెద నంపుదునో
తుమ్మెద నంపిన దొరచేత నున్నట్టి
కమ్మని విరిబంతిఁ గని మళ్లి రాదా.
ఎవ్వరి నంపుదునో వానియొద్ది
కెవ్వరి నంపుదునో
యెవ్వరి నంపిన యీరఘునాథుని
కెవ్వరు నాచంద మెఱుకసేసేరు.
గోరువంక నంపుదునో నే నాడకు
గోరువంక నంపుదునో
గోరువంక నంపిన గొబ్బునఁ బోయి యా
దొరవంక సుద్దులు దొరకొని రాదా.
రాయంచ నంపుదునో నే నాడకు
రాయంచ నంపుదునో

1. చేపట్టిన తూపు శెల్ల

రాయంచ నంపిన రఘునాథునియొద్ది
రాయంచగమనలు రానీరేమొ.

రాచిల్క నంపుదునో నే నాడకు
రాచిల్క నంపుదునో
రాచిల్క నంపిన రాజమందిరమున
నేచంద్రముఖమోవిఁ జూచి రాదేమొ.

వా. అని యాలోలలోచన యాలోచనంబు చేసి అతని సమయంబుఁ దెలిసి రమ్మని యొకకొమ్మనుఁ జూచి యేమను చున్నది.

దరువు -

పల్లవి సుదతి రఘునాథనాయని సమయమేమో చూచి రావమ్మ.
పదం. ఎలమి పాండ్యభూపాలుని యింతులఁ బట్టి తెచ్చి
సెలవుసేసెనో తనచెలులకు సెలవుసేసెనో.

నారిజ మొదలయిన నాగసహస్రముల సారెకు
సెలవుసేసెనో, తన సేవకులకు (సారెకు) సెలవుసేసెనో

విజయకారణముగ వెలసిన పుత్రునికి
విజయరాఘవనామకరణము సేసెనో

తుండీరభూపాలుని దుర్గములు గొట్టించి[1]
అండమన్న దొరలకు హవాలుసేసెనో

శరణన్న నేపాళజగతినాయకునకు
దొరతనముఁ బాలించు సమయమో.

1. గట్టించి.

వా. అని పలుకుసమయమునఁ గుటిలాలకమనోరథంబు ఘటింపుమని పంచశరుండు పంచిన దూతిచందమున, నాతిడెందమానందంబుఁ జెంద నొకరాచిల్క యాచిలుకలకొల్కి చెంగటికి వచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు. ....

రాజదేవేంద్రునిరాక గోరుచున్న
రాజముఖిఁ జేరవచ్చె రాజకీర మపుడు.

వా. ఇవ్విధంబునవచ్చిన యచ్చిలుక చిలుకలకొల్కి ముంజేతిపై వ్రాలి యోలీలావతీ ఈచందంబునఁ గుందనేల అని మంలింప నాచందనగంధి ఆకందర్పుని తేజినిం జూచి యేమనుచున్నది.

ద్వి. వింత యొక్కటిగంటి వింటివా చిలుక
సంతసంబున నేను సౌధంబుమీఁద
కొమ్మలు కొలువంగఁ గొలువున్నవేళ
కమ్మవిల్కాని చక్కఁదనంబువాఁడు
కర్ణాంతదీర్ఘమౌ కనుదోయివాఁడు
(పూర్ణేందుకళలను బోలుపొందువాఁడు *)
రసికుఁ డాయచ్యుత రఘునాథశౌరి
యసమానవైభవ మమరఁగా నేఁడు
రారాజుమీఁటి యారాజమార్గమున
స్వారి రా నింకొకసారి రాఁగోరి
కన్నులపండువుగాఁ జూచుచుండఁ
గన్నులవిల్కాఁడు కడుఁగాసి చేసి

వేఁడిమిఁ జూప నావెతఁ జూడలేక
తోడిచెలుల్ నన్నుఁ దోడితే నిందుఁ
బలవింపఁగా నాదు భాగ్యంబుకతనఁ
జిలుక వచ్చితివి నా జీవ మిచ్చితివి
ఆదికాలంబున నానైషధునకు
నాదమయంతికి హంసదూత్యంబు
నవరించి కీర్తులు సంతరించుటయు[1]
భువనైకమాన్య యాభోజకన్యకకు
నవనీతచోరు మన్నారుఁ జేకూర్చి
భువి నొక్కద్విజరాజు పొగడొందుటయును
విన్నావు గనుక నావృత్తాంతమెల్లఁ
గన్నావు గనుక నాఘనమైన కాంక్షఁ
దీర్చ నుపాయంబుఁ దెలుపుమా నీవు
నేర్చిన నేర్పులు నేఁడు చూచెదను.

వా. అనిన శుకం బాశుకవాణినిఁ జూచి యే మనుచున్నది.

ద్వి. అనిశంబు నావంటి యనుఁగుఁజుట్టంబు
కనకాంగి కలుగంగఁ గలఁగంగ నేల
అపరంజి పంజరం బందు నన్నుంచి
కృపతోడ రతనాల గిన్నెలోపలను
గమ్మని పండ్లు పాల్ కండచక్కెరయు
సమ్మదమ్మున నిచ్చి సాకితి వీవు
ఇంతకాలంబు న న్నిట్లు పోషించు
టింతి యిప్పటికిఁగా కెప్పటికమ్మ

1. సంచరించుటయు

నను బంపవమ్మ యానరనాథుకడకు
మనసు రంజిల్ల నీ మనవులు తెలిపి
అచ్యుతేంద్రకుమారు నసహాయశూరు
నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిదె పోయి వత్తు.

వా. అని రఘునాథభూపాలు నీపాలికిఁ దోడి తెచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞావచనంబులు వల్కి ప్రజ్ఞాధికంబగు శుకంబు శుకవాణి యనుజ్ఞఁ బడసి నడచెనఁట యెటువలెను.

ఆసమయంబున స్వారిఁబోయి వచ్చిన రఘునాథశౌరి నగరుఁ జేరి యారగించి హసమువారితోఁ బేరోలగంబుండి[1] రాజకార్యంబులు మణాయించి రాణువవారినిం బంచి దినశేషంబు గడపి దినాంతవిధులు నడపి సమయోచితాంగరాగాది శృంగారవిధు లంగీకరించి యిందిరామందిరంబున నొప్పు గొప్పచప్పర మంచంబుమీఁద గూర్చుండి కపురంపువిడెంబు సేయుచున్న సమయంబున నమ్మహీకాంతుని సమ్ముఖంబున కంతఃపురకాంత లారతులు గొనివచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు......

ఆరతుల్ గొనివచ్చి రంగనామణులు
ఆ రతిరాజమోహనమూర్తికడకు.

వా. అప్పు రా యారఘునాథశౌరి యీరీతి నారీతిలకంబులతోఁ గొంతతడవు మంతనంబుసుద్దులఁ బ్రొద్దుఁ గడపుచుండి యంత నంతఃపురకాంతల వీడుకొల్పి, కొంద ఱూడిగంపుఁబడుచులు ముందు వెనుక సందడింప, మందిరారామంబుఁ జేరి యఁట

1. హసమువారిణ పేరోలగఁబుండి

విల్లు చేపట్టి, చూపట్టిన లక్ష్యంబు లేయుచు, వినవిహారంబు సేయుచు వచ్చి, యొకానొకపున్నాగతరుమూలవేదికాంతరంబున నిలిచి, ఆవింటికొొప్పున హస్తంబుఁ జేర్చి, పూవింటిరాయల సోయగంబున నున్నసమయంబునఁ జిత్రరేఖ పంచిన చిలుక యాధాత్రీకళత్రుని సమ్ముఖంబునకు వచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు - ఆహరిరాగం - అటతాళం.

కీరంబు వచ్చె శృంగారవనంబులోఁ
జేరిన రఘునాథశౌరిచెంగటికి.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన కీర మాభూరమారమణుని హస్తంబుపై వ్రాలి, ప్రస్తుతవచనంబుల నే మనుచున్నది.

ద్వి. కల్యాణగుణశీల కరుణాలవాల
కల్యాణమగు నీకు కామినీమదన
నీ మోహనాకృతి నీ విలాసంబు
భూమిరాజులయందుఁ బొడఁగాన నేను[1]
ప్రభుశిఖామణియనఁ బ్రస్తుతికెక్కి-
యభినవాంగజుఁడవై యవతరించితివి
నినుఁ గనుంగొనునట్టి నెలఁత కెందైన
మనసు కరఁగకున్నె మదనావతార.

వా. అని పల్కు రాచిల్కకలికిపలుకుల కచ్చెరువంది యారాజకందర్పుఁ డేమనుచున్నాఁడు.

ద్వి. ఎవ్వరు పోషింతు రెచ్చట నుండు

1. బొడఁగాన నీకు.

విన్నాణంబునకు రా నేమి కారణము
రాచిల్క నవసుధారసధార లొలుక
మాచెవులకు నీదు మాట లింపయ్యె
నీవు వచ్చిన కార్య మెఱిఁగింపు నీకుఁ
గావలసిన కోర్కెఁ గావింతు నీకు[1]

వా. అని పల్కు నాకారమన్మథునితో నాకీర మేమనుచున్నది.

ద్వి. రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ
రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర
అమ్మఘవంతుని యాచార్యుఁడైన
మిమ్ము మాటలచేత మెప్పింపఁగలఁడె
అంతటివారు మీ రవకాశ మిచ్చి
వింతగా నాపల్కు వినఁగోరు టెల్ల
బళి బళీ నేఁడు నా భాగ్యంబుకాదె
తెలిపెద వినవయ్య ధీరవిచార
నేను వచ్చిన కార్య మెఱిఁగింపు మనుచు
నానతిచ్చితివి కార్యంబు ఫలించె
పాడి తప్పని పట్టి భద్రుండ వందు
రాడి తప్పని రాజ వందురు నిన్నుఁ
గాన నే వచ్చిన కార్యభారంబు
పూని తెల్పెద విను భువనైకవీర
ప్రజలెల్లఁ గొలువంగ రాజమార్గమున
గజరాజుపై నెక్కి గరిమతో మీరు
నెరరాజసంబున నేఁడు విచ్చేయ

1. కోర్కెగావింతు నిన్ను.

సరిలేని మణిసౌధజాలమార్గమున
మక్కువ మిముఁ జూచి మాచిత్రరేఖ
మిక్కిలి సొక్కి యామీనాంకు డేఁచ
శృంగారవనిఁ జేరి శృంగారవతులు
సంగతిగాఁ జేయు చలువలవలనఁ
గంతుసంతాపంబు కడతేఱకున్నఁ
గాంతను జూచి నే గనికరంబునను
జిన్ననాఁ డాదిగాఁ జెలిమితో నన్ను
మన్నించి పెంచిన[1] మన్నన లెంచి
కన్నరో యేటికిఁ గందెద వన్న
నన్ను వీక్షించి యానారీలలామ
[సమ్మదంబున మీరు స్వారివ*]చ్చుటయు
మిమ్ముఁ గన్గొని తాను మేల్పడుటయును
ఆదిగాఁ గలకార్య మంతయుఁ దెల్పి
యేది దిక్కని మది నెంతయుఁ గుంది
అందని మ్రానిపం డ్లాసించియున్న
యందంబు కాదె నే నతనిఁ[2] గోరుటలు
కోరిన నేమాయె కువలయపతులఁ
గోరి తెమ్మనునట్టి కొమ్మలు లేరె
కూరిమిమీఱఁగాఁ గోరిన పతిని
నేరుపుతోఁ దెచ్చు నెచ్చెలుల్ లేరె
అక్కటా నామోహ మాఱడిఁబెట్టి
యెక్కడి వల పేది[3] యెక్కడి తలఁపు
అక్కరో చాలించు మనిరింతెకాని
మక్కువఁ జెలులు నా మదనవేదనలు

---

1. పంచిన. 2. నతివ. 3. పేది.

తెలిసి నావిభుఁ దోడి తెచ్చెద మనుచు
భళి భళీ యొకమాట పలుకలేరైరి
అని వారిఁ దూఱి హంసాళిఁ గోకిలల
ననుపంగలేక నన్ననుపుచో మీకు
మాటిమాటికిఁ దన మనవు లన్నియును
బోఁటి[1] తెల్పు మటంచు బోధించి పంచె
మిమ్ము సారెకుఁ జూచి మీరూపరేఖ
నెమ్మదిలోపల నెలకొనఁజేసి
సమ్మదంబున నున్న సమయంబుఁ జూచి
కమ్మగేదఁగి నేజఁ గైకొని మరుఁడు
చేకొద్ది ననుఁ గుమ్మి చీకాకుచేసె
నోకృపానిధి యింక నోర్వలే ననియె
కనకాంగి రూపరేఖావిలాసములు
వనజాసనునికైన వర్ణింపఁదరమె
మరుని పట్టపుదంతి మరువంపు బంతి
తరుణుల మేల్బంతి తగు నీకె యింతి
ఆకన్ను లాచన్ను లావిలాసంబు
లాకుల్కు లాపల్కు లామిటారంబు
లానగ వాబిగు వారువారంబు
లానీటు లాపాట లావికాసంబు
లాచంద మాయంద మాయొయారంబు
నాచెల్వ మేచెల్వలందును[2] లేదు
ధరణీశ! యాయింతి దక్కిన నీకు
మఱివేఱె తక్కినమాట లింకేల

1. బొందీ తెల్పుమటంచు.
నాచల్వ మేచల్వ లందము.

రాజశేఖర! మిమ్ము రసదృష్టిఁ జూచు[1]
రాజబింబాస్యపై రతిరాజు కినియఁ
జేపట్టక పరాకు చేసితిరేని
కోపింప(వలవ*) దాకోదవ యెవ్వరిది.

వా. అని మఱియు నే మనుచున్నది.

సౌరాష్ట్రరాగము - ఆదితాళం.

పల్లవి. రామావతార! యచ్యుత రఘునాథధీర!
భామనుఁ జేర రారా భావజాకార!

పదము. చుక్కలరాజును జుల్కనఁ జేయును
జక్కవగు బ్బౌత చక్కని మోము.

ఇరులకు నీలంపు సరులకుఁ దుమ్మెద
గఱులకు మాచెలి కురులకుఁ బోటి.

ఏపునఁ గంతుని తూపనఁగాఁ జెలి
చూపనఁగా నొకరూపనఁ జెల్లు[2]

చిలుకల కపురంపుఁ బలుకుల రసదాడి
మొలకల మాచెలి పలుకులు[3] గెలుచు.

చెండ్లకు గజనిమ్మపండ్లకు బంగారు
గిండ్లకుఁ జెలిపాలిండ్లకుఁ జెలిమి.

వా. అని పల్కు రతిరాజతేజితో రాజబిడౌజుం డేమనుచున్నాఁడు.

---

1. జూచి.
2. చూపనఁగారు నొకరూపనఁజెల్లు.
3. పలుకుల.

ద్వి. మీచెలి మామీఁద మే[ల్పడె ననుచు]చు
నాచిత్తజుఁడు చాల నల్గినాఁ డనుచు
నమ్మిన కొమ్మపై ననవింటివాఁడు
దొమ్మిసేయ నుపేక్షతో నుంట మాకుఁ
దగవు కా దనుచు వార్తాచమత్కృతిని
మొగమొగంబున మమ్ము మోవనాడితివి
ఇక్షుశరాసనుం డేచ మీచెలిని
రక్షించుటయెమాకు రాజధర్మంబు
అన్నిటఁ జక్కనిదఁట యటమీఁద
మన్నన గలదఁట మామీఁదఁ జాల
నటమీఁద ద్విజరాజవగు నీవె వచ్చి
ఘటియింతువఁట యెట్లు కాదనవచ్చు.

వా. అని తన విన్నపం బంగీకరించిన నృపాలపుంగవునితోఁ జెంగల్వసింగాణికాతుపటాణి యేమనుచున్నది.

ద్వి. భూపాలచంద్ర యద్భుత మిది కాదె
నేపాళ పాండ్య తుండీరాది రాజ
కన్యకామణులను గరుణాకటాక్ష
విన్యాసమున నైన వీక్షింపనట్టి
దక్షిణరాయమూర్ధన్యుఁడ వొక్క
పక్షి మాటలు విని పక్షీకరించి
మారుని కేళిని మాచిత్రరేఖ
నీ కేయిఁ జేపట్టి యేలెద ననుచు
నానతిచ్చితివన్న నన్నళినాక్షి
యేనోము నోచెనో యెంతపుణ్యంబొ
మత్తేభగామిని మనవి నేఁ దెల్పఁ

జిత్తగించి పరాకు సేయరా దిఁకను
అచ్చుతరఘునాథ యతిమోహనాంగ
విచ్చేయవలయు మా వెలఁదియింటికిని.

వా. అని విన్నవించినఁ బంచదారరతిబుకి సామ్రాణిఁ జూచి సామ్రాజ్యధౌరేయుం డోచిలుక! నీపలుకులు వింటిమి మీచిలుకలకొల్కి మనవిం గైకొంటిమి. చంద్రికాసమయంబున మీచం[ద్రబింబా*] ననయింటికి మేమే వచ్చి పచ్చవిల్కాని కేలిఁ దేలింతుమని లాలించి పలికి మదవతికిఁ తన ముదలగా ముద్దుటుంగరముఁ బాలించి పంచినఁ గీరం బాశృంగార వనంబు వెడలి తనరా[క కెదురు*]చూచు రాకాసుధాకరముఖి చేత వ్రాలి తాఁ బోయివచ్చిన తెఱం గెఱింగించి యుంగర మొసఁగి యేమనుచున్నది.

దరువు - ......

నీమందిరంబునకు నృపుండు [వచ్చే*] నన్నాఁడు
కొమరి నేఁడు నీ నోము ఫలించె.

వా. ఇవ్విధంబున నుంగర మొసంగ మెఱుంగుఁబోణి చేకొని కన్నుల నొత్తి చన్నుల హత్తించి శిరంబున నుంచి కరంబునఁ గీలించి, పులకలు మొలకలెత్తఁ గనుంగొలుకుల నానంద బాష్పంబు లొలుక, ఆకన్నులకలికి చిలుకను జూచి యేమని పలుకుచున్నది.

ద్వి. నాకోర్కు లీడేర్చి నాప్రాణవిభునిఁ
జేకూర్చి నన్ను రక్షించితి వీవు
సకులనెందఱినైన సంతరించితిని
పిక మరాళ మయూర భృంగసంతతులఁ

బోషించితిని నేఁడు పూవింటివాఁడు
ద్వేషింప నొకరైన దిక్కైరె నాకు
నిను సంతరించుట నేఁడు ఫలించె
[మనము*] రంజిల్లెను మన్నాహంవీరు
సమయంబుఁ గనుఁగొని చనవునఁ జేరి
మమతతో నేఁడు నామనవులు తెలిపి
మానవాధిపుఁడు నా మందిరంబునకుఁ
దాన వచ్చుటకు నెంతయు నొడంబఱిచి
నామీఁద దండెత్తి నడచినయట్టి
కాముని పాళెంబుఁ గడకుఁ దీయించు
ముద్రగా విభుచేతి ముద్రికఁ దెచ్చి
భద్రంబుగా నాకుఁ బాలించి తిపుడు
నీవు సేసిన మేలు నెమ్మదిలోన
నేవేళఁ దలఁతుగా కేనేల మఱతు.

వా. అని యాదరించి యక్కీరంబునకుఁ జక్కెరఁ బెట్టించి పట్టించి ఉడిగంపుఁ బడుచులఁ బడకిల్లు సింగారింప నియమించి, తాను మజ్జనభోజనంబులు గావించి, శృంగారరచనల నంగంబుఁ గైసేసె.[1]

తనరాక కెదురుచూచుచున్న కనకాంగి మనోరథంబులు పూరింపఁగోరి రఘునాథశౌరి సమయసముచితశృంగారహారియై యొక వేదండయానకైదండఁ బూని కుసుమకోదండదీక్షాగురుండో యనఁ బండువెన్నెలబైట వీటిరాజమార్గంబున వెడలి, కొందఱు చనవరిగుఱిదొర లందందఁ దన ముందు వెనుకఁ గనిపించుకొనక యింతంతట నడవఁ బౌరనారీజారవిరహంబులు చూచి నవ్వుచు వచ్చెనఁట యెటువలెను.

1. గైసేసి.

దరువు......

రమణీయమూర్తియై రాజమార్గమున
రమణియింటికి[1] వచ్చె రఘునాథశౌరి.

వా. ఇవ్విధంబున నవ్వాలుగంటియింటిఁ జేరవచ్చి నిల్వ, నప్పు డప్పుడమితేని యడపకత్తె యత్తలోదరి యున్నతసౌధంబుఁ జేరి యేమనుచున్నది.

దరువు......

పాండిత్యవతులైన పాండ్య తుండీర
మండలాధీశకుమారికామణులఁ
గడకంటఁ జూడని కాంతుండు నీదు
పడుకటింటికి రేయిఁ బాదచారమునఁ
దానె వచ్చెనటన్నఁ దరుణీలలామ
నీనోముఫలము వర్ణింపఁదరమ్మె
విమలాంగి నమ్మ భూవిభుఁడు నీసొమ్మ
రమణుని కెదురుగా రమ్మ లే లెమ్మ.

వా. అని యారాకాచంద్రముఖి తెల్ప నతనిరాక విని యార తులు పట్టించుకొని చిత్రరేఖ యాధాత్రీకళత్రుని కెదురుగా వచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు......

మైత్రితో నారాజమన్మథుని కెదురుగా
చిత్రరేఖ వచ్చెఁ జెలువలు గొలువ.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చి జవ్వని యవ్వనితామన్మథుని యడు గులు కడిగి యారతులెత్తి యారతిపతిమోహనాకారునిఁ జూచి యేమనుచున్నది.

---

1. రమణయింటికి

పదము—......

స్వామి రాఁగా నానోము లీడేఱె
రామాపాంచాల శ్రీరఘునాథభూపాల
భానుని కాఁకలఁ బడలిన చెలువకు
ఆనందముగఁ జంద్రుఁ డుదయించినట్లు.

జనిచక్కరవింటివాని దుముదారుకు
లోనైన నన్నుఁ గావఁబూని యీవేళ.

వేసవిదినముల వేఁడిమిచేతను
గాసిలు నెమ్మికొమ్మ కరకరి తీర.
వాసిగఁ బర్జన్యుఁడు వచ్చిన తెఱఁగున
ఈసమయంబున నాసొక్కు తీర.

కోరి చేరి పిల్చిన కుబ్జయింటికి నాఁడు
వారిజనాభుండు వచ్చినరీతి.

ఈరాజవీథిలో నిరుగుపొరుగులనున్న
వారు చూడంగ నాయొద్ది కీపొద్దు.

వా. అని యుపచరించిన రమణీమణి కేలు కేలం గీలించి రఘునాథభూపాలుండు కేళీభవనంబుఁ బ్రవేశించి, పంచశరకళాప్రపంచం బెఱింగించి యమ్మోహనంగిఁ బోణిని గరంగించి యచ్చటముచ్చట దీరిన మచ్చకంటిని బచ్చవింటిదొరతనంబునకు గుఱిసేసి యేలుచు నిజలీలావిలాసశృంగాటకంబుగా నాటకంబు హావణించిన తనముద్దుపట్టియగు విజయరాఘవపట్టభద్రునకుఁ బట్టంబుఁ గట్టి యతఁడు కావించు వివిధోపచారంబులకు హర్షించుచు నమరులు పుష్పవర్షంబు వర్షింప శుభోదర్కంబుగా నటించె నేఁట యెటువలెను.

శ్రీ రఘునాథాభ్యుదయము
సంపూర్ణము.